Југославија и федерација, 1938.

Садржај

Предговор

I Постанак Југославије

Осврт у даљу прошлост

Југословенска мисао као идеја

Југословенска мисао као акција

II Историјат државног уређења

Претходна изјашњења

Доношење земаљског Устава

Уставне тежње опозиционих група

Прихватање Устава од његових противника

Отварање државне кризе

Режим од 6. јануара 1929 г.

Ново унутрашње уређење и септембарски Устав

III Хрватско питање

Уједињење у слободи као решење националног и племенских питања

Истовремено затварање и отварање хрватског питања

Како је и зашто Стјепан Радић успео

Нова затварања и отварања хрватског питања

Питање чија се суштина не зна, његово решење тражи и начин решења не предлаже

IV Да ли је федерација оправдана?

Захтеви хрватске опозиције

Шта је федерација

Постанак федерације

Ујединилачка или разјединилачка федерација?

Разлози за федерацију и њихова вредност

Хрватско питање и федерација

V Је ли федерација могућа?

Историјско-покрајинска основа

Племенски федерализам

VI Федерација са гледишта државне целине

Последице федеративног уређења

Федерализам узрок слабости и стварног незадовољства

VII Поуке из страних федерација

Туђи примери као аргумент

Како се у федерацији гледа на федерализам

Федерација као стална државна криза

VIII Начела доброг државног уређења

Нужне констатације

Критериуми разумног уређења Југославије

IX Проблем хрватског незадовољства

Јесу ли досадашња објашења и оптужбе основани?

Где су узроци и у чему је лек?

X Животни услови Југославије

Да ли су постојеће разлике слабост или преимућство?

Смисао југословенства

РЕПУБЛИКА СРБИЈА
БЕОГРАД
ИНВ. БР.
7761

32·1
120

МИХАИЛО М. ЖИВАНЧЕВИЋ

ЈУГОСЛАВИЈА И ФЕДЕРАЦИЈА

БЕОГРАД

ПРЕТСЕДНИШТВО ВЛАДЕ НРС
БИБЛИОТЕКА
2429
БЕОГРАД

Инв 7787

ШТАМПАРИЈА
„ПРИВРЕДНИ ПРЕГЛЕД"
Стојана Протића број 52
Београд — Телефон 23-943
1938

Предговор

На дан 1 децембра ове године навршиће се тачно две деценије од како је, после беспримерних патњи, борби и жртава, по слободној вољи Срба, Хрвата и Словенаца прокламовано њихово уједињење у слободи и стварање данашње југословенске државе. Поред питања међународног признања и дефинитивног спољног разграничења, решење уставног проблема претстављало је најважнији унутрашњи задатак нове државе. Да би овом проблему било нађено што правилније и што трајније решење, није се приступило ни проширењу устава Краљевине Србије на целу државну територију ни октроисању новог уставног поретка, како је то учињено и у Чехо-Словачкој и у Пољској још одмах по њиховом стварању. Пуне две и по године водила се несметана дискусија о основним проблемима будућега Устава а српско-хрватско-словеначка држава налазила се у једном уставном провизоријуму. Устав од 28 јуна 1921 г., који је донет на најредовнији начин, није задовољио ни хрватску ни словеначку већину. Иако је одговарао расположењима српског дела народа а касније био прихваћен и од огромне хрватске већине и свих Словенаца, тај Устав је, из познатих разлога, био укинут 6 јануара 1929 г. Укидању

Видовданског Устава следовало је једно вануставно стање, које је трајало до 3. септембра 1931 г., када је октроисан данашњи Устав. Ако је Устав од 28. јуна 1921 г., с обзиром на расположења већине Уставотворне скупштине, више одговарао српским него хрватско-словеначким погледима, Устав од 3. септембра 1931 г. био је донет са посебним настојањем, да се удовољи хрватско-словеначким тежњама.

Хрватска већина, која је марта 1925 године прихватила Видовдански Устав, донет без неких обзира на њена расположења, заузела је негативан став према садањем Уставу, који је дело посебних обзира према њеним тежњама и схватањима. Да би за себе обезбедила политичку сарадњу те већине, српска ванпарламентарна опозиција, противно свом бољем уверењу, нашла се принуђеном да хрватској опозицији прави концесије у њеним сасвим опречним уставним схватањима. После вишегодишњих преговора, групе г. г. др. В. Мачека, А. Станојевића, Љ. Давидовића, Ј. Јовановића и А. Прибиећвића постигле су и 8. октобра прошле године потписале свој познати споразум, по коме се предвиђа укидање садашњег Устава, доношење једног провизорног основног закона, расписивање избора за Уставотворну скупштину и доношење новог Устава. Новим Уставом била би напуштена унитаристичка основа државног уређења а имао би правне важности, ако би за

њега гласале племенске већине.

Карактеристике овога споразума, који је по свом објављивању изазвао живу реакцију јавности, састоје се у томе: 1) што је у својој суштини негативан; 2) што би његова евентуална примена повукла низ државних удара; 3) што се њиме напушта идеја народног јединства; 4) што се њиме напушта унитаризам као основа нашег државног уређења; 5) што не решава основно питање ради кога је направљен, и 6) што претставља скок у неизвесност.

1) Негативност споразума, коју ни његови творци не споре, у томе је што, тражећи укидање уставног поретка који постоји, не предвиђа јасно и одређено, шта на тим рушевинама намерава да изгради. То је, међутим, главна ствар а све друго је споредно. Да би уопште могло бити дискусије о опортуности замене садашњег Устава, неопходно је да се зна какав Устав треба да га замени. Тек упоређивањем основних начела уставног поретка, који постоји, с основним начелима уставног поретка, који треба да га замени, грађани долазе у могућност да процене, да ли би будући Устав према садашњем са националног и државног гледишта претстављао напредак или назадак, добит или губитак. То је потребно и ради тога, да би се бирачко тело, у случају расписивања избора за Уставотворну скупштину, имало на основу чега определити да ли да своје поверење поклони

блоку ванпарламентарне опозиције или другим политичким групама. У противном, то би значило тражити од народа бланко поверење за најосновније проблеме народног и државног живота, што се ни од једног свесног бирачког тела не може ни очекивати ни добити. Најмање се такво поверење може тражити и добити у име начела демократије.

2) Споразум предвиђа низ државних удара Први би био укидање садашњег Устава на једностран начин; други би био укидање народног претставништва; трећи би био октроисање основног закона и четврти завођење једног режима без народног претставништва, који би имао сва формална обележја апсолутизма. Зашто све то? Да би се отстранио један Устав, чија је наводно основна мана што је октроисан.

Остављамо на страну факат, да су сви Устави Србије били у ствари октроисани па и онај од 1888 г., којим се српска демократија поносила. Тежиште је у овоме. Ако акт октроисања септембарског Устава претставља недостатак овога, онда се поставља питање да ли је опортуно тај и такав недостатак лечити низом државних удара, стварањем политичке табула разе и прекидањем уставног континуитета. Зашто се не користити могућностима, које је сам садашњи Устав пружио за своју измену? Постоји ли сигурност да се по евентуалном доношењу новог Устава неће наћи

политичких група, које ће приговарати процедури око његове појаве на свет?

Потпуно је разумљива и оправдана борба противу једног Устава, који није добар, без обзира да ли је донет споразумом двају уставних фактора или октроисан. Али тражити нередовну замену једног уставног закона само за то, што је октроисан, то је, реално гледано, готово потпуно несхватљиво, нарочито за време намесништва и малолетства Краља. Тиме не желимо да кажемо, да је промена устава под таквим приликама забрањена ма каквим позитивним правним прописима. То не стоји. Али да би била неопортуна, то је ван спора. А пошто је промена одн. замена устава у првом реду политички па тек онда правни акт, то се питање опортуности не би могло ни смело занемаривати. Још нешто. Ако устав претставља обавезу шефа извршне власти да се креће у утврђеним границама у вршењу своје власти, поштујући делокруг и права других фактора, не видимо зашто би та обавеза претстављала мању гарантију зато што је дата једнострано а није утврђена двостраним споразумом одн. наметнута. Под претпоставком да је по себи добар, по нашим појмовима један октроисани устав претставља за шефа извршне власти много јачу обавезу него један споразумни, који у суштини значи од друге стране наметнути. Како то? Просто тако, што такав Устав претставља

драговољну обавезу шефа извршне власти, која и са правног и са моралног гледишта јаче обавезује него привидно или стварно изнуђена. Пошто је гажење прве обавзе много страшније и за већу осуду, то је њено поштовање, очевидно, јаче гарантовано.

3.) Да је споразумом пет ванпарламентарних опозиционих група напуштена идеја и стварност српско-хрватско-словеначког народног јединства, то се на несумњив начин види из текста споразума. У ставу IV текста, поменуте групе истичу „да заступају и српски народ и хрватски народ“ а у ставу V тач. 1 предвиђају „да ће Уставотворна скупштина донети Устав одлуком такве већине у којој ће бити већина Срба, већина Хрвата и већина Словенаца народних посланика Уставотворне скупштине“, што значи напуштање и базе народног јединства и демократске основе. То се види и из скорашње брошурице др. Лазе Марковића, којом је покушао да побије критике споразума, које су биле објављене преко дневних листова. У тој брошурици др. Марковић се осврнуо на све приговоре изузев најважнијег, т. ј. да је постигнутим споразумом напуштено хрватско-словеначко јединство а прихваћено национално тројство.

Кад се има на уму да је целокупна борба српске владе, Југословенског одбора, Југословенског клуба у Бечу и Народног већа у Загребу за стварање српско-хрватско-словеначке државне независности вођена на бази народног јединства Срба, Хрвата и Словенаца, да је примена те идеје у облику самоопредељења народа довела до данашње југословенске државе, кад се има у виду да су велике савезничке силе по том основу помагале стварање наше данашње државе а по њеном остварењу је признале, кад се зна да су сви потписници споразума и њихове групе исповедали идеју српско-хрватско-словеначког јединства као једно дубоко уверење, засновано на искуству и сазнању, и кад се има на уму да је то јединство један историјски и етнички факат, који не подлежи ни дискусији ни споразумевању, онда је потпуно неразумљиво како су и зашто поменуте групе напустиле основу народног јединства трију југословенских племена. То је још теже схватљиво кад се узме у обзир каквим би све психолошким и политичким последицама могло одвести неоснована прихватање идеје националног тројства, ако би она наишла на некритичко опште усвајање.

4.) Не подлежи спору ни да је споразумом од 8. октобра 1937 г. напуштена унитаристичка основа државног уређења. То се може закључити из напуштања базе народног јединства, мада би се овакав закључак могао побијати. Али то излази несумњиво из ових чињеница: а) што се нови Устав мора донети племенским већинама у предвиђеној Уставотворној скупштини, чиме је прихваћена једна конфедеративна основа и б) што

др. Мачек није хтео да прави споразум ни са једном унитаристичком групом. Према томе, пет поменутих група прихватиле су федерацију одн конфедерацију.

Да се федеративно или конфедеративно уређење предвиђа као будућа основа, то се не може довести у сумњу. Групе др. Мачека и А. Прибићевића изјасниле су се у неколико махова у том смислу, нарочито у познатим аудиенцијама од 4. и 5. јануара 1929 г. и у пунктацијама од 7 новембра 1932 г. Група г. Давидовића определила се за сложену државу и у познатим пунктацијама од јануара 1933 г. и у својој резолуцији од јуна 1937 г. Групе А. Станојевића и Ј. Јовановића нису учиниле формална изјашњења у овом правцу, али и не демантују да су напустиле унитаризам нити тврде да споразум има да се спроведе на унитаристичкој основи. Уосталом, текст споразума од 8. октобра је, за све који умеју да читају и политички да мисле, довољно речит.

Да четири политичке групе, које су од увек биле унитаристичке, напусте унитаризам, то је тешка ствар, јер се ради о промени основних погледа на државно уређење. Још је тежи случај што се покушава да та и таква промена у схватањима и тежњама прикрије. Најтеже је у свему, што се све то чини противу свог бољег уверења а не као последица једне спонтане еволуције у погледима или као резултат неког новог искуства. А да су г. Давидовић и његова група то учинили противу свог интимног унитаристичког уверења, то је изречно потврдио и г. др. Мачек. У својој изјави, која је септембра 1935 г. објављена у „Словаку“, г. др. Мачек, између осталог, вели: „Када сам 21. јуна ове године био у Београду, разговарао сам са г. Давидовићем. Причао ми је да је разговарао са извесном високом личности, која га је питала: „Да ли сте федералиста?“ — Давидовић је одговорио: „Ја нисам федералиста, али ако Хрвати хоће федерацију, тада сам и ја за федерацију.“ Надам се да мишљење г. Давидовића није у Србији осамљено.“ Дакле, споразум на бази интегралног прихватања гледишта друге стране! Давање другом преговорачу у напред изјаве да ће се примити његови захтеви само ако при њима упорно остане, т.ј. потстрек друге стране на непопуштање!

5.) Циљ свих преговарања са др. Мачеком био је решење тзв. хрватског питања. Ово се, међутим, у тексту споразума и не помиње а још мање му се даје решење. Према томе јасно је да споразум није решио оно основно питање ради кога је направљен.

6.) Не предвиђајући ни каквим уставним уређењем би се заменио уставни поредак, који би био укинут, ни шта да се ради, ако се ни за какво уставно уређење не би постигле све три племенске већине, споразум би, да је био прихваћен

или ако би се онакав прихватио, претстављао скок целокупног нашег државног и политичког живота у маглу и неизвесност. На сличне примедбе један од твораца споразума је одговорио, да у политици не може бити стопроцентног осигурања. То стоји. Али читава политичка мудрост управо и јест у томе, да се ради са максималним предвиђањем и осигурањем чак и када су државници на извесне потхвате натерани неодољивошћу и неочекиваношћу прилика. Када, пак, потхватима приступају по властитој иницијативи, онда и предвиђање и осигурање мора бити стопроцентно. У конкретном случају не може бити говора ни о минималном предвиђању и осигурању, те цела ствар има више карактер игре на срећу него једног смишљеног политичког потхвата.

Али код споразума од 8 октобра 1937 г. најважније је то, да су пет политичких група нашле за опортуно да без икаквих јаких објективних разлога покрену уставни проблем и изјасне се за реорганизацију државе у смислу федерације или конфедерације. Без обзира да ли ће ова њихова иницијатива остати само један неподобан покушај, ми смо осетили потребу да цео наш унутрашњи проблем свестрано и објективно расмотримо и испитамо како природу и карактер наших унутрашњих тешкоћа тако и питање, да ли би код нас била могућа федеративна реорганизација, да

ли би била оправдана и да ли би претстављала неко решење тих незгода.

Да би се један политички проблем правилно решио, неопходно је да се добро постави. Са тог разлога били смо принуђени да пре свега изложимо оно што је у целој ствари најосновније: наиме, како је постала југословенска држава, како се у њој до данас развијало питање унутрашњег уређења и како се појављивало, решавало и опет појављивало хрватско питање и у чему је. За овим смо проучавали ова питања: да ли би код нас федерација била оправдана, да ли би била могућа, како би се односила према државној целини и појединим племенима и шта све показују примери страних федерација. На послетку смо сматрали за целисходно да утврдимо критериуме доброг државног уређења, да проучимо суштину хрватског незадовољства и потражимо му лек и, на крају, да посветимо своју пажњу питању животне способности Југославије и смисла југословенства.

Проучавајући цео проблем нашег унутрашњег живота свестрано, без икаквих ужих или једностраних предрасуда и искључиво на основу факата историјске и актуелне стварности, ми смо неизбежно дошли до ових констатација:

1.) да је југословенска држава једна вољна, жељена и крваво искупљена творевина целог српско-хрватско-словеначког народа, да претставља дефинитивно и најбоље решење како са општег

националног тако и са посебних племенских гледишта и да је као таква дело једне историјске нужности а не нека политичка импровизација или вештачка дипломатска комбинација;

2.) да су основне тежње у погледу унутрашњег уређења, какве су стално испољаване од огромне већине народа, биле и остале у складу са начелима постанка, опстанка и напретка југословенске државе и са свима претходним манифестацијама и политичким утаначењима;

3.) да тзв хрватско питање ни с обзиром на свој постанак ни с обзиром на његова каснија вишекратна затварања и отварања не стоји ни у каквој неразлучној вези са проблемом унутрашњег државног уређења и положајем појединих племена у држави, да је по превасходству питање политичке психологије и педагогије, да је последица извесног оптерећења једне несрећне прошлости, да претставља неку врсту историјске реакције на нови ред ствари, да је та реакција дело извесних хрватских елемената, који су се били врло добро прилагодили ранијем политичком поретку а да би нови поредак могли схватити као прогрес, и извесних туђинских елемената, за које је ново стање значило крај некадањим привилегијама и наметање борбе на равној нози, при чему су у властите сврхе искоришћени политичка неискусност и простосрдачност хрватских маса и извесне недаће општег карактера;

4.) да федерација у Југославији не би била оправдана са разлога са којих се тражи, да не би била могућа ни на историјско-политичкој ни племенској основи и да за југословенску државу не само не би била целисходна, јер не би затворила садашња више мање вештачка а отворила би нова, стварна и опасна питања, већ би за унутрашње срећивање и напредак земље претстављала несавладљиву сметњу а за њен опстанак и будућност озбиљну опасност;

5.) да објективна анализа примера страних федерација говори противу федеративног уређења;

6.) да посматрана са гледишта свих критеријума доброг државног уређења, унутрашња организација југословенске државе треба да буде само и једино унитаристичка;

7.) да се хрватско незадовољство као плод извесног историјског оптерећења и као суштаствено психолошког карактера даје лечити само временом, испуњеним законитошћу, правдом и љубави, и чисто културно-психолошким сретствима; и

8.) да Југославија, поред свих неизбежних трзавица и криза адаптације, има све услове да не само постигне своју пуну унутрашњу динамичку равнотежу већ и да постоји и снажно и свестрано напредује и да својим грађанима обезбеди најпуније спокојство, благостање, прогрес, задовољство и срећу.

Овај оптимистички закључак није чедо само наших жеља. Он је плод посматрања стварности и упоређивања разних примера у садашњости и нашег положаја у прошлости и сада. Може ли се песимистички гледати на будућност једне државе, која поседује један од најлепших крајева Европе, повлашћене плодношћу и богате обилношћу, драгоценошћу и разноврсношћу природних блага и лепота, за коју се проблем пренасељености не поставља нити ће се дуго времена поставити и која је настањена једним младим, свежим, здравим и свима најлепшим својствима ума и срца обдареним народом, за који је сам др. Анте Трумбић у своме говору у начелној дебати о Уставу и Уставотворној скупштини од 23 априла 1921 г. са пуно права казао да „у њему има тако мало унутарњих разлика, да у етничком погледу нема хомогенијег народа у Европи“ и да „поред свих несугласица тако мало разлика има међу нама у првом почетку нашег државног живота, да је наш положај бољи од положаја старих народа који су већ од столећа свршили свој државни проблем?!“ И зар се данашње тешкоће дају уопште упоредити са свим оним недаћама и незгодама, које је наш народ у целини и у својим појединим деловима успешно савладао кроз дуге векове, под много тежим приликама и са несразмерно мање сретстава?

Ни карактер ни хучност наших унутрашњих

борби не могу бити разлог за песимизам. Њихов карактер је у главном вештачки, јер у једној национално и социално хомогеној средини, каква је наша, не може бити другојачи. Њихова хучност је нужна последица њиховог вештачког карактера и нашег јужњачког темперамента. Политичка борба почива на разликама. Ако ових нема, оне се свесно измишљају па сугеришу другима. Да би се у њих поверовало, морају бити шумно истицане. Најзад у њихово стварно постојање почну веровати и они, који су их измислили. А пошто је стварност јача од свега вештачког, то се у њену коначну победу не може сумњати. Та победа, уосталом, претставља факат; оно вештачко ипак постоји и има извесног оправдања, јер стварности даје више покрета.

Пример двеју великих странака Америчких Сједињених Држава може бити више него поучан и за вероватни даљи развој наших унутрашњих прилика. Једна од њих, вођена од Томе Џеферсона, била је творевина центрифугалних елемената и тенденција, одлучна поборница права посебних држава насупрот савезне власти и узела је назив Републиканска странка; друга је била дело центрипеталних елемената и тежњи и, под називом Федералистичка странка а вођством Александра Хамилтона, била шампион што јаче и што шире савезне власти и надлежности. Око 1830 године, Републиканска странка се прозвала Демократ-

ском. Готово у исто време, Федералистичка странка прозвана је Виговском а од 1855 г. Републиканском. Партијско-политички живот био је касније карактерисан и другим парадоксима. Готово свака од ових великих странака, без обзира на њен првобитни начелни и програмски став, када се налазила на власти иступала је као поборница појачања и проширења савезне власти а када би се нашла у опозицији — залагала се за заштиту права и надлежности посебних држава а противу закорачавања средишне власти. Вођа републиканаца Теодор Рузвелт, тадашњи претседник Америчке Уније, иступио је 1912 г. са једним програмом о проширењу савезне власти, противу чега су се тадашњи демократи одлучно борили. Сада су, међутим, улоге измењене. Демократи са Франклином Рузвелтом боре се за проширење савезне надлежности, а републиканци се, противно свом традиционалном ставу, тим настојањима опиру.

Још је извесније да ће се на сличан начин развијати ствари и код нас. Ово тим пре, што је наш народ етнички хомоген, наша држава релативно мала и окружена потенционалним опасностима а наши федералисти специалног кова. Јер главни део југословенских федералиста, они који се налазе у бившој Хрватској сељачкој странци, пре свога садашњег федералистичког става били су унитаристи а пре тога федералисти. За њих је најкарактеристичније и врло значајно, да свој федерализам нису никад ни јасно формулисали нити правдали ма каквим општим и јасним разлозима и интересима. Друга група данашњих федералиста били су и остали не само убеђени унитаристи него неки од њих чак и централисти. У колико би данас били вољни да прихвате федерализам, то не би учинили из спонтане промене свога унитаристичког уверења већ, à la Љуба Давидовић, што то она прва група, са којом желе политичку сарадњу, тражи, дакле из атара и жеље ма за каквим партијско-политичким компромисом а не из интимног убеђења и државних разлога. Изван ове две групе има појединаца, чија федералистичка настројења нису ствар дубоког уверења нити уверења уопште већ имају своје објашњење: или у њиховим доста одмаклим годинама, нирванским расположењима и неограниченој попустљивости у свима стварима које их непосредно не погађају, или у њиховој, вероватно потсвесној, тежњи да покажу да су, и поред свих демантиа стварности, у својим некадањим концепцијама били у праву.

Наше је, међутим, дубоко убеђење да ће у не тако далеком времену преимућства унитаризма над федерализмом бити до те мере очигледна код тадашњих југословенских генерација, да ће им се цела наша досадашња борба око ова два начела унутрашње државне организације чинити и неразумљива и невероватна. Њима ће изгледати чудни и данашњи унитаристи и данашњи федералисти:

први што су сматрали за нужно да нарочито доказују једну такву очевидну истину као што су преимућства унитарног над федеративним уређењем; други — што су уопште могли такву истину оспоравати. Али, чудећи нам се, биће дужни и да нас схвате. Јер су наша покољења под већим и непосреднијим притиском једне несрећне прошлости него што ће њихова бити. И јер вероватно већина садашњих федералиста искрено мисле да треба да испале топ федерализма да би убили врапца уображене или сугериране неједнакости, од чега смо овим покушали да их одвратимо.

Писац

I Постанак Југославије

1. ОСВРТ У ДАЉУ ПРОШЛОСТ

Од како су под утицајем сеобе народа напустили своју закарпатску постојбину и настанили се у овим крајевима у току друге половине VI и прве половине VII века па све до 1 децембра 1918 год., Срби, Хрвати и Словенци нису били успели да створе једну самосталну државну заједницу, која би их све обухватала. Но трагика историје ова три племена једне крви и истог језика није само у томе. Још је трагичније што кроз своју тринаестовековну историју ни једно од ових племена, посебно узето, није могло остварити ни своје властито политичко уједињење у једну независну државу. Једино Самова држава, која је створена око 623 год. збацивањем аварског господарства, ако је обухватила све Словенце. Но то јединство у слободи било је врло кратког века. Већ око 631 год. један део Словенаца је потпао под Лонгобарде а други под франачке поданике Баварце и смрћу Самовом 658 год. распала се цела ова његова творевина, која је и за свог крат-

ког трајања више имала карактер одметнутих покрајина него једне истинске државне организације.

Двовековна независна хрватска држава (879—1102 г.), која је постала краљевином 925 г., није обухватала све Хрвате ни за време свог најмоћнијег краља Петра Крешимира IV (1058—1074).

Код Срба је био исти случај. Њихове независне државне творевине, које се појављују од половине IX столећа, нису биле дуга века. Тек је Стевану Немањи пошло за руком да половином XII столећа удари темеље једној солиднијој и трајнијој државној организацији. Немањићска држава, која је трајала преко двеста година и која је напредовала у свима правцима, дошла је до врхунца своје моћи, снаге, угледа и пространства за владе Душана Силног (1331—1355). Али ни за то време своје највеће снаге и пространства, српска држава није обухватала све Србе и све српске крајеве.

Било је више разлога, што није дошло и што није могло доћи до једне самосталне јужнословенске државе, која би се протезала на све српско-хрватско-словеначке крајеве и на сва три племена. На 150 година пре првих досељавања наших племена у ове крајеве, Римска Империја беше се поделила на две половине: западну са престоницом у Риму и источну са престоницом у Цариграду. Граница између ова два царства у моменту цепања на два дела протезала се од Пожуна до Београда Дунавом, за тим Савом, Дрином па ишла на Котор. Хрвати и Словенци и знатан део Срба настанили су се у областима западне а главни део Срба у крајевима источне половине. На три века по настањењу српско-хрватско-словеначких племена у овим крајевима дошло је и до цепања хришћанске цркве на западну и источну (1054), које је било праћено борбом ових двеју цркава о утицај. Линија црквеног расцепа пресецала је територије, насељене српско-хрватско-словеначким живљем. Ове околности да су Срби, Хрвати и Словенци населили територије, које су припадале двама разним царствима, и да су касније њихове области постале поприште двеју моћних цркава, биле су од судбоносног значаја по даљи њихов историјски живот. Стварању једне велике јужнословенске државе, која би уоквиравала сва три племена, сметало је и то: што словенске масе нису дошле у своју нову постојбину у један мах, груписане и организоване око једне централне власти, већ су се насељавале кроз читаво једно столеће, у посебним мањим групама са врло слабом повезаношћу; што се те масе нису прикупиле на једној ограниченој територији, са истим географским условима, већ су се раштркале по већем делу Балкана, око северног Јадрана и у знатном делу средње-европског југа. Ова и оволика растуреност, доведена у везу са ондашњим политичким и саобраћајним приликама, чинила је

стварање једне тако простране државне целине немогућим и неодрживим и код народа са више смисла за заједничке потхвате, организацију и дисциплину. Код јужних Словена, који су се, као и остали Словени, одувек одликовали јаким индивидуализмом и партикуларизмом, лабавошћу дисциплине и отсуством смисла за сарадњу у великим организованим заједницама, то је по готову било неизводљиво. Цар Душан је свакако био најближи таквом циљу и најспособнији да га оствари. Да му је био подарен дужи век и да је био успео у својим настојањима да дефинитивно сруши Византију, он би се, обезбеђен са југа и истока, сигурно окренуо северозападу. Прерана смрт није му допустила да окупи ни све Србе у једну политичку целину, којој је већ био потчинио Арнауте и знатан део Грка а учинио безопасним Бугаре.

Тежња босанског Тврткa I Котромановића, који се у манастиру Милешеву над гробом Светог Саве крунисао 1377 г. за краља Босне и Србије, да као потомак Немањића по женској линији продужи државну мисао својих великих предака, стварајући Босну средиштем државног живота и окупљајући у њу Србе и Хрвате, успела је само делимично и кратковремено. Њему је доиста било пошло за руком да у својој држави уједини знатан део Срба и Хрвата и да 1390 год. постане први наш

краљ оба племена. Његова смрт, која је ускоро наступила, учинила је крај и овом потхвату.

Падом последњих српских држава пред турском најездом, сва три наша племена у целини нашла су се у ропству под туђинском влашћу, подјармљена разним туђинским господарима. Ако је била велика трагика што се Срби, Хрвати и Словенци нису могли ујединити у слободи, не мања је несрећа била што су били разједињени и у ропству, те и даље живели одвојено и под сасвим различним приликама. Свирепост историјске судбине ишла је дотле, да не само што им није допустила сједињење под једним туђинским господаром као целини; често ни поједино од ових племена није било уједињено под истим туђином већ поцепано под разне туђинске власти. Оваква раздробљеност чинила је сваку наду на обнову државне самосталности безумно смелом а помисао о некој будућој великој и независној јужнословенској држави, у колико би таква уопште могла коме пасти на памет, чистом утопијом. Је ли какво чудо што све дотле, докле су се све области, настањене јужним Словенима, налазиле у пуном мраку туђинског ропства и насиља, о појави неке југословенске идеје као схватања о стварању једне заједничке и слободне српско-хрватско-словеначке државе није било ни могло бити ни помена.

Француска револуција, која је изазвала

огроман преокрет у схватањима и односима и судбински определила даљи развитак у Европи па и у читавом свету, имала је благотворног одјека и реперкусије и међу јужним Словенима. Укидајући господарство човека над човеком и сталежа над сталежом, она је самим тим пољуљала основе и господарству народа над народом и ставила у питање сваку моралну и политичку основаност и оправданост такве подјармљености. За човеком и сталежом, који су се појавили да траже право на живот у слободи и достојанству, морала се убрзо појавити и нација са истим захтевом. Идеја народности била је стављена на дневни ред: њено остварење зависило је од њене унутрашње динамичне моћи и јачине спољних препрека.

Скоро истовремено на словенском Југу дешавају се два значајна догађаја. Почетком 1804 године, шумадијски сељак Ђорђе Петровић, неумрли Карађорђе, ставља се на чело народног устанка у Шумадији и противу једне моћне империје отпочиње националну револуцију ради збацивања туђинског јарма и стварања независне и слободне националне српске државе. После трогодишњег успешног ратовања, моћна Русија ступа у неку врсту савеза са дотадашњом турском провинцијом и заједнички се боре противу Турске а исте године кнез Сима Марковић, као претседник Правитељствујушчег совјета, сматрао је да може

казати ове историјске речи: „Србија сматра себе као независну државу“. Године 1812 Турска бива принуђена да у Букурешту с Русијом, иако је ова била угрожена од Наполеонове најезде, закључи уговор о миру и да у чл. 8 тога уговора, као једног међународног акта, призна Србима аутономију и задовољи се неком врстом трибута. Та крвљу искупљена и међународним уговором зајемчена аутономија, поред II Устанка од 1815 г., била је ембрион, из кога се касније развила пуна српска а пре две деценије и пуна југословенска слобода и државна независност.

Док је Први устанак низао своје успехе, Наполеон је 1809 г., да би заштитио своју власт у Италији, осигурао извршење континенталне блокаде и држао Аустрију у шаху, заузео и ујединио у једну целину Приморје, Крањску, Корушку, Хрватску до Саве и Далмацију под називом Илирија или тачније Илирске Покрајине (Provinces illyriennes). Мада је при овоме велики француски освајач ишао за својим далекосежним циљевима, стварање Илирије било је од крупног значаја и са југословенског гледишта. После вековне раздвојености Срби, Хрвати и Словенци нашли су се први пут сједињени у Илирским покрајинама као једној управној целини. Сам назив Илири као ознака за сва три племена био је срећан путоказ, да се три дела истог народа имају и могу уједињавати изналажењем заједничког а не проширењем

једног племенског имена. Народно јединство Срба, Хрвата и Словенаца добило је тиме европско признање и потврду а свест о томе јединству нашег троименог народа добила је нове хране и повећане снаге. Француско господарство је, поред многих напредних реформама које је увело, донело у наше крајеве и идеје Револуције о једнакости човека са човеком, сталежа са сталежом, народа са народом и о њиховој равноправности. Отуда је француско освојење илирских покрајина схваћено и опевано као ослобођење док је повратак под раније господарство код наших тамошњих сународника оставио утисак враћања у ропство.

Стварање Илирије снажно је одјекнуло и у устаничкој Србији. Не само тај одјек већ и јасна свест о српско-хрватско-словеначком јединству необично се добро виде из једног писма, које је Кара-Ђорђе преко капетана Рада Вучинића упутио Наполеону почетком 1810 г.. У том свом писму Врховни Вожд побуњене Србије, између осталог, вели: „Монарх! Ви сте праведно названи Великим, ибо многи народи Вама имају благодарити своје садашње сушчествовање и благодејствије, а особито **нововоскресша Илирија, у којој живе наши соплеменици**“.

Већ сам факат да су шумадијски сељаци успели да властитом снагом, крвавом и неравном борбом са моћном Турском империјом, остваре своју

народну државу, маколико иначе скучену територијално и у правима, и да је таква држава претстављала стварност, деловао је благотворно на њихове југословенске саплеменике, у првом реду остале Србе. То је један пример очигледне наставе, како један народ, чија је љубав према слободи јача него страх од смрти, може да савлада несавладљиве препреке и да невероватно претвори у опипљиву реалност. Слободна Србија била је неопходна база за даље ослобођавање и уједињавање. Она је постала огњиште слободе за све остале поробљене сународнике, исходиште и уточиште сваког слободарског прегнућа. Као каква кула светлиља, она је зрачила на све јужнословенске крајеве, уливала наду на боље дане и снагу на отпор, играла улогу етничког магнета и историјског путоказа. Ако није имала снаге да у једном потхвату прошири слободу тамо где се за њом чезнуло, она је самим својим постојањем као кут слободе пробудила наду где је било очајање, оживела веру где је ова била изгубљена, искључено заменила вероватним и могућим; ако није одмах могла предузети далекосежну превратну акцију, она је оживела националну и слободарску мисао, која је поступно преображавала и револуционисала духове и у ближем или даљем времену акцију чинила колико неизбежном толико и сигурнијом за успех. А са све већим снажењем Србије, са све успешнијим извршавањем њене

мисије ослобођавања и осталих поробљених саплеменика, њена ослободилачка улога била је све значајнија и све моћније и благотворније деловала на југословенску мисао.

2. ЈУГОСЛОВЕНСКА МИСАО КАО ИДЕЈА

Да су Срби, Хрвати и Словенци један народ, једне крви и језика и од исте етничке материје, тога су били свесни сви проницљивији духови нашег народа кроз сва многа столећа у прошлости. Иако то не мање важи и за Бугаре, ми ћемо их у овом излагању апстраховати. Далеко би премашило наш задатак да испитујемо и излажемо стање те идеје јединства кроз сву дугу прошлост. У XVI веку њу исповедају дубровачки песници са славним Гундулићем на челу. У XVII веку њу нарочито наглашавају Хрвати панслависта Јурај Крижанић и историчар Павао Ритер-Витезовић. Као исповедници ове мисли у XVIII веку се нарочито истичу католички свештеник Андрија Качић Миомић и православни калуђер Доситеј Обрадовић. Доситеј вели: „Сви ови народи (т. ј. словенски) не могу се ласно међу собом разумевати. Прости Србин и Болгарин потребују најмање три месеца да су међу сами Руси за моћи се с њима разумевати и разбирати. А најпростији Србин из Баната или из Бачке, он је у Србији, у Босни и Херцеговини, у Далмацији, по готову у Хорватској, у Славонији и у Срему у својем истом рођеном језику и народу, био он восточнога или римскога исповедања“. Иста идеја крајем XVIII столећа прожима и српског архимандрита Јована Рајића и словеначког свештеника — песника Валентина Водника.

Деветнаести век не само да је богат југословенским великанима, који исповедају идеју народног јединства Срба, Хрвата и Словенаца, већ се одликује и читавим идејним покретима у том правцу. Антун Михановић, писац хрватске химне, чијој стогодишњици је недавно било дато онако партикуларистичко и ексклузивистичко обележје, прожет идејом српско-хрватско-словеначког етничког јединства, скупљао је 1818 претплату за покретање листа под називом „Илирски Огласник“. Хрвати Људевит Гај и Димитрије Деметер, Словенац Антун Мартин Сломшек и Србин Мојсије Балтић заједнички су припремали 1827 г. у Грацу рад на народном препороду у ђачком клубу, који је носио назив „Илирски Клуб“.

Управо у моменту када је у Хрватској дошло до пуне националне клонулости, када Хрвати, по тражењу Мађара, уведоше у своје школе мађарски језик као обавезан (1827 г.), да би касније у смислу закључака Сабора у Пожуну био уведен као службени језик по свима школама и уредима читаве Угарске, и када су загребачка, крижевач

М 6733
БИБЛИОТЕКА III РЕОНА Београд

ка и вараждинска жупанија закључиле да Хрватски Сабор има израдити, да се на идућем Државном Сабору прими закон, који ће Хрватима пружити могућност „да науче мађарски језик као и Мађари", јавља се у једном делу хрватске интелигенције покрет за јачање не само хрватске посебне већ и заједничке југословенске свести. На челу тога покрета, који је имао не само књижевнојезични и културни већ и политички карактер и који је познат под именом Илиризам или Илирски покрет, налазили су се Људевит Гај, Иван Деркос и гроф Јанко Драшковић. Њихов непосредни циљ био је стварање јединственог и заједничког књижевног језика српско-хрватско-словеначког, као првог предуслова за формирање заједничке књижевности, културе и даље сарадње. Овај покрет изазива одушевљење и сарадњу код Словенаца Станка Враза, Матије Равникара, Јанеза Блајвајса, Франца Малавашића, Матије Мајара, Франа Муршића и др., Хрвата Димитрија Деметера, Људевита Фаркаш-Вукотиновића, Вјекослава Бабукића, Ивана Мажуранића, песника „Смрт Смаил-аге Ченгића" и каснијег првог хрватског бана - пучанина, др. Теодора Петрановића, Антуна Мажуранића, Драгутина Сељана, П. Штоса, Б. Шулека, Драгутина Раковца, Ивана Кукуљевића, Петра Прерадовића и неких истакнутих Срба.

Илирском покрету, који је створио читаву једну књижевност и проширио и оснажио идеју

народног јединства Срба, Хрвата и Словенаца, није пошло за руком да се за сва три племена усвоји заједнички назив „Илири". Ово име је било и сувише вештачко и произвољно, а да би нашло одзива не само код широких народних маса него чак ни код већег дела интелигенције. Ово за дуго времена није успело ни каснијем заједничком називу „Југословени", које је било ближе и стварности и души народној. Али ако Илирски покрет није имао успеха у погледу заједничког назива трију племена једног истог народа, он је несумњиво успео у питању заједничког књижевног језика српско-хрватског. Ово питање је решено 28 марта 1850 г. у Бечу на познатом састанку југословенских књижевника и научника, који је сазвао Вук Стефановић Караџић и на коме су, између осталих, учествовали: Иван Кукуљевић, Димитрије Деметер, Иван Мажуранић, Ђура Даничић, Винко Пацел, Стефан Пејаковић и Фрањо Миклошић. Тај састанак је довео до усвајања заједничког књижевног језика за Србе и Хрвате, што је било од историјског значаја по даљи развој српско-хрватског јединства. На жалост, у овом погледу Словенци су заузели негативан став: они су остали и у књижевности при свом посебном наречју.

Ово неприхватање заједничког књижевног језика са Србима и Хрватима, Словенци су правдали разлозима, који се не могу сматрати, бар у оно

време, потпуно неоснованима. Они су се бојали да би усвајањем као заједничког књижевног језика једног дијалекта, који је прилично одударао од домаћег наречја, словеначка књижевност раскинула везу са народном масом, што би било опасно и са гледишта просвећивања ове и са становишта књижевног напретка. Истовремено тиме би, у онаквим приликама, била повећана опасност германизације. Та бојазан испуњавала је душу Јосипа Јурчића; иста брига морила је и Франа Левеца, који је писао: „Ако се прилике тако промене, да се Хрвати и Словенци политички уједине и да се ми не будемо морали више бојати пропасти словеначког народа, тада ћемо Хрватима дати не само срце као сада него и језик“. Али иако се плашио напуштања словеначког дијалекта као књижевног језика у корист штокавског, он је развио живу акцију да се српско-хрватски уведе у гимназије на место старословенског.

На место илиризма, као изражаја идеје о српско-хрватско-словеначком народном јединству, који је благотворно деловао на ширење свести о етничкој истоветности али је као сувише вештачки назив наишао на отпор, појавило се југословенство прво као идеја а касније и као покрет. Као мисао, оно је било наставак, проширење и продубљење илиризма; као заједничка ознака Срба, Хрвата и Словенаца, оно је било садржајније, изражајније, ближе стварности и души народној.

Иако је као заједнички назив било употребљавано од појединих писаца и раније, оно је као идеја имало свога правога творца и најодушевљенијег, најмоћнијег, најнепоколебљивијег и најистрајнијег јеванђелисту и апостола у славном ђаковачком владици Јосипу Јурају Штросмајеру, који је истовремено био и бискуп босански и сремски и управитељ београдске и смедеревске бискупије. Још 1849 г., он је у ово неколико реченица изрекао своју југословенску идеологију: „Најглавнија је задаћа Југославјана здружити се, сложити и ујединити... Сваки ко иоле бистрије наша одношења просуди, знаде, да нам сва наша самосталност или неодвисност мало или ништа не може помоћи, ако нам не пође за руком, да постанемо једно политичко тијело, у ком једно срце бије“. Ове мисли постале су животном садржином и животним смислом великога владике и остао им је веран до свог последњег даха. Ако је југословенство у Штросмајеру имало свога творца и апостола, оно је у његовом ученику и сараднику Фрањи Рачком имало свога најумнијег и најученијег законодавца, идеолога и интерпретатора. И велики Штросмајер, тај смели и речити противник догме о папској непогрешимости, само је учинио правду, када је Рачког назвао половицом своје душе. Није никакво претеривање речи: Што је апостол Павле био за хришћанство, то је умни Рачки био за југословенство.

Знајући да је за успешно остварење једне идеологије неопходно обезбедити јој отпорност и основаност очевидну и опипљиву за све, да би могла деловати динамиком неоспорне истине, Штросмајер, уз подношење великих материјалних жртава, помаже југословенству стварањем Југословенске академије знаности (1867 г.) и оснивањем југословенског Универзитета у Загребу (1874 г.). Циљ овим установама је био да буду бедем противу мађаризације и германизације, да послуже јачању и отпорности народног духа, ширењу југословенске науке и културе и да буду жариште југословенске мисли и истина о народном јединству.

Свестан да би јединство цркава много олакшало и убрзало остварење идеје народног јединства, Штросмајер је чинио огромне напоре у овом правцу. Целога свога века је радио да спасе привилегију словенског богослужења као мост црквеном јединству. Поглавито његовом заслугом изишао је 1893 г. нови глагољски мисаљ. У истом циљу радио је на подизању култа словенских апостола Ћирила и Методија. Од 1.200.000 форинти, колико је утрошено за катедралу у Ђакову, сам Штросмајер дао је из својих срестава 772.000 форинти. Да је оволику жртву поднео више за задовољење својих југословенских него верских осећања види се из саме посвете, исписане на овом дому Господњем. Он га је посветио: **Слави божјој, јединству цркава, слози и љубави свога на-**

рода. Као ни православни владика и генијални Његош тако ни католички владика Штросмајер није сматрао да разлика у вери сме и може бити сметња братској љубави и јединству.

Његово југословенство није било само на речи већ увек и на делу. Поред већ поменутих жртава за ствар југостовенске мисли, он је још почетком свога бискуповања нарочитом окружницом препоручио Вуков Рјечник, откупљивао у великом броју примерака Народне песме, помагао Матицу Српску и Матицу Словенску а 1865 г. и оснивање штампарије на Цетињу.

Као викарни епископ за Србију од 1851, он ју је посетио седам пута: 1852, 1857, 1863, 1865, 1868, 1878 и 1886. То му је дало прилике да долази до личног додира и измене мисли са владарима и државницима Србије. Он је био и у живахној преписци са кнезом Михаилом, Томом Вучићем Перишићем, Илијом Гарашанином, Јованом Ристићем, митрополитом Михаилом и многим другим угледним Србима.

Почетком августа 1861 г., Хрватски сабор бавио се предлогом Ивана Кукуљевића о називу народног језика, за који је био предложен назив „српско-хрватски“. Сабор је, међутим, усвојио предлог Адолфа Вебера Ткалчића, да се народни језик назове „југословенски“ и донео нарочити закон о томе. Истим законом југословенски језик је проглашен искључивим службеним језиком у

свима гранама јавнога живота а употреба ћирилице и латинице равноправном на територији Троједне Краљевине. Ова одлука је била врло значајна и претстављала крупан напредак према дотадашњим појмовима.

Године 1867 Хрватски сабор пошао је још даље. На седници од 11. маја, Сабор је једногласно примио законски закључак о истоветности српско-хрватског народа. Ова одлука имала је силна одјека у свима јужнословенским крајевима, нарочито у Србији и Далмацији. Поводом тога београдски „Видовдан“ у свом броју од 18. маја донео је значајан чланак, у коме се, између осталог вели: „Радујемо се, дакле, што су наша хрватско-српска браћа у троједној краљевини проглашена на загребачком сабору као народ један: тим је једина слаба страна краљевине преобраћена сада у најјачу, необориву, а тим уједно и темељ положен јединству не само тамошњих Србо-Хрвата но и свих осталих изван граница хрватско-славонско-далматинских, темељ, ког да потресе ни који противник неће довољно снажан, никакве неприлике довољно силне бити“... „Јер ваља да нам је јасно, да ако нешто има, чим би могла да нам се обезбрижи честита, слободна и самостална егзистенција, то је само **идеја народна,** коју досад замењиваше идеја **племенска.** Идеја дакле народна треба у средини нашој да се учврсти“... „Ми сви можемо се искрено исповедити, да је Словене

уопште, а нарочито нас јужне Словене слабима и невољнима направило нарочито то, што је међу нама преовлађивала идеја племенска. Али на срећу обмане смо се опростили: ми живимо и радимо одсад за идеју народну, за српско-хрватски народ, ком једна крв у жилама тече, једна му мета предстоји, један му непријатељ грози и једним се средствима спасти и може и хоће“.

Због овог свог историјског закључка о истоветности Срба и Хрвата, овај знаменити Сабор, који је донео и закон о имунитету својих чланова, био је распуштен после свега двадесет и седам дана трајања. Као и на сваку ранију манифестацију српско-хрватског јединства и слоге тако и на ову, из Беча и Пеште реагирало се брзо и одлучно. Дејство је бивало само обрнуто.

Мисао народног јединства шири се све више и постаје све снажнија. Словенци, који су се раније држали више мање по страни, приступају јој све одлучније и активније. Значајан резултат тих нових схватања било је одржање првог јужнословенског конгреса у Љубљани 1. децембра 1870 г. На овом конгресу се у посебној резолуцији прокламује да је народно јединство јужних Словена факат, да постоји од постанка народа, да је кроз све векове остало живо у народном осећању и према другима манифестовало се у јединству језика. На бази свега овога, резолуција истиче: „Јужни Словени, који под разним именима Сло-

венци, Хрвати и Срби живе у земљама Хабзбуршке Монархије, осећају данас исте националне потребе. Да би их задовољили и тако осигурали национални опстанак, они уједињују све своје моралне и материјалне снаге и желе да их за своје јединство употребе на књижевном, научном и политичком пољу".

Колико је далеко одмакла југословенска мисао међу Словенцима до тог времена, најбоље се види из полемике, која се поводом јужнословенског конгреса развила између национално свесних Словенаца и тзв. немшкутара. У „Новицама" од 14 децембра 1870 г. Блајвајс овако одговара љубљанском „Тагблату":

„Конгрес јужних Словена у Љубљани не даје мира немшкутарским листовима; најнеспретније и као без главе се шепури љубљански „Тагблат". Тако вели да смо напустили Словеначку и одбацили досадашњи програм! Ко вам је тог мајмуна привезао? Без Словеначке нема југословенске заједнице. Како ћете се — нагважда „Тагблат" — споразумевати са Бугарима? Пошто „Тагблатовац" сигурно не познаје бугарски језик, нека чита из Валвазорове књиге бугарски „оченаш", да мало разбистри свој водњикави мозак".

У свом броју од 13. децембра „Словенски Народ" одговара немшкутарима ово:

„Веле да смо напустили „Словеначку", да смо оставили све раније програме и сковали нешто са-

свим ново. Ни речи истине у том. „Словеначку" ћемо тражити као што смо је захтевали и досад, само ћемо је захтевати са више снаге, јер смо добили нових савезника. Од уједињене Словеначке никад нећемо моћи отступити. Словеначка је управо оно са чиме хоћемо да ступимо у јужнословенску заједницу. Без Словеначке би сви наши југословенски програми били без значаја... Свој ранији програм нити смо напустили нити променили, чак смо га битно допунили мада га нисмо довршили... Даље се нашем програму приговара, да се ни мало не бринемо за друге аустријске народе већ само за себе и јужне Словене... До сада смо плаћали дажбине и ратовали за Немце... Због наших симпатија према нашој јужној браћи најмање нам смеју пребацивати Немци, који су своје симпатије управљали по целом свету за сваким Немцем".

Познати словеначки приповедач Јосип Јурчић иде много даље па рачуна са народним уједињењем јужних Словена и ван монархије. У 147 броју „Словенског Народа" он пише и ове редове:

„Гесло: ми хоћемо слатко да умремо за Аустрију чак иако нам не да гарантија да живимо као народ и Словени, код нас још нико није поставио... Ако слом (аустријски) наступи, мора наћи спремне и наш народ и свет и наше противнике. Немци морају осећати, куда хоћемо и шта тра-

жимо. Са уједињењем Словенаца између себе, поставили смо на дневни ред први део нашег програма за будућност а са идејом заједнице са Хрватима — други део. Сада треба да радимо на томе, да се те идеје утврде у народу и да се примичу своме остварењу. Када ће бити остварене, да ли у монархији или по решењу источног питања (ван монархије) — то не одлучујемо ми, то ће решити будућност, која ће наше жеље наћи већ на дневном реду и имати наш народ припремљен".

Већ смо поменули да је Кара-Ђорђе у своме писму Наполеону од 10. одн. 22. јануара 1810 г. истакао истоветност Срба из Србије са становништвом Илирских покрајина, које су сачињавали Срби, Хрвати и Словенци У току исте године Вожд је отишао још даље и извео крајни закључак из те своје свести о српско-хрватско-словеначком јединству. Месеца августа он поручује преко Рада Вучинића, који је имао „пуну власт пред престолом Његовог Императорског Величанства вољу, жеље и тегобе народа изјаснити" да Срби претпостављају Наполеоново покровитељство сваком другом, јер **„они не би хтели да одвоје своју суббину од судбине илирских провинција, где је исти језик и исти народ".**

За владе кнеза Александра Кара-Ђорђевића идеја етничког јединства јужних Словена и југословенског уједињења поново долази до израза Тадашњи министар спољних послова Илија Гарашанин израдио је 1844 г. читав програм спољне политике Србије, познат под називом „Начертаније". Гарашашиново „Начертаније" садржи ова значајна места: „Движеније и таласање међу Славенима почело је већ и заиста никад престати неће. Србија мора ово движеније а и ролу или задатак, који ће она у том движенију за извршење имати, врло добро упознати"... „Из овога познања проистиче черта и темељ српске политике, да се она не ограничава на садашње њене границе, но да тежи себи приљубити све народе српске који ју окружавају"... „Нарочито треба се известити о Босни, Херцеговини, Црној Гори и Сјеверној Албанији. У исто време нужно је да се тачно познаје и стање Славоније, Хорватске и Далмације а разуме се да у ово спадају и народ Срема, Баната и Бачке"... „Да би се народи католичког вероисповедања (разуме се јужни Словени) од Аустрије и њеног уплива одвраћали и Србији већма приљубили нужно је на то особито вниманије обраћати"

Године 1847 концертовао је у Београду чувени загребачки певачки квартет под управом Лисинског. Гостовање овог квартета претворило се у одушевљене манифестације српско-хрватског братства. Кнез Александар посетио је све ове концерте и дао богате прилоге, изразио радост „да су нас браћа Хрвати посетили" и исказао жељу да

се у Србији што више негује хрватска песма и музика.

До нарочито значајних манифестација српско-хрватског братства дошло је 1848 г. за време мађарске буне. Под својим баном Јелачићем Хрвати су устали противу мађарског јарма и, у нади да ће лакше остварити своје политичке циљеве, ставили се на страну бечког двора. Овој бунтовној акцији Хрвата придружили су се не само Срби из Хрватске, Славоније и данашње Војводине већ и велики број србијанских добровољаца са Книћанином на челу, које је опремио кнез Александар. Бан Јелачић, кога је на банску част устоличио православни патријарх српски Јосиф Рајачић, чиме је јасно подвучено српско-хрватско народно јединсто и игнорисање значаја верске разлике, у своме априлском прогласу од 1848 г., упућеном Србима и Хрватима, између осталог, истиче: „Крепка нам воља сада треба; а крепке воље не може бити без слоге. Зато слога и братимство нека буде међу нама без разлике вјерозакона; брат нек се не туђи више од брата“. Поводом састанка српске народне скупштине у Новом Саду Богослав Шулек је писао: „Дакле са српском браћом све нас веже, бедеми који су нас дијелили, све се више руше, док се сасвим не сруше, и тешко да већ дан данас има чојвека, који би хотио ратовати на свога брата, за то што с њим једнако не вјерује, од кога дух свети произлази. Изречена је

једнакост вјере, али уједно и светост вјере, у коју нитко не смије дирати“.

Колико је српско-хрватска сарадња у 1848 г. одјекнула у души народној и била праћена општим заносом најбоље се показало на свечаностима устоличења бана Јелачића. Целокупна југословенска штампа донела је са ових свечаности одушевљене извештаје. За карактеристику тадашњих прилика и схватања пренећемо нека места из београдских „Српских новина“ и „Зоре дамлатинске“. У свом 53 броју „Српске новине“, између осталог, доносе: „Бан наједанпут би уздигнут на својој столици и покаже се над свим народом; али каква громовита вика пуче, кад тога истога часа би на столу своме подигнут до бана и сам патријарх! Викање, кликовање, плескање руку, бацање капа и шешира у висину не може се описати. Хрвати љубише се са Србима, свештеници једне и друге цркве у усхићењу своме слатко су се међу собом грлили; од радости, од нежности сви смо сузе пролили. О Боже мој! да ли си ти оно уредио онако, да би се наш народ спојио и сљубио, те збацио тешки јарам, под којим је од толико столећа стењао? У овоме је воља твоја, твоја десница очевидна! Тако бан и патријарх буду пронешени кроз варош до једне цркве римске, која стоји пред двором банским. Ту започне служба божја на славенском језику, и тако се делом укине латински језик. Из цркве римске одосмо сви скупа са баном,

патријархом, свом парадом, и целим народом у у цркву нашу. При овом великом торжеству Хрвати су хтели свету доказати, да они разумевају једнакост вере: „Многаја љета“ и „Господи помилуј“ певали смо сви скупа, не само бан и великаши хрватски са патријархом, него и владике једне и друге цркве, обоје свештенство, сав народ. — Ето браћо Срби, што се овамо ради! Патријарх српски ношен на раменима од самих Хрвата по римокатоличком Загребу; свештеници источног и западног вероисповедања све певајући и Бога славећи у истим црквама; обаверни народ грлећи се и љубећи се као да је једноверан; не браћо, оваквог позорија није се видело од како је христијанства на свету“. А „Зора далматинска“ у свом 27 броју је писала: „...Затим буду светли бан и свети патријарх од усхићеног народа на рукама у подобро далеку цркву Св. Марка славодобитно однешени, где је пресв. г. Мирко Ожеговић, сењски бискуп, посли двиста година опет једанпут у Загребу св. мису у народном милом језику отпојао. Затим сви скупа одоше у источну цркву, да се тамо такођер помоле Богу и да му захвале на тој милости, што нам је таквог оца удилио и као знак да су браћа источне и западне вире једно срце и једна душа у више телеса, и да ће тако, ако Бог да, на вике остати, а проклет био онај и у земљи црној, ко би браћу помирену и сложену хотио завадити и раздилити“.

Иако 1848 г. није донела оне резултате, који су се очекивали, иако је, услед вероломства бечког двора, била праћена знатним разочарањем, у погледу изграђивања српско-хрватско-словеначке свести о јединству и истоветности, она је имала историјски значај. У свима крајевима где наш троплемени народ живи, српско-хрватска борба противу Мађара схваћена је као крвави напор, у коме се ради о остварењу властитих интереса, тежњи и циљева. Њен успешни исход су жарко желели и помагали не само Срби и Хрвати под Угарском већ и Срби из Србије са кнезом Александром, Срби из Црне Горе са славним Његошем, Срби под Турцима а и Словенци. Национална истоветност се елементарном снагом манифестовала, без обзира на вештачку и насилну политику поцепаност, без обзира на верску подвојеност, без обзира на трагичну прошлост.

По свом доласку на престо Србије, кнез Михаило развио је врло живу акцију на организовању балканских хришћана. Циљ овом покрету, са Србијом на челу, био је ослобођење хришћанских народа испод турског јарма и стварање једне независне балканске заједнице. Истовремено, кнез Михаило био је загрејан и југословенском идејом и био у врло срдачним односима са владиком Штросмајером. Одушевљен тежњама кнеза Михаила, црногорски кнез Данило му је писао: „Створи краљевину Србију и ја

ћу бити први који ћу чувати стражу пред твојим двором.“ Бомбардовање Београда и исељавање турских гарнизона из градова Кнежевине Србије повољно су одјекнули код Јужних Словена. У својим „Мислима једног Хрвата недржавника о источном питању“ Фрањо Рачки је писао: „Ми (Хрвати) смо се пренули на рик турских топова из београдске тврђаве, те зачели наду да ће овај гнусни чин бити почетак великих чина којима ће Србија бити средиште.“

Босанско-херцеговачка буна од 1875 г., која је праћена четовањем Петра Мркоњића у Босанској Крајини, првим и другим ратом Србије и интервенцијом Русије противу Турске, то су били догађаји, који су изазвали велики одјек у југословенским крајевима и побудили знатне наде. Санстефански уговор о миру и Берлински конгрес, који је две најлепше југословенске покрајине уступио под управу Аустро-Угарске, што је у ближој или даљој будућности значило и њихову анексију Двојној Монархији, претворио је ове наде у опште разочарање. Али и оне наде и ово разочарање претстављали су један општи душевни доживљај, који је већ сам собом имао морално-ујединилачки значај. Србија је из ових догађаја ипак изишла проширена и оснажена а, после четири године, следовало је и њено проглашење краљевином, што је све имало и моралне и политичке вредности.

Осамдесетих година наступио је у Србији и Хрватској један период, који је претстављао озбиљну замрлост у животу југословенске идеје. Разочаран у Русију после Санстефанског уговора и Берлинског конгреса, кнез и каснији краљ Милан запливао је у аустријске воде, заборављајући ове мудре закључке из Гарашаниновог „Начертанија“: „...Аустрија дакле мора под свима опстојатељствима бити непрестано непријатељ српске државе: споразумјеније дакле и слога са Аустријом јест за Србе политичка немогућност; јер би она себи с тим сама уже на врат бацила.“ Србија је ушла у еру унутрашњих борби, буна, тајних конвенција у којима се животни интереси земље жртвују погрешно схваћеном интересу династије, неразумног, неприпремљеног и поразног рата противу словенске Бугарске, државних удара и дворских скандала. Та и таква Србија последња два Обреновића није била ни могла бити на висини своје историјске мисије, није могла ни привлачити, ни импоновати, ни уливати потребне наде. Али и за то време и у таквим приликама било је њених синова, чији се дух вио над мучном тадашњицом и бавио проблемима и потребама општије и трајније важности. Када је 1885 г. у Београду прослављена педесетогодишњица књижевног рада великог поборника југословенске мисли Матије Бана, на њој су узели учешћа и претставници најважнијих хрватских културних

установа. Поздрављајући изасланика југословенске академије знаности у Загребу Адолфа Вебера-Ткалчевића, велики државник Србије Јован Ристић изрекао је и ове значајне речи: „Кад Вас је, господине, Академија послала на ову светковину, јамачно је знала да Вас шаље народу, који сматра оно што ви стечете, да је и њему стечено, као што мисли да и ви држите за хрватску тековину оно, што Срби привреде; да Вас шаље к народу који је 1848, у заједници са хрватском браћом, решио важан задатак на корист једнога истог народа; да Вас шаље к народу, који заједно с вама има да реши још многи задатак". Године 1895 српски државник Сава Грујић, после загребачких испада противу Срба и паљења српске заставе, у свом писму Еразму Барчићу, изнео је ове државничке мисли: „Моја је вера да је будућност и народна независност Срба и Хрвата само у њихову споразуму... Чистимо земљиште за споразум и уклањајмо узроке трвења, да искрено послужимо остварењу заветне жеље српско-хрватске (или хрватско-српске) заједнице. На овоме послу треба да се нађу све праве патриоте како Вашег тако и нашег племена". Готово исте године велики српски државник и каснији творац Балканског савеза Милован Ђ. Миловановић написао је о српско-хрватским односима читаву студију, која садржи и ове мисли: „Нека би Срби и Хрвати прекинули једном убитачне дискусије о

томе докле се простире Српство а докле Хрватство, шта је српско а шта је хрватско. Нека би се, прожети осећајем јединства народног, оставили сваке пропаганде унутрашње која уноси пометњу, сеје заваду у народу, па удружили своје силе у одбрану своје заједничке имовине од туђинских отмичара. Нека би Хрватима нарочито на томе путу била вазда водиља она историска реч великога бана хрватског, под чијим се вођењем измешала крв српска и хрватска у борби противу општег народног непријатеља: „Ми смо сви један народ, оставимо и Србље и Хрвате"".

Двадесетогодишњи режим насиља и корупције бана Куена Хедервариа у Хрватској, који је инаугурисан 1883 г., потпуно се поклапао и по времену и по пустошним дејствима са последње две деценије Обреновићевског режима у Србији. Спутавањем свих врста слободе, бичем и зобницом, систематским сејањем раздора између Срба и Хрвата, искоришћавајући племенску и верску основу, бан Куен је успео да у знатној мери помути српско-хрватске односе у Хрватској и ослаби хрватски отпор. У овоме му је у многоме, мада несвесно, ишао на руку кратковиди ексклузивизам Анте Старчевића и његових другова, што је изазвало реакцију код тамошњих Срба и чинило их приступачнијим на компромисе са режимом. Резултат ових интрига биле су демонстрације противу загребачких Срба због истицања

српских застава приликом посете Фрање Јосифа 1895 г. и још тежи изгреди у Загребу противу Срба 1902 г. због једног чланка у „Србобрану". И једни и други изгреди били су дело грофа Куена и његове политике. Но радост Куена а свакако и Фрање Јосифа због хрватских изгреда противу Срба и спаљивања српске заставе била је кратког века. Хрватска академска омладина реагирала је на те изгреде противу Срба одмах, спаливши на Јелачићевом тргу мађарску заставу. Апостол југословенства и стари поборник српско-хрватске сарадње Еразмо Барчић у својој интерпелацији бану Куену од 30 октобра 1895 г. раскринкава његову политику српско-хрватског раздора и у Хрватском сабору изговара ове знамените речи: „Хрвати и Срби су браћа и један исти народ. Ако је тако, да народ хрватски и српски говори једним језиком, ако је то један народ, онда из тога слиједи, да инсулт, који је нанесен једном дијелу народа, инсулт на српску заставу, мора дослиједно да увреди и сваког Хрвата и Србина. Размирица, која постоји између Хрвата и Срба, постоји одавна, и имамо да је захвалимо нашим противницима, који би жељели, да нас под свој јарам скуче... Ја бих, желио да у свакој хрватској кући буде извјешана застава хрватска и српска, а исто тако у свакој српској кући обиђе те заставе. Без наше је слоге програм о уједињењу и ослобођењу наше отаџбине утопија, горка

иронија. Ради тога бих желео, да и Србе и Хрвате води једна мисао, да смо браћа, да имамо једну отаџбину, једног непријатеља и једну будућност."

Ова провидна политика грофа Куена, заснована на изазивању и распиривању српско-хрватског раздора убрзо изазива реакцију код српско-хрватске академске омладине у Загребу. Спаљивање мађарске заставе у главном граду Хрватске било је само први израз ових схватања. Омладина долази до закључка да се српско-хрватска сарадња мора организовати на широј и стварнијој основи и поставити на националну базу. Године 1897 она издаје алманах „Народна мисао", у коме најуглединији српско-хрватски омладинци излажу своје идеје о народном јединству Срба и Хрвата и своје погледе о даљем раду. Најугледнији Срби и Хрвати радосно поздрављају овај потхват своје омладине а стари Змај пева химну уједињене хрватске и српске омладине. Загребачкој омладини придружују се академска омладина у Прагу и Београду.

Година 1903 претстављала је значајну прекретницу у животу и развоју југословенске идеје. У Србији је мајском револуцијом учињен крај династије Обреновића. У унутрашњој политици то је значило престанак режима личне владавине, државних удара, борбе противу слободе и народних расположења; у спољној поли-

тици то је претстављало конац спољно-политичком врлудању, животарењу од дана до дана, подјармљености Аустро-Угарској и безпрограмности. Долазак краља Петра обележавао је дефинитивну и трајну успоставу уставности, демократије и парламентарног система унутра а доследно и непоколебиво извођење националног програма споља. Међу јужним Словенима уопште а Србима напосе, владавина унука Великога Вожда побудила је нову веру, изазвала оправдане наде и појачала отпорност. Пролазак Краља Петра кроз Беч за Србију први је повод за манифестације јединства српско-хрватско-словеначке омладине и за поклике: „Живео први југословенски краљ!“ Његово крунисање крајем септембра 1904 г. обављено је у присуству великог броја Срба изван Србије, Хрвата и Словенаца. Истовремено одржан је у Београду конгрес југословенске омладине. Пред полазак словеначких и хрватских омладинаца са загребачке станице одјекивали су поклици: „Живео југословенски краљ Петар“, што се понављало за све време крунидбених свечаности и приликом отварања прве југословенске уметничке изложбе 18 септембра 1904 г. Са свога банкета у Београду омладина је упутила поздравну депешу Штросмајеру „као једном од најстаријих и најубеђенијих поборника југословенске заједнице“. Захваљујући се брзојавно на дочеку, Грегор Жерјав и Хенрих Кризман у име словеначке и хрватске омладине, између осталог, истичу: „Дани боравка у Београду остаће вечите успомене. Хрватска и словеначка омладина настојаће, да љубав врати љубављу и радом за велике југословенске идеале.“

Закључење царинске уније са Бугарском крајем 1905 г. показало је да Србија жели да води политику балканске сарадње и што бољих односа са словенском Бугарском. Енергична борба Аустро-Угарске противу ове уније била је нов доказ вајкадашње њене тежње да игра улогу неког сизерена на Балкану. Одлучно држање Србије у овом питању, у потоњем царинском рату са Аустро-Угарском и питању наоружања, показало је њену решеност да се потпуно ослободи аустро-угарског туторства у привредном и политичком погледу и да у спољној политици иде путевима, који воде остварењу њене ослободилачке и ујединилачке мисије. Зато она претпоставља задуживање у Паризу зајму у Бечу и наоружање у Француској наоружању у аустријским фабрикама. Њена храбра, одлучна и са великим жртвама скопчана борба у царинском рату са Двојном Монархијом доноси јој нова тржишта, привредну еманципацију као услов самосталнијег међународног става и велики престиж међу југословенским саплеменицима.

Сва ова настојања Београда имају моћног и

благотворног одјека у Хрватској и Далмацији. Истовремено са падом Обреновића окончава се и Куеновштина у Хрватској. И у Далмацији и у Хрватској Срби и Хрвати почињу увиђати да им спас лежи у братској сарадњи а не у узајамној борби, која је дотле успешно распиривана и искоришћавана од заједничког угњетача. Године 1905 долази до две значајне резолуције: Ријечке и Задарске, којима се постављају основе српско-хрватске политичке сарадње на заједничким циљевима и које бивају крунисане стварањем српско-хрватске коалиције децембра исте године и њеним пуним изборним успехом.

Овај неочекивани обрт ствари изазива запрепашћење у Бечу и Пешти. Он истовремено онемогућава даљу успешну примену начела Divide et impera у угњетавању јужних Словена. Аустро-угарски управљачи осећају потребу да задају смртни ударац југословенској мисли, која тако триумфално наступа на целој линији. Анексија Босне и Херцеговине учинила им се као најподеснији противудар. Октобра 1908 г. они је и извршују. С обзиром на користи које су очекивали од тог чина, грубо гажење Берлинског уговора изгледало им је ситница, која није вредна обзира код „реалних“ државника. А добит од анексије, по њиховој замисли, имала је бити велика и вишеструка. Она је значила проширење аустро-угарске моћи, њено чврсто и трајно закорачавање на Балкан и постављање једног клина између Србије, Хрватске, Далмације и Црне Горе. Имајући чврсто уза себе до зуба наоружану Немачку, они су знали да ће се отпор противника анексије, недовољно спремних на крајње мере, завршити прихватањем свршеног чина. У евентуалном оружаном или дипломатском отпору Србије видели су прилику за нов успех: оружани отпор би, при тадашњим међународним приликама, довео у питање опстанак српске краљевине; њен дипломатски отпор имао је бити праћен капитулацијом и унижењем, а то је значило губитком престижа и пијемонтског ореола, што се у Бечу и желело. Поред тога, анектована Босна и Херцеговина имала је да послужи као нова јабука раздора између Срба и Хрвата. Да би се оправдала анексија и једновремено задао смртни удар Српско-хрватској коалицији инсценира се убрзо познати велеиздајнички процес у Загребу противу педесет и тројице угледних Срба, чланова коалиције.

Рачун бечких управљача показао се само делимично као тачан. Анексија је под притиском примљена али је на силе Тројног споразума деловала као озбиљна опомена за ближу будућност. Присаједињење Босне и Херцеговине Аустро-Угарској није било и придобијање душе босанско-херцеговачког становништва. На против Србија је јаукнула од бола и зашкрипала зубима од гнева и до последњег свог грађанина осетила

неминовност борбе на живот и смрт, која се наметала. Српски државници су се повили пред нужношћу и силом, али су успели да српски и југословенски проблем поставе пред Европу као питање европског интереса у свој његовој акутности. Унижење Србије није било повод клонулости већ пуног моралног преображаја и извршења највећег моралног и материјалног напора. Српско-хрватска коалиција није се распала већ су се најугледнији Хрвати јавили као браниоци оптужених Срба. Велеиздајнички процес у Загребу и каснији Фридјунгов процес у Бечу, инсценирани ради дискредитовања Србије и југословенства, претворили су се у процесе једног на смрт осуђеног државног анахронизма и његових неморалних и насилних метода. Србија и југословенство су триумфовали као неправедно и фалсификатима оптужени а Аустро-Угарска и њен угњетачки систем били су демасковани. У место да изазову раздор и борбу између Срба и Хрвата, ови процеси су дигли морални престиж Србије а доприносили још чвршћем моралном сједињавању најбољих српско-хрватско-словеначких елемената.

Јачању југословенске мисли знатно су послужиле уметничке изложбе југословенских уметника. Наизменично приређиване у Београду, Загребу и Љубљани, почев од 1904 г., ове су послужиле све већем узајамном упознавању и љубави.

Соколски слетови су деловали снажно у истом смислу. Заједнички алманаси југословенских књижевника служили су истом циљу. Свесловенски новинарски конгрес у Београду половином јула 1911 г. претворио се у снажну манифестацију словенске солидарности уопште а југословенске напосе. Посета хрватских студената Београду, Шумадији и Смедереву у другој половини априла 1912 г. претстављала је величанствено славље српско-хрватског братства, у коме су учествовали војска, соколство и велике масе народа. Опијен срдачним братским дочеком, хрватски студент Баричевић рекао је у свом говору на београдској железничкој станици да му недостају речи да изрази своје одушевљење братским пријемом и за овим у знак народног јединства пољубио „свету српску заставу“. Манифестације су достигле свој врхунац пред краљевим двором и небо се проламало од узвика: „Живео југословенски краљ!“ Краљ Петар се појавио на балкону и срдачно захвалио на спонтаној манифестацији „хрватске браће“.

Као и увек раније што је свака снажнија манифестација југословенске идеје била праћена бруталним притиском и прогонима од стране Беча и Пеште, тако је било и овога пута: пооштравање насилног режима у Босни и Херцеговини, сурови деспотизам у Хрватској, Далмацији, Словенији, Војводини. Не успевши да разбију Срп-

ско-хрватску коалицију велеиздајничким процесом, властодршци у Хрватској били су принуђени да га аболирају. Не успевши привременом помирљивошћу, они су покушали да коалицију сломију неколиким узастопним распуштањем Сабора и насилним изборима. Као реакција на ове мере дошло је до споразума о сарадњи двеју дотле непријатељских политичких група: коалиције и старчевићанаца. На ово груписање Фрања Јосиф одговара 31 марта 1912 г. указом о укидању Устава и завођењу комесаријата у Хрватској са Славком Цувајем на челу. Цувајев режим испуњен је крајним терором. Ситон-Ватсон упоређује тај тероризам са режимом генерала Бобрикова у Финској, па за Цуваја вели: „Он се појављује као „експонент“ једне туђе владе у Будимпешти и настоји да у име мађарског шовинизма сузбије националне тежње властитог народа. Најжалоснije је то што он упуства за свој рад не добија од неког деспотског цара или каквог источњачког султана већ од премијера најстарије уставне државе на континенту.“*)

Ова насиља су само још јаче збијала редове угњетаваних а њихове наде стале су се све више усредсређивати око Србије и њене ослободилачке мисије. Најсвеснији и најфанатичнији лађаху се чак и крајњих сретстава. Херцеговачки омладинац, Србин Богдан Жерајић, испаљује у Сарајеву пет револверских метака на земаљског поглавара барона Варешанина, када се овај враћао са отварања Земаљског Сабора. Атентат не успева а атентатор на лицу места врши смоубиство. 8 јуна 1912 г. хрватски студент Лука Јукић, следујући примеру Жерајића, испаљује у Загребу неколико метака на краљевског комесара Цуваја, када се овај са неке свечаности враћао у банску палату са банским саветником Хервићем. Цувај остаје неповређен а Хервић бива смртно рањен у главу. И Жерајић и Јукић добивају у очима народа ореол националних хероја.

*) Seton - Watson: German, Slav and Magyar, pp. 51—52, London, 1916.

Али више од свих других догађаја, манифестација, конгреса и слетова, деловао је Балкански рат. Он је извршио читаву моралну и духовну револуцију код југословенског елемента у бившој Двојној Монархији. Својим сјајним успесима, победничким иступом скоро на целом балканском војишту, продирањем до самих јадранских обала, Србија је постигла огроман престиж, који је још више скочио после њених сјајних победа у другом Балканском рату, изазваном вероломним држањем Бугарске. Својом снагом, спремом, војничким еланом, победничким налетима, она је задивила све сем својих непријатеља. У очима своје југословенске браће, она се показала достојном нада и очекивања, које су у њу полагане. Југословенски крајеви пожурили су да рат-

ничкој Србији укажу санитетску помоћ у услугама, материјалу и новчаним сретствима. У њеним победама гледане су властите победе; у њеним успесима видело се нагло приближавање властитој, општој слободи На делу се показало да идеја о заједничком животу у слободи није само утопија, није голо политичко сањалаштво већ нешто врло блиско стварности. Безобзирна настојања аустро-угарских силника да Србију лише плодова њених победа, да компромитују њене сјајне успехе показала су и последњем српском војнику до очевидности, да су балкански ратови само прва и неопходна фаза у ослободилачкој мисији Србије, која ће јој удвострученој и са њеним стеченим моралним и политичким престижом бити само олакшана.

Величанствени успеси Србије у балканским ратовима снажно су одјекнули не само код аустро-угарских Срба већ и код Хрвата и Словенаца.

Хрватска је пратила са највећим симпатијама и одушевљењем победе српске војске. Томе заносу нису се могли отети ни Југословени у униформама аустроугарских виших официра. На вест да су српске трупе избиле на Јадран и заузеле Драч, командант загребачког корпуса, фелдмаршаллајтнант Грба, ризикујући свој високи положај, напио је јавно здравицу у част српској војсци. О новој 1913 години, чувени слависта Вј-

трослав Јагић, у свом писму Ситон-Ватсону, између осталог, каже и ово: „Народ је изгубио веру у правду а симпатије за Беч пале су на нулу“.

У своме одушевљењу нарочито се истицала Далмација. На све стране се манифестовало балканским савезницима а посебно Србији. Народни заступници на царевинском већу и у далматинском сабору одржавају нарочити збор у Задру, на коме доносе једну резолуцију, пуну свести и одлучности. Готово цела ова резолуција била је забрањена од аустријске цензуре. Какав је био тај забрањени део може се закључити по садржини овог дела, који је цензура пустила: „Изражују (т. ј. народни заступници) своје дивљење народима балканских држава, посебице једнокрвној српској браћи, са жељом да њихове сјајне побједе стечене витешким напорима и крвавим жртвама, буду овјенчане заслуженим коначним успјехом“... Том приликом др. Мате Дринковић, вођа странке права, изговара ове речи: „Ако смо сложни и сједињени, онда нема те силе, која ће нас моћи савладати. У балканском сунцу ми видимо зору свога дана“. Которски бискуп Франо Учелини — Тица, један од оних великих католичких бискупа наше крви и језика, који у вери није видео ни хтео да види неку сметњу за наше народно јединство и који је свој превод Дантеове „Божанствене комедије“ посветио „Љубави и слози српске и хрватске браће“, на вест да

су српске трупе заузеле и освојиле Косово, по примеру старца Симеуна када је видео Спаситеља, изговорио је: „Господе, сада отпусти с миром свога слугу“. „Један врло познати хрватски адвокат, сада у аустријском затвору, пише 1916 Ситон-Ватсон, уверавао ме је да је исход Балканског рата повратио јужним Словенима полуизгубљену веру у њих саме и у њихову националну будућност.“*) Новембра 1912 године, Аугустин Ујевић и Оскар Тартаља у име националистичке омладине на Приморју, шаљу Николи Пашићу овакав брзојавни поздрав: „Српско-хрватска националистичка омладина на Приморју одушевљено поздравља победу братскога српскога и југословенскога оружја и клања се победничким осветницима Косова и створитељима нове Југославије.“

Словенија не заостаје у одушевљењу и свести о значају српских победа. Тадашњи градоначелник Љубљане Иван Хрибар, у својој честитци претседнику Београдске општине, истиче да се сматра срећним што је доживео „велики словенски дан“ својих младалачких снова. Априла 1913 г. словеначки социјалиста и књижевник Иван Цанкар пише: „Ко до сада није знао мора данас бити начисто, да ми нисмо само Словенци, још мање само Аустријанци, већ саставни део оне ве-

*) Seton - Watson: German, Slav and Magyar, p. 103.

лике заједнице, која се протеже од Јулијских Алпа до Егејског Мора“. За великог Крека Балкански рат је „велики тренутак за будућност Јужних Словена, који више значи него што су можда значиле сто, двеста или триста година.“

Бруталним сузбијањем свих ових манифестација код својих југословенских поданика према њиховој једнокрвној браћи, лишавањем Србије изласка на море а Црне Горе Скадра, измишљеним аферама à la Прохаска и другим провокацијама да би унизила Београд, пркосним стварањем албанске државе, разбијањем Балканског савеза и увлачењем Бугарске у рат против њених дојучерашњих савезника, покушајима ревизије Букурешког уговора у корист Бугарске, Аустро-Угарска је још више отуђивала и огорчавала јужне Словене у њеним границама и дала им осетити да њихова боља будућност и опстанак Двојне Монархије стоје у неизгладивој опреци.

Освећењем Косова, удвостручавањем Србије, стварањем заједничке границе између Србије и Црне Горе поставило се на дневни ред практичне политике једно друго, обимније и замашније питање: питање ослобођења српско-хрватско-словеначког народа испод аустриског јарма и стварање велике и независне југословенске државе. Када ће се решавању тога питања приступити није било толико значајно: главно је било да је оно постављено, да је прво на дневном реду

и да се за његово решење ваља припремати. Словенски часопис „Веда“ отвара 1913 г. анкету о језичном зближавању трију племена, мислећи нарочито на зближење Словенаца са Србима и Хрватима и на азбучно јединство. У овој анкети узима учешћа 230 угледних Срба, Хрвата и Словенаца. Словенци Фран Илешић, Богумил Вошњак, Рајко Перушек изјашњавају се за јединство књижевног језика, прихватањем српско-хрватског од стране Словенаца. Исте године Јован Скерлић отвара у „Српском књижевном гласнику“ анкету о источном и јужном наречју, у којој узима учешћа велики број српско-хрватско-словеначких писаца и публициста. Фебруара 1914 године сједињују се у Прагу у удружење „Југославија“ три студентска племенска удружења и то српско „Шумадија“, хрватско „Хрват“ и словеначко „Адрија“. У заједничкој декларацији се вели: „Ми иступамо под заједничким именом Југословена и тиме показујемо, да наш национализам није сепаратистички српски, хрватски или словеначки већ југословенски. Да су Срби, Хрвати и Словенци један народ, то је за нас факат.... Ми нисмо само јужни Словени, ми хоћемо да будемо и Југословени.“*) А 18 јуна 1914 г. у просторијама Хрватског соколског савеза у Загребу претставници српских, хрватских и словеначких

*) Herman Wendel: Der Kampf der Südslawen um Freiheit und Einheit, S. 735, Frankfurt a. M., 1925.

соколских организација једногласно одлучују, да се Словеначка соколска звеза, Хрватски соколски савез и Српски соколски савез сједине у Југословенски соколски савез са циљем: „Физичко и морално образовање југословенског народа соколским путем“. Само десет дана после ове одлуке десило се у Сарајеву убиство аустро-угарског престолонаследника Фрање Фердинанда и његове морганатске супруге Софије Хотек, догађај који је од стране аустро-угарских управљача искоришћен као повод да се прегази Србија, осујети њена ослободилачка мисија и смрве тежње југословенских племена за властитом државном заједницом у слободи. Догађаји су, међутим, узели обрт, какав се у Бечу и Пешти, иза којих је као потстрекач и помагач чврсто стајао Берлин, у његовој заслепљености и осионости није хтео или није могао предвидети. У место једног локалног обрачуна између моћне Двојне Монархије и балканским ратовима истрошене и заморене Србије или, у најгорем случају, између силне Немачке царевине и моћне Аустро-Угарске с једне и недовољно спремне Русије, наводно дегенерисане Франуске и исцрпене Србије с друге стране, дошло је до општег европског а за овим и општег светског хрвања и клања на живот и смрт. Преко четири године судбина југословенских племена лебдела је између трајне катастрофе и коначног триумфа.

3. ЈУГОСЛОВЕНСКА МИСАО КАО АКЦИЈА

Србија и Југословенски одбор

Због успелог атентата у Сарајеву од 28 јуна 1914 г. на аустријског престолонаследника Фрању Фердинанда, извршеног од стране аустриског држављанина српске племенске припадности Гаврила Принципа, Аустро-Угарска је посегла да уништи егзистенцију Србије као независне државе. Да је убиство Фрање Фердинанда послужило само као изговор, да се са лица земље збрише српска краљевина, која је била крива за то што је постојала, зато што је својим постојањем, својом демократијом и слободом неодољиво привлачила своје саплеменике из „тамнице народа", како је оправдано називана Двојна Монархија, и уливала им веру и наду у боље дане, то је из следећег више него очевидно.

1.) Трагична смрт надвојводе Фрање примљена је у водећим круговима Аустро-Угарске, нарочито међу Немцима и Мађарима, као извесно олакшање. Због његовог морганатског брака, који је лишавао његову децу свих права па и наслеђа престола, било је отворено питање даљег нормалног следовања на престолу, што је, с обзиром на прилике у Монархији, задавало и морало задавати озбиљне бриге. Његови односи са двором па и самим царем били су рђави и затегнути. На вест о погибији Фрање Фердинанда и његове супруге, цар Фрања је, без нарочитог узбуђења, готово сасвим хладно, изговорио ове значајне и карактеристичне речи: „Бог је, најзад, све упутио на прави пут. Сад могу на миру умрети."

2.) Фрања Фердинанд је мрзео Мађаре. На годину дана пре своје катастрофе, он је, по тврђењу Ситона Ватсона, једном политичару, Ватсоновом пријатељу, у приватној аудиенцији изговорио на адресу Мађара ове речи: „Од те господе је било неукусно, што су уопште дошли у Европу." Разуме се, да ни њега Мађари нису воле ли. Они су га мрзели нарочито због његових наводних триалистичких планова, по којима су имали да буду лишени доминације над словенским елементом. Право мађарско расположење према бившем надвојводи дошло је до пуног израза у речима грофа Тисе, када му је поводом сарајевске катастрофе изјавио саучешће претседник босанског Сабора др. Данило Димовић. „Драги Господ Бог је тако хтео, а драгоме Господу Богу морамо на свему да будемо захвални", одговорио је са једва скривеним презиром претседник мађарске владе.

3.) Сарајевски атентат био је само крвави протест, који је један огорчени Србин, аустро-угарски држављанин, учинио у име свога угњетеног народа у Босни и Херцеговини, дајући ти-

ме израза општем расположењу своје средине. Огорчење босанских Срба мора бити сваком јасно кад се има на уму, да је надвојвода за своју посету Сарајеву изабрао Видов-дан, тај судбоносни дан за Србе и све Југословене, и да је његов долазак био у вези са извођењем великих војних маневара, наперених противу Србије. Уосталом, то је био само последњи у низу очајничких гестова угњетаваног и гаженог југословенског национализма. Већ смо поменули неуспеле атентате Богдана Жерајића на земаљског поглавара Босне и Херцеговине барона Варешанина и Луке Јукића на краљевског комесара у Хрватској Славка Цуваја. У међувремену је Стјепан Дојчић извршио у Загребу неуспели атентат на краљевског комесара и каснијег бана Скерлеца. Године 1908 био је због тамошњег угњетавања убијен намесник Галиције гроф Потоцки. А за време рата је аустријски Немац социјалиста Фридрих Адлер из политичких разлога у Бечу убио аустро-угарског претседника владе Карла Штирка.

4.) До подношења неприхватљивог ултиматума, који је намерно и свесно био састављен тако, да га једна независна држава без одрицања на своју сувереност не може да прихвати, није ничим била утврђена ни непосредна ни посредна одговорност Србије за сарајевски атентат. „Држава, која би примила такве захтеве, престала би да буде независна“ рекао је сер Едвард Грај немачком амбасадору у Лондону кнезу Лихновском, сматрајући да аустро-угарски ултиматум „превазилази све што је до данас у том погледу виђено“. Па ипак је Србија, у жељи да се очува мир, примила све захтеве у ултиматуму, изузев два, не одбивши ни њих категорично већ остављајући могућност даље дискусије. Но одговорност Србије није била утврђена ни до дана објаве рата од стране Аустро-Угарске па ни касније. Али да је та одговорност доцније и утврђена, што ни у колико није случај, објава рата не би могла да се правда неким каснијим открићима већ само претходним. А није било ни једних ни других. На против. На неколико дана пред предају фамозног ултиматума, аустријска влада је од секцијског саветника Визнера, који је био упућен у Сарајево ради претходне истраге, имала овај извештај: „Знање и обавештеност српске владе о извођењу атентата или његовој припреми и снабдевању оружјем ничим нису утврђени нити се чак могу претпоставити. Шта више постоје основи да се сматрају искљученим.“

Аустро-Угарска и Немачка хтеле су рат. Сарајевски атентат је употребљен као повод за то, ма да су чињенице и све околности јасно показивале да је то само изговор. Коцка је била бачена.

Објави рата Аустро-Угарске Србији 28 јула 1914 г. следовао је низ ратних објава, које су се

протезале кроз другу половину 1914 и кроз целу 1915, 1916 и 1917 годину. При крају 1916 године ситуација је била ова: на једној страни биле су Немачка, Аустро-Угарска, Турска и Бугарска а на другој Енглеска, Француска, Русија, Италија, Србија, Белгија, Црна Гора, Јапан, Португалија, Албанија, Румунија. У току 1917 г. централним силама су објавиле рат још и Сједињене Америчке Државе, Куба, Панама, Сиам, Кина и Бразилија. Према томе, рат је захватио пет континената и двадесет и једну државу.

Неизазвано нападнута од Аустро-Угарске Србија у први мах није могла ни на шта друго мислити до да брани свој опстанак. Према томе, за њу је рат у првом тренутку био чисто одбранбени. То је одговарало и стварном стању, а то су диктовали и јаки политички и психолошки моменти. Дати још у почетку рату ослободилачки одн. освајачки карактер, то је значило унапред правдати аустро-угарски напад; позивати један двама ратовима истрошен и исцрпен народ у нови рат за освајање туђих територија, па макар то било и у ослободилачком циљу, психолошки је могло бити мање ефикасно него тражити од њега да брани своју нападнуту слободу и свој угрожени државни опстанак. За то се проклама-ција намесника — престолонаследника Александра од 29 (16) јула 1914 г., премапотписана од целе краљевске владе, завршава речима: „Срби

браните свом снагом своје огњиште и српско племе“. Али се ни у тој и таквој прокламацији није пропустило да истакне сва нелојалност бечког двора према Србима и Хрватима у ближој и даљој прошлости.

Само на четири месеца после ове ратне прокламације, Србија јавно мења карактер рата са Аустро-Угарском: од чисто одбранбеног она га претвара у ослободилачки. На седници Народне скупштине од 7. децембра 1914 г., краљевска влада, са Николом Пашићем на челу, даје свечану изјаву, бурно поздрављену од свих народних претставника, по којој „сматра као свој најглавнији и у овим судбоносним тренутцима једини задатак, да обезбеди успешан свршетак овог великог војевања, које је, у тренуцима, кад је започето, постало уједно борбом за ослобођење браће Срба, Хрвата и Словенаца.“

Да је објава ове борбе за ослобођење и уједињење Срба, Хрвата и Словенаца претстављала једну чврсту и непоколебиву решеност а не само један тактички потез, то је одмах било јасно за сваког познаваоца европских прилика а то се необориво доказало и каснијим држањем Србије. Дајући овакав смисао и циљ својој борби, Србија је пре отежавала него олакшавала свој положај. Српско-хрватско-словеначко ослобођење и уједињење могло се извести само потпуним уништењем Двојне Монархије. Борећи се са једним

непријатељем, који њено уништење најављује као свој ратни циљ, за Аустро-Угарску та борба такође добија други карактер. Од једне „казнене експедиције“ она се самим тим претвара у борбу за опстанак, са свом решеношћу, бесом и огорчењем, који такву борбу обележавају. Ни онда ни до половине 1918 г., велики савезници, иако су били у рату са Централним Силама, дакле и са Двојном Монархијом, нису били у стању да замисле Европу без Аустро-Угарске. Русија није могла лако да се помири са једном југословенском православно-католичком државом. Енглеска а нарочито Француска, још за време ратног клања, гледале су у Аустро-Угарској будућег потенцијалног савезника противу Немачке. Ако је тешко подносила Двојну Монархију у Трсту, Истри, Горици и на Јадрану, Италија није желела да ова тамо буде замењена једном младом југословенском државом, тим мање што је из стратегијских или тачније империјалистичких разлога претендовала на знатне крајеве, насељене југословенским елементом, чему је доказ и каснији фамозни лондонски пакт. Великој српско-хрватско-словеначкој држави није се радовала ни кобурговска Бугарска. Што је било најопасније, Србија се излагала ризику да буде дезавуисана у својим ослободилачким настојањима каквом изнуђеном изјавом хрватско-словеначких аутономних тела.

Иако свесна свих ових тешкоћа, којима се излаже, Србија је гласно прокламовала свој ослободилачко-ујединилачки циљ. Она му је остала верна кроз све ратне кризе, перипетије и обрте, кроз сва искушења и патње. Она га се није хтела одрећи па чак га ни сузити ни онда, када је била напуштена и прегажена последња стопа њене државне територије, када су због те упорности њене подеране, изгладнеле и исцрпене трупе од извесних савезника на албанским обалама биле излагане Танталовим мукама и недељама чекале на укрцавање. Она га се није одрекла ни уз понуде да одмах буде успостављена, удвостручена и награђена благодети мира у време општег клања и крвављења.

За све време страшнога и дуготрајнога рата, одлучно, непоколебиво, свесно, систематски и истрајно напори српске дипломатије иду за тим да се припреме све погодбе за српско-хрватско-словеначко ослобођење и уједињење у једну народну државу, да се отклоне све сметње, да се сруше све препреке, да се оборе све предрасуде, које би стајале на трновитом путу ка остварењу тога величанственог циља. На томе послу жели се и оберучке прихвата свака сарадња: долазила од југословенских политичких емиграната из Аустро-Угарске или од заробљених аустро-угарских официра и војника српско-хрватско-словеначке народ-

ности. Та сарадња показује неоцењиву моралну вредност.

Да би парирао дејство изјаве српске владе од 7 децембра 1914 г. у Народној скупштини, мађарски претседник владе гроф Стеван Тиса даје у пештанском парламенту једну срачунату декларацију, у којој, између осталог вели: „Наша хрватска браћа дала су у овоме рату такав пример јунаштва, љубави, пожртвовања и самопрегора, да је такво њихово држање постало извор љубави, поверења и поштовања према њима у срцима свих добрих Мађара и Аустријанаца". То је дало повода Хрватском одбору у Риму, провизорно створеном од Хрвата у иностранству „који су се срећним случајем на време могли да спасу од тамнице или прогона", да истог месеца преко италијанске штампе протестује једном одлучном изјавом, која садржи и ова места: „Потписани Одбор Хрвата прије свега изјављује, да ће остати потпуно безуспјешан покушај грофа Тисе, да одвоји ствар хрватскога народа од ствари српскога народа, и да неће ништа користити притисак, који се сада врши на представнике и на сам народ у Хрватској. Ми изјављујемо да из свечаних изјава хрватскога Сабора произлази, да се Хрвате и Србе сматра једним истим народом, који имаде једне исте идеале, који је један и недјељив по светом јединству материнске земље, крви и језику, а који је био поцијепан једино дјеловањем оних,

који су до сада равнали судбином једнога дијела тога народа.." „Хрватски одбор протествује против рата, који је подузет против Србије и Црне Горе, тих животних дијелова нашега народа; просвједује противу похвала због хероизма, љубави, пожртвовања и самопријегора, које похвале из усти грофа Тисе звуче као окрутна увреда за хрватски народ. Европа, којој агенти аустро-угарски лажно приказују стање ствари, треба да сваку манифестацију, војничку или грађанску, која се приписује Хрватима на територију аустро-угарском, сматра изнуђеним насиљем на тијелу и на савијести Хрвата."

Одбор Хрвата у Риму ускоро се проширио, попунио Србима и Словенцима из емиграције и претворио у Југословенски одбор са др. А. Трумбићем на челу. Већ 10 марта 1915 г. одасланик Југословенског одбора др. Франко Поточњак успео је да у Чикагу организује велики конгрес америчких Срба, Хрвата и Словенаца, на коме је узело учешћа 563 српско-хрватско-словеначких делегата из Сједињених Држава и Канаде. Конгрес је једногласно донео резолуцију, у којој се вели: „Хрвати, Срби и Словенци један су народ једнога језика, који настава под разним називима бројне покрајине на југоистоку Аустро-Угарске монархије, као и краљевину Србију и Црну Гору. Њихово заједничко име је Југословени. Југословени Аустро-Угарске монархије, у којој господује ње-

мачка и мађарска раса, подносе немиљено сужањство. Неимајући политичких права, они су до највећег ступња економски експлоатисани, спријечени у своме напретку, угрожени у својој народности и социјално потиштени. Они више не могу подносити тога стања, ако хоће да очувају свој опстанак и народну индивидуалност. Они виде свој једини спас у ослобођењу од Аустро-Угарске. Све везе с њом морају бити прекинуте. Наш живот и напредак не могу бити зајемчени, него у уједињењу свих југословенских земаља са Србијом у јединствену државу".

Југословенски емигранти и ратни заробљеници одржали су 6 маја 1915 г. свој конгрес у Нишу. У својој резолуцији, упућеној савезничким и пријатељским државама, конгрес прокламује потпуно и нераздруживо народно јединство Срба-Хрвата-Словенаца, не само као безувјетну претпоставку за бољу будућност", већ такође „као аксиом етнографски и генетски, који мора да се оствари исто тако политички, као што је већ остварен морално и душевно". У исто време Југословенски одбор предао је француској и енглеској влади и руском амбасадору у Паризу Извољском један темељно израђен мемоар, у коме, у име поробљених Југословена а на бази народног јединства Срба, Хрвата и Словенаца, тражи стварање слободне и независне југословенске државе на целој српско-хрватско-словеначкој територији.

Југословени Јужне Америке нису изостали иза своје браће из Северне Америке. У својој резолуцији, донетој 1 августа 1915 г. на конгресу у Аутогофаста, јужноамерички Срби, Хрвати и Словенци, изразивши своје неограничено поверење Југословенском одбору и његовом раду, одлучно прокламују: „Изјављујемо одрешито, да ћемо, прекинувши све одношаје и државне везе с Аустро-Угарском монархијом, неуморно и тврдокорно устрајати у борби све до дана уједињења српско-хрватско-словеначких покрајина Аустро-Угарске те Србије и Црне Горе у једну слободну државну цјелину."

На месец дана пред бугарски напад и аустро-немачку инвазију, Народна скупштина је нарочитим закључком поновила решеност Србије да до краја настави борбу за ослобођење и уједињење српско-хрватско-словеначког народа. Истовремено је у Женеви југословенска уједињена омладина издала један манифест, у коме се истиче: „Срби, Хрвати и Словенци траже једну слободну националну државу, која ће обухватати све територије где они живе. Овој држави тежи сав дуги југословенски покрет. Њу документирају све расне и културне енергије, хомогене код ова три дела народа"... „Пошто су Срби, Хрвати и Словенци само један југословенски народ, то ће они после ослобођења бити уједињени у једну једину хомогену државу."

Под навалом бројно и технички далеко надмоћнијег непријатеља а нападнута са три стране, српска војска била је принуђена да напусти целу територију Србије и да се под неописано страховитим приликама и уз огромне жртве повуче преко Албанске Голготе на Крф. Чим се опоравила и реорганизовала, она је упућена на Солунски фронт да у сарадњи са савезничким трупама настави борбу за коначну победу и триумф националне мисли. У току 1916 и 1917 г. развија се акција на врбовању добровољаца међу аустоугарским Србима, Хрватима и Словенцима, заробљеним од руских трупа. Маја 1916 г. бива образован један корпус од 12500 војника и официра, од којих 5000 из Босне и Херцеговине, 5000 из Војводине, 2300 из Далмације, Хрватске и Славоније а остали из других крајева. Касније је формирана и друга добровољачка дивизија, која је после руске револуције преведена на Солунски фронт. Од једног дела ове добровољачке и од вардарске дивизије образована је Југословенска дивизија. Поред ових добровољачких јединица од бивших ратних заробљеника, на Солунском фронту створене су и добровољачке јединице од српско-хрватско-словеначких добровољаца из Америке. Тако су се при крају рата нашли на Солунском фронту Срби, Хрвати и Словенци да се раме уз раме боре за своју заједничку југословенску државу и слободу.

После својих посета претседнику Француске Републике и краљевима Велике Британије и Италије, тадашњи регент Александар упутио је 20 априла 1916 г наредбу српској војсци, у којој, поред осталог, каже: „...Наши моћни савезници и пријатељи, дивећи се наустрашивом и витешком држању Србије, ценећи небројене жртве српскога народа и признајући му зрелост и способност за државни живот и културни развитак, сад су готови и вољни, да нас у овој великој борби снажно помогну, да Србију створимо Великом те да обухвати све Србе и Југословене, да је учинимо силном и моћном Југославијом“.

Поводом крунисања Карла Хабсбуршког за цара Аустрије, краља Илирије и краља Угарске, Хрватске, Славоније и Далмације децембра 1916 г., Југословенски одбор сматрао је за нужно да оспори сваку вредност томе крунисању у односу на југословенске крајеве и да и овога пута истакне „да треба одузети хабсбуршкој династији све оне земље, у којима живи тај јединствени народ по крви а тројакога имена Срба — Хрвата — Словенаца, те га сјединити с краљевином Србијом под славном династијом Кара-Ђорђевића“.

Разуме се да у овој уједињилачкој акцији нису могли изостати ни Црногорци као најсвеснији и најпоноснији део српског племена. Још после балканских ратова у Црној Гори јавила се снажна струја за сједињење са Србијом. После аустро-

угарског напада на Србију, Црногорска краљевина је 7 августа 1914 г. објавила рат Двојној Монархији. За време повлачења српске војске ка Скадру, држање краља Николе било је чудно. По речима Огиста Говена, „он се понашао пре као неутралац него као савезник". Са осталим члановима породице он се повукао из Црне Горе, али је тамо оставио свога сина кнеза Мирка. Црногорци су, међутим, у свима приликама јасно показали, да своју судбину желе да вежу са Србијом.

У сагласности са осталим колегама, тадашњи претседник црногорске владе и министар спољних послова Андрија Радовић поднео је 18 августа 1916 г. краљу Николи један мемоар, у коме му је предложио уједињење Црне Горе са Србијом и осталим југословенским покрајинама и стапање двеју династија у лицу његовог унука српског престолонаследника Александра. Како је овај мемоар остао без одговора, Радовић је у споразуму са својим колегама из владе поднео други у истом смислу 11 јануара 1917 г. И пошто је овај мемоар био одбијен, влада је поднела оставку. Крајем марта исте године створен је у Паризу под претседништвом Андрије Радовића Црногорски одбор за народно уједињење, у који су ушле многе угледне политичке личности из разних странака. Тај Одбор је развио живу акцију на организовању Црногораца, који су живели по разним центрима Европе и Америке. Све ове

организације дале су пуно овлашћење поменутом Одбору да их претставља. 27 марта 1917 г., Одбор је објавио свој програм и издао свој проглас.

Међутим један од најважнијих политичких догађаја у овој акцији на стварању заједничке југословенске државе било је доношење т. зв. Крфске декларације. Потписана 20 јула 1917 на Крфу од стране претседника тадашње српске владе Николе Пашића и претседника Југословенског одбора др Анте Трумбића, ова декларација била је резултат једне вишенедељне конференције између чланова тадашњег хомогеног и ранијег коалиционог кабинета Краљевине Србије и претставника Југословенског одбора. Чланови Крфске конференције, као „ауторизовани претставници Срба, Хрвата и Словенаца, констатујући да је једини и неодступни захтев нашега народа, захтев који он поставља на основу начела слободног самоопредељења народа, да буде потпуно ослобођен сваког туђинског ропства и уједињен у једној слободној, националној и независној држави, сложили су се да та њихова заједничка држава буде заснована на овим модерним и демократским принципима:

1.) Држава Срба, Хрвата и Словенаца, познатих и под именом Јужних Словена или Југословена, биће слободна, независна Краљевина с јединственом територијом и јединственим држављанством. Она ће бити уставна, демократска и

парламентарна монархија на челу са династијом Карађорђевића, која је дала доказа да се са идејама и осећајима не двоји од народа и да ставља народну слободу и вољу врх свега.

2.) Ова држава зваће се: Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца, а владалац: Краљ Срба, Хрвата и Словенаца.

3.) Она ће имати један државни грб, једну државну заставу и једну круну. Ови државни емблеми биће састављени из наших садањих посебних емблема. Државна целина обележаваће се државним грбом и државном заставом.

Државна застава, као симбол јединства, истицаће се на свима надлештвима Краљевине.

4.) Посебне заставе, српска, хрватска и словеначка, равноправне су и могу се истицати и слободно употребљавати у свима приликама.

5.) Сва три народна имена: Срби, Хрвати и Словенци, потпуно су равноправна на целој територији Краљевине, и свако их може слободно употребљавати у свима приликама јавног живота и код свих власти.

6.) Обе азбуке, ћирилица и латиница, такође су потпуно равноправне и свако их може слободно употребљавати на целој територији Краљевине. Све државне и самоуправне власти дужне су и у праву употребљавати и једну и другу азбуку, саображавајући се у томе жељи грађана.

7.) Све признате вероисповести вршиће се слободно и јавно. Православна, римокатоличка и мухамеданска вероисповест, које су по броју следбеника најјаче у нашем народу, биће једнаке и равноправне према држави.

На основу ових принципа законодавац ће се старати, да се чува и одржава конфесионални мир, који одговара духу и прошлости целокупног нашег народа.

8.) Календар треба што скорије изједначити.

9.) Територија Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца обухвата сву ону територију, на којој живи наш троимени народ у компактној маси, и она се без повреде животних интереса целине не би смела крњити.

Наш народ не тражи ништа туђе; он тражи само своје и жели, да се сав, као једна целина, ослободи и уједини. И зато он, свесно и одлучно, искључује свако делимично решење свога народног ослобођења и уједињења. Наш народ поставља као једну нераздвојну целину проблем свога ослобођења од Аустро-Угарске и његовог уједињења са Србијом и Црном Гором у једну државу.

По начелу слободног народног самоопредељења ни један део ове целине не може се правилно одвојити и присајединити другој којој држави без пристанка самога народа.

10.) Јадранско Море, у интересу слободе и равноправности свих народа, биће слободно и отворено свима и свакоме.

11.) Сви грађани на целој територији једнаки су и равноправни према држави и пред законом.

12.) Изборно право за избор народних посланика за Народно претставништво, као и изборно право за општине и друге управне јединице, једнако је и опште, и вршиће се непосредним и тајним гласањем по општинама.

13.) Устав, који ће после закључења мира донети Уставотворна скупштина, изабрана на основи општег и једнаког, посредног и тајног права гласа, биће основа целом државном животу, извор и утока свих власти и права, и по њему ће се уредити целокупни државни живот.

Устав ће дати народу и могућност да развија своје посебне енергије у самоуправним јединицама, обележеним природним, социалним и економским приликама.

Устав се има примити у целини, у Уставотворној скупштини, бројно квалификованом већином.

И Устав и други закони, које буде донела Уставотворна скупштина, ступају у живот кад их краљ санкционише."

Крфска декларација претставља први заједнички иступ владе Краљевине Србије и Југословенског одбора. По својој садржини, она је не само један значајан манифест од великога политичког дејства већ и Магна Карта будуће југословенске државе. Њен одјек је био врло снажан не само у савезничким земљама већ и код Југословена под Аустро-Угарском. Већ 29 јула 1917 г. Црногорски одбор за народно уједињење нарочитим закључком прихвата у целини Крфску декларацију и посебним писмима обавештава о томе Николу Пашића и др. А. Трумбића.

Почетком јануара 1918 г. десила су се два догађаја, који су болно одјекнули у душама Југословена а изазвали узнемиреност код српске владе и Југословенског одбора.

8 јануара упутио је Вилсон своју посланицу америчком конгресу, у којој је у четрнаест тачака изложио свој програм светског мира. Десета и једанаеста тачка ове посланице односиле су се на судбину Јужних Словена. Оне су гласиле: 10.) „Народима Аустро-Угарске, чије место међу народима желимо да видимо обезбеђено и заједмчено, треба пружити најслободнију прилику за аутономни развитак" а 11.) „Србија и Црна Гора треба да буду испражњене а окупирана територија рестаурирана; Србији треба признати слободан и сигуран приступ на море, а међусобни односи разних балканских народа треба да буду уређени пријатељским договорима, у складу са историјски утврдљивим границама народности; за политичку и економску независност, као и за територијалну безбедност разних балканских држава треба дати међународна јемства." 9 јануара одржао је Лојд Џорџ у Доњем дому говор, у коме се изјаснио за увођење националних аутоно-

мија као формуле за решење положаја потлачених народа у Аустро-Угарској. Да су претставници двеју најмоћнијих савезничких држава после три и по године крвавог клања, које је у многоме било последица несрећне судбине аустријских народа, и шест месеци после објаве Крфске декларације а после више од три године систематске југословенске пропаганде могли иступити са оваквим изјавама, то је морало изазвати дубоко разочарење код заинтересованих. За дубину разочарања било је равнодушно, да ли су онакви погледи плод недостатака добре воље и увиђавности или непознавања прилика. Не могући на непосредан начин да изрази своје негодовање противу схватања В. Вилсона, као шефа једне државе, Југословенски одбор је то ипак учинио посредно, изјављујући јавно своје незадовољство противу формуле британског претседника владе.

У своме говору конгресу Америчке Уније од 11 фебруара 1918 г., Вилсон је изнео четири принципа за споразум са Немачком и Аустро-Угарском. По овим начелима отступљено је доста од оних назора, изнетих у 14 тачака од 8 јануара, и из основа измењена база и за решење југословенског питања. Тек 18 октобра 1918 г., Вилсон је, у одговору који је преко свога секретара за спољне послове Р. Лансинга упутио Аустро-Угарској, изречно подвукао, да су се прилике од 8 јануара из основа измениле, да је решење питања потлачених аустро-угарских народа, како је било предвиђено, постало беспредметно, и да сами ти народи имају бити судије у погледу своје судбине а не он. Ваља напоменути, да је овом одговору претседника Америчке Уније претходила жива делатност српске владе и Југословенског одбора као и изјава српског првог министра у париском „Тану“ од 27 септембра, у којој се вели:

„У тренутку, у коме су наши велики и племенити савезници, верни својој речи, да ће признати сваком народу право да одлучује о својој сопственој судбини, обзнанили своје симпатије за ослобођење и организовање у независне државе Чехо-Словака и Пољака, ми немамо никаквог разлога да сумњамо да ће они, признајући лојалност и жртве њихове савезнице Србије, признати јој право и помоћи јој, да ослободи сву своју браћу и да се са њима уједини у једну слободну и независну државу. Једна изјава наших великих савезника у овом смислу врло добро би дошла.“

Југословени у Аустро-Угарској

Успеси Србије у балканским ратовима снажно су одјекнули у Хрватској и Славонији, где је беснео апсолутизам комесара Цувaја. Да би код Срба и Хрвата ослабио привлачну снагу Србије и појачао свој положај у мађарском парламенту, где је тешко излазио на крај са пооштреном опозицијом са Векерлеом на челу, угарски претсед-

ник владе гроф Тиса се одлучио на помирљивији курс у Хрватској. Пошто је од грофа Тисе добила извесне гарантије да ће моћи да спроведе низ привредних и административних реформи, Српско-хрватска коалиција је пристала да помаже новог бана барона Скерлеца. Саборски избори, који су у вези са тим споразумом били спроведени 1913 г., дали су Српско-хрватској коалицији 54 мандата од укупних 88, дакле огромну већину; Старчевићанска или Хрватска независна странка добила је 11; Правашка или франковачка странка 9, неорганизовани унионисти или мађарони 9 и Радићева сељачка странка 3 мандата. Сјајна победа Српско-хрвтске коалиције, која је оличавала идеју српско-хрватског јединства, претстављала је и триумф саме те идеје.

У време сарајевског атентата, Сабор је био у јеку рада. На дневном реду био је буџет а чекали су и многи други законски пројекти. Међутим, убиство у Сарајеву онемогућило је сваки даљи рад. Франковци и три Радићевца стали су дизати паклену галаму и протесте зато што је седницама претседавао претседник Сабора Србин Богдан Медаковић. Чим је буџет био примљен, саборске седнице су одложене на неодређено време.

Аустро-мађарски властодршци искористили су сарајевски атентат да код знатног дела Хрвата, Словенаца и босанских муслимана распале страховиту мржњу противу Србије и Срба уопште, која се у Хрватској, Босни и Херцеговини претворила у праву антисрпску хајку. И у тренуцима када је у даљини свитала зора коначног триумфа југословенства, оно је преживљавало свој тешки сумрак. Али је уједно то био и последњи успех аустро-угарског начела **завади па владај** и његов задњи трзај.

Одмах по закључењу Сабора био је ухапшен његов претседник Медаковић и неколико посланика Српско-хрватске коалиције, иако су уживали двоструки имунитет: и као чланови Хрватског сабора и као делегати Угарског парламента. Престали су да излазе сви српски листови. На све стране вршена су хапшења и прогони угледнијих Срба и југословенски ориентисаних Хрвата. Судски прогони и интернације вршени су у масама. Неки угледнији Хрвати и Срби пребегли су у иностранство или се затекли тамо и одатле касније као Југословенски одбор развијали ослободилачку и ујединилачку акцију. Међу овима су били др. Трумбић, Франо Супило, др. Хинко Хинковић, Франко Поточњак, Милан Марјановић, Иван Мештровић, Никола Стојановић, Душан Васиљевић, Богумил Вошњак, др. Нико Жупанић и др.

Лондонски пакт од 27 априла 1915 г. између Италије с једне и Француске, Енглеске и Русије с друге стране био је цена, по којој је Рим ступио у рат на страну Антанте. Тај пакт обезбеђивао је Италији поред Трентина, Истре и Горице и зна-

тан део источне јадранске обале. Како су на тај начин требале да потпадну под италијанску власт читаве области чисто југословенске, аустро-угарски управљачи су знали да ће то да изазове страшно негодовање међу српско-хорватско-словеначким становништвом и покушали су да тај случај искористе. Њихова је жеља била да од Сабора добију не само манифестације лојалности за ствар Хабзбурга и Двојне Монархије већ и осуду Лондонског пакта и савезничке политике и изречну ограду противу рада Југословенског одбора и његовог манифеста, који је половином маја упутио британском парламенту и народу. Уз живо одобравање Сабора, његов претседник др. Перо Магдић је у свом говору оштро осудио завојевачке тежње Италије и позвао посланике „да поздравимо у вјерности и оданости нашега премилостивога и љубљенога краља и владара“, али ниједном речи није напао остале савезнике нити се оградио од рада Југословенског одбора. Истовремено др. Магдић је сматрао за дужност „нагласити непоколебљиво увјерење читавога овога Сабора као претставника наших народних и политичких тежња, да ће принесене жртве уродити благословеним плодом, буде ли остварен онај непрекидни и стални захтев хрватскога народа за народним уједињењем у једно јединствено своје државно тијело на основу народнога начела те позитивнога и хисторијскога права, да

се омогући тако слободан развој народно-политичкога, просвјетнога и господарскога живота хрватскога народа, а у интересу цивилизације и напретка, као и у интересу монархије“, што је такође примљено са живим одобравањем. Ова изјава др. Магдића претставља у току рата прву манифестацију поробљених Југословена да се на бази народног начела уједине у своју посебну државу у оквиру Монархије. По својој садржини и основи, она се потпуно поклапа са познатом мајском декларацијом у бечком Царевинском већу, којој је претходила за пуну годину дана, но с том разликом, што је дата узгред и што се у њој не помињу изречно Срби, Хрвати и Словенци као делови народа, чије се уједињење тражи.

Доласком на хабсбуршки престо цара и краља Карла 21 новембра 1916 г. и његовим манифестом, којим је обећао да ће поштовати устав и право једнакости међу свима народима Монархије, биле су побуђене извесне наде код Словена. Ове су се ускоро показале као неосноване и код словенских народа изазвале реакцију.

На интервенцију Вилсона од 21 децембра 1916 г. да се зараћене стране изјасне о својим условима мира, који је, по мишљењу претседника Америчке Уније, можда лакше остварљив и ближи него што се мисли, савезници су 11 јануара 1917 г. дали заједнички свој одговор. У овом одговору савезници су овако приказали своје рат-

не циљеве одн. услове мира: „Савезницима није тешко да одговоре на предлог. Цивилизовани свет зна да они пре свега траже обнову Белгије, Србије и Црне Горе заједно са оштетом за њих; затим евакуацију заузетих територија у Француској, Русији и Румунији са праведном накнадом штете; осим тога тражи се преуређење Европе, у којој би се учврстио једном зајемчени режим, заснован на поштовању народности и праву на пуну слободу и безбедност за несметано привредно развијање, и на међународним територијалним уговорима и споразумима који ће, и на суву и на води, онемогућити неправедне нападе. Поред тога траже повраћај оних покрајина, које су силом или противу воље становника одузете од Савезника; ослобођење Италијана а тако исто Словена, Румуна и Чехо-Словака од туђег господарства; ослобођење народа који стењу под крвавим турским режимом... Није потребно овде напомињати да, ако је намера Савезника да се скрха сурови пруски милитаризам, није им никад била намера да се истреби и политички збрише немачки народ.“

Овај сјајни и смишљени одговор савезника имао је у Немачкој а нарочито у Аустро-Угарској дејство убаченог динамита. Он је нарочито силно одјекнуо међу поробљеним Словенима. Његово истовремено разорно и охрабрујуће дејство било је допуњено руском револуцијом, која је месец

дана касније избила. Пад вековне народне династије Романова у Русији, срушене од властитог народа, пољуљао је из основа оданост и лојалност подјармљених аустро-угарских народа према туђинској династији Хабзбурга. Свечана изјава моћних Савезника да је циљ њихове борбе ослобођење ових народа од туђинског господарства и руски пример унели су међу аустро-угарске Југословене борбено расположење, пуно храбрости и самопоуздања. Разним манифестацијама, декларацијама, они су почели гласно истицати своје националне тежње. Аустро-мађарски управљачи осетили су се угрожени и снажно реагирали.

Дејство савезничких ратних циљева, изнетих у одговору В. Вилсону, нарочито се јасно испољило приликом адресне дебате у мартовском заседању Хрватског сабора. Истичући етничко, крвно и језично јединство аустро-угарских Југословена саборска већина одн. Српско-хрватска коалиција тражила је уједињење на бази нагодбе са Угарском. Старчевићанска и Радићева странка ишле су даље. Устајући одлучно противу нагодбених односа са Угарском, оне су тражиле да се у оквиру Монархије створи независна хрватска држава, која би обухватила и Словеначку.

Говорити о обухватању и Срба у тој новој заједници, саборској опозицији изгледало је тада и опасно и неопортуно: опасно, јер је Србија

била у рату са Аустро-Угарском, а ова је била још довољно снажна за оштру реакцију; неопортуно, јер би то значило, испољити уверење да ће са Србијом бити дефинитивно свршено, другим речима да ће савезници изгубити рат. Обухватати у новој заједници само аустро-угарске Србе, то би значило напустити основу хрватског историјског и државног права а не применити у потпуности народно начело: јер историјско и државно право не би се могло протегнути и на Србе а потпуна примена народног начела није могла искључивати Србе из Србије и Црне Горе. Поред тога, то би значило једновремено бацити рукавицу и Аустрији и Мађарској. Нађена је једна основа, која је била, можда, најопортунија у даном тренутку: тражење уједињења са Словенцима у ствари је било истицање народног начела изнад државног и историјског права и изнад угарског оквира; ћутање у погледу судбине Срба могло је бити речитије него њихово изречно помињање.

Савезнички одговор изазвао је живо кретање и међу аустријским Словенима, нарочито када је објављен сазив Царевинског већа за 30. мај. Преко 150 чешких писаца позвали су једним манифестом своје посланике да се у Царевинском већу боре за јединство и независност. 23. маја све чешке странке удружиле су се у т. зв. Чешку унију. У Прагу је створено Народно веће, које је имало да подржава јединствену акцију чешких

странака и класа и да у сарадњу увуче и словачке групе у Угарској. 26 маја то су исто учинили и Пољаци. Хрватско-словеначки клерикални клуб и клуб далматинских либералних демократа образовали су јединствен Југословенски клуб са др. А. Корошцем на челу. Пред састанак Царевинског већа сви словенски политички клубови били су сагласни у своме ставу противу аустро-мађарске доминације.

Значајног 30. маја 1917 г. у Царевинском већу устао је чешки посланик Станек и у име својих другова прочитао изјаву, у којој је тражио „да се хабзбуршко-лоренска монархија претвори у федеративну државу, састављену из слободних националних и равноправних држава“. За овим је др. Корошец у име Југословенског клуба прочитао ову декларацију: „Потписани народни заступници, удружени у Југословенском клубу, изјављују, да на темељу народног начела и хрватског државног права захтевају уједињење свих земаља у монархији, у којима живе Словенци, Хрвати и Срби, у једно самостално, од сваког господарства туђих народа слободно и на демократској подлози основано државно тело, под жезлом хабзбуршко-лоренске династије, те ће се свом снагом заузети за остварење овог захтева свога једног и истог народа“.

Овој декларацији Југословенског клуба, познатој под називом Мајска декларација, убрзо

следује низ изјава и манифестација разних корпорација, политичких група, градова, срезова, општина и др., у којима се прихватају захтеви и тежње у њој. Већ 5. јуна пала је у Хрватском сабору изјава Старчевићеве странке права. 15. септембра нарочитом заједничком изјавом прихватају Мајску декларацију љубљански кнез-бискуп др. Јеглић, столни каноници А. Калан и Ј. Груден, др. И. Шуштершић за словенску људску странку, др. Иван Тавчар и др. К. Трилер за Народну-напредну странку, и претставници Словеначке католичке радничке демократије. У истом смислу су се низале изјаве опозиционих хрватских и српских заступника у Хрватском сабору од 3. децембра, босанских Фрањеваца од 21. децембра 1917 г., херцеговачких Фрањеваца од 1. јануара 1918 г., словеначке „Народне странке“ од 13. јануара, Југословенске академске омладине у Загребу од 24. јануара, истарских заступника од 25. јануара, Српске народне радикалне странке од 27. јануара, Народне скупштине у Задру од 3. марта, далматинских заступника од 14. априла, Хрватске социјалистичке странке од 1. маја и др.. 17. новембра 1917 г. објављена је у име клерикалне групе босанско-херцеговачких католика изјава, коју је потписао сарајевски надбискуп др. Штадлер, у којој се тражи решење државно-правног питања на југу монархије искључиво у хрватском смислу. Како је др. Штадлер иза свога потписа на

изјави ставио и речи: „у име своје и у име педесет и једнога одличнога грађана из Сарајева и провинције, који сада из схватљивих разлога својих потписа објелоданити не могу“, то су се шеснаест најугледнијих Хрвата Босне и Херцеговине нашли побуђени, да се јавно ограде од изјаве др. Штадлера и изјасне за захтеве из Мајске декларације. Од хрватских група у Сабору једино су Франковци остали ван опште југословенске струје. Не само да нису прихватили Мајску декларацију већ су оштро нападали Старчевићеву странку права што је то учинила. Због тога се од Франковаца одвојила једна фракција и изјаснила за декларацију Југословенског клуба.

Декларације од 30. маја 1917 г. изазвале су запрепашћење и бесно огорчење међу Немцима и Мађарима. Још на истој седници претставник Националног немачког савеза дао је ову одлучну изјаву:

„Државно-правне декларације, које су се неувијено показале у изјави југословенских посланика, наићи ће на најодлучнији отпор од стране аустријских Немаца. Најоштрије осуђујемо факат да су те изјаве пале баш у моменту, када је светски рат показао неопходност снажне и јединствене државне целине“...

Орган грофа Тисе „Аз Ујшаг“ писао је: „У јеку рата Царевинско веће даје непријатељу доказе да су у Аустрији и Угарској народности у

већини и да ова већина двеју држава Монархије има исте ратне циљеве као и Антанта".

Свесни све опасности ових српско-хрватско-словеначких манифестација и тежњи, које су морално све више разривале двојну Монархију, помагале ослободилачку и ујединилачку акцију српске владе и Југословенског одбора, аустро-мађарски управљачи су напрегли све силе да разбију југословенски блок. Франковци су им одмах прискочили у индат, оптужујући српско-хрватску коалицију, која својим опортунизмом није задовољавала Југословене нити стекла поверење Пеште, да је у служби Пашића и Трумбића. Надбискуп врх. босански Штадлер излази са поменутом изјавом од 17. новембра, у којој се изјашњава за сепаратистичко хрватско а евентуално хрватско-словеначко решење. Др. Иван Шуштершић, који је потписао Мајску декларацију, повлачи се из Југословенског клуба, изјављујући да су му тај поступак диктовали „животни интереси хрватско-словеначког народа". Све то остаје без утицаја на даљу солидарну акцију Југословена. Цела југословенска штампа напада држање др. Штадлера и др. Шуштершића и жигоше га као злочино и издајничко. Југословенски клуб је енергично настављао своју акцију. Приликом преговора о миру у Брест Литовску, он је 31. јануара 1918 г. доставио свима делегацијама један меморандум, у коме је одлучно тражио да и југословенски народ буде

заступљен својом делегацијом. Поред тога, Југословенски клуб је у том меморандуму захтевао „признање и потпуно осигурање слободно проведенога и потпунога права на самоопредељење народа, особито у питању, да ли хоће слободну државу и у којој ће форми да је образује". Овим захтевом се отишло даље од Мајске декларације: док је ова југословенско уједињење везивала за аустро-угарски оквир и хабзбуршко-лоренску династију, меморандум не зна ни за каква ограничења. У каснијим резолуцијама, којима је прихватана Мајска декларација, изречно је захтевано потпуно право самоопредељења југословенског народа и стварање независне југословенске државе.

Ка коначном циљу

У низу ових напора врло значајан је био састанак четрдесет и три угледна југословенска политичара, који је 2. и 3. марта 1918 г. одржан у Загребу. Било је претставника из свих југословенских крајева под Аустро-Угарском. На томе састанку закључено је „да је нужна концентрација свих странака и група, које, стојећи на становишту народнога јединства те ослањајући се о начело народнога самоопредељења, траже своју народну независност и на демократским темељима уређену државу Словенаца, Хрвата и Срба". Ово је у ствари значило потпуно кидање са двојном Монархијом.

Још је значајнији био народни збор у Сплиту од 2 јула 1918 г., на коме су узели учешћа Срби и Хрвати из целе Далмације. Прокламујући у својој резолуцији да „етничко јединствени народ Срба, Хрвата и Словенаца има неотуђиво право и дужност, да сретством самоодређења оствари своју јединствену независну државу, збор је створио „Народну организацију Срба, Хрвата и Словенаца у Далмацији“ и на чело те организације изабрао шеснаест најугледнијих политичара и јавних радника. Управи је стављено у дужност да развија акцију у смислу прокламованих начела, да ради на окупљању независних народних елемената и у другим крајевима и да одреди делегате за евентуално опште Народно веће Срба, Хрвата и Словенаца. Ова Народна организација претстављала је у ствари прво покрајинско народно веће. Примеру Далмације следовали су после дванаест дана Југословени Истре и Хрватског приморја, стварајући у Сушаку Народну организацију за те крајеве и позивајући остале покрајине да то исто учине.

17 августа образована је у Љубљани слична организација за Словеначку, под називом Народни свет одн. Народно веће. По тадашњем излагању др. Корошца, Словенци су створили Народни свет „нарочито ради тога, да буду припремљени за онај историјски тренутак, када ће заједно са Хрватима и Србима преузети сва права и дужности државне самосталности“.

Југословенски ослободилачко-ујединилачки занос ширио се као пожар. Стара зграда Монархије пуцала је на све стране. Зелени кадар је на највиднији начин показивао њену слабост и њену блиску и пуну катастрофу.

Земаљски поглавар Босне и Херцеговине ђенерал Саркотић, после узалудних напора са надбискупом Штадлером да стварима да други правац, извештавао је безнадежно барона Буријана „да се данас у Далмацији цело католичко становништво а у Хрватској и Славонији преко 60% католика налазе у овом стварно антидржавном логору, који остварење својих политичких тежњи очекује само од победе непријатеља“. А франковачка „Хрватска“, око које су се купили последњи бедни остаци „цару верних Хрвата“ запомагала је: „Југословенски талас расте као бујна поплава и обара све што му се деси на путу.“ Пуна слобода и своја државна независност се јасно оцртава. У свима крајевима се грозничаво спремало за тај велики час.

Септембра 1918 г., мађарски претседник владе гроф Тиса, у споразуму са царем, чини последње очајне кораке. Он путује кроз Хрватску, Далмацију и Босну и безуспешно покушава да водеће личности разних странака придобије за решење аустроугарског-питања у угарском смислу. У Сарајеву наилази на чврст фронт Срба и Хрвата. Ови му 20 септембра предају један меморандум,

у коме му, између осталог, приказују ову за њега сурову стварност и ова своја одлучна схватања: „Иако се разликујемо по вери, ми смо синови једнога народа, ми смо крв исте крви. Идеја народног јединства Срба, Хрвата и Словенаца продрла је у све народне слојеве. Она је постала политичком вером и догмом нашег народног бића". Да би се код грофа Тисе убила и последња илузија о ситуацији, истога дана се ствара у Сарајеву Народно веће за Босну и Херцеговину а он се враћа у Пешту са бесним али немоћним претњама. Јер у томе тренутку солунски фронт је већ био пробијен, бугарска војска разбијена а победничка српска војска, са југословенским добровољцима и савезничким трупама, као бујица надирала северу.

Истог дана када је почела солунска офанзива, аустријски цар безуспешно предлаже свима зараћеним странама „да пошљу изасланике на поверљив и необавезан разговор о основним начелима за закључење мира". 24 септембра претставници народних организација и разних група — изузев франковаца и српско хрватске коалиције — објавили су да аустро-угарска влада може говорити само у име оних двају народа, који су у Аустро-Угарској стварно господарили а да Срби, Хрвати и Словенци за евентуалне преговоре о миру захтевају своју властиту делегацију.

Почетком октобра било је потпуно јасно, да

је коначан слом Централних сила само питање дана или недеља. 28 септембра Бугарска је потпуно капитулирала; 4 октобра Фердинанд Кобуршки је абдицирао и напустио Бугарску; 5 октобра Немачка, заједно са Аустро-Угарском и Турском, нуди мир, што је јасан знак очајног положаја; на западу се нижу успеси савезничких трупа а 7 октобра пада чувена Хинденбургова линија; истога дана српске трупе улазе у Лесковац.

При оваквом стању ствари осетила се потреба да се одмах приступи стварању Народног већа Срба, Хрвата и Словенаца у Загребу. 3 октобра претставници разних народних организација и група донели су одлуку о томе и изабрали један одбор за преговоре са српско-хрватском коалицијом, која целом овом послу још није била приступила. 8 октобра било је образовано Народно веће, у које су ушли претставници свих политичких странака изузев Франковаца. У Народном већу добиле су своје претставнике све покрајине (на сваких 100.000 становника по један) и то: Словеначка 14, Истра 3, Далмација 7, Хрватска и Славонија 28, Босна и Херцеговина 18 и Војводина 10. Поред тога чланови Хрватског и Босанског сабора и бечког парламента имали су право да делегирају по пет својих пуноправних претставника. Из пленума Већа, које је бројало 80 чланова, формиран је Средишни одбор од 36 чланова. Народно веће се проглашава политичким претставни-

ком српско-хрватско-словеначког народа на територији Аустро-Угарске а за свој темељни програм истиче: уједињење свих Срба, Хрвата и Словенаца у народну, слободну и независну државу.

Догађаји се нижу брзо. Немачка армија чини на западу очајне напоре да одложи коначни слом, да би под што повољнијим условима добила већ понуђени мир. 5 октобра српске трупе заузимају Алексинац и са осталим савезничким снагама на целој линији надиру даље за непријатељем. Отсечена од својих савезника, Турска је у агонији. 16 октобра цар Карло упућује аустријским народима манифест, у коме објављује да „Аустрија има да према вољи својих народа постане савезна држава, у којој ће свако на својој територији сачињавати своју властиту државну заједницу". Одмах за тим последњи аустријски цар додаје да ова нова изградња положаја „ни на који начин неће дирати у целокупност земаља угарске круне". Очевидно је да Југословени не би тиме ништа добили, да се чак ни у оквиру Аустро-Угарске не би ујединили и да Мађари ни из далека нису хтели да воде рачуна о тадашњој стварности. 18 октобра В. Вилсон преко Лансинга одговара Аустро-Угарској да су многе од његових четрнаест тачака постале безпредметне па и она о аутономијама аустро-угарских народа, да су Сједињене Државе већ признале „да су народне тежње Југословена за слободом праведне" и да је принуђен захтевати

да аустро-угарски народи буду судије о својој даљој политичкој судбини а не он. 19 октобра Народно веће саопштава да се на својој седници конституисало, изабравши за свога претседника др. Антона Корошца, за потпретседнике др. Анту Павелића и Светозара Прибићевића а за секретаре др. Срђана Будисављевића, др. Мату Дринковића и др. Ивана Лорковића. Истога дана Народно веће објавило је: а) да преузима даље вођење народне политике; б) да „тражи уједињење целокупнога нашега народа Словенаца, Хрвата и Срба на читавом његовом етнографском територију, без обзира на ма које покрајинске или државне границе, у којима данас живе, у једну јединствену потпуно суверену државу", чиме је први пут изречно отклоњен сваки аустро-угарски оквир, и в.) да „отклања основу решења нашега народног питања, садржавану у аустријском царском манифесту".

Вилсонов одговор од 18 октобра прима се свуда са одушевљењем али се и на разним странама показују знаци анархије. Нродно веће 21 октобра објављује манифест, којим радосно поздравља становиште претседника Америчке Уније. У истом манифесту оно „позива загребачко грађанство и читав народ, да даје у својим манифестацијама свагдје само одушка своме весељу и одушевљењу, и да онемогући сваку демонстрацију, која би ишла и за најмањим уништавањем

туђег добра". Сутрадан бан Михаловић издаје проглас, у коме истиче „како су нада све важни интереси везани уз обдржавање јавнога мира и реда", да лична и имовна безбедност треба свакоме да буду свете, скреће пажњу грађанима на то „да се државно-правна питања не могу одмах ријешити" и да треба „да имаду повјерење у оне факторе, који су на то рјешење позвани". У своме прогласу од 23 октобра Народно веће изражава жаљење због напада на железничке станице и другу имовину и позива народ да у свима местима организује „Одборе Народног вијећа", чији ће задатак бити: да стварају чете за народну заштиту ради обезбеђења лица и имовине; да обавештавају Народно вијеће о свима важнијим догађајима свога краја и да извршавају његове налоге. Нарочитим прогласом Народно веће позвало је 26 октобра народ на плаћање добровољног народног пореза. Да би се обавестило о приликама у иностранству, делегирало је др. Корошца, др. Мелка Чингрију и др. Грегора Жерјава у Швајцарску.

Оставка шефа немачког генералштаба генерала Лудендорфа од 26 октобра била је знак да даља судбина Немачке прелази из руку војске у руке политичара. Не чекајући на резулат мировних понуда, које је Немачка у име Аустро-Угарске, Турске и своје била чинила 5 и 14 октобра, нови аустро-угарски министар спољних послова гроф Јулије Андраши 27 октобра прихвата све

Вилсонове услове и признаје Југословенима и Чесима право пуног народног самоопредељења, истичући своју спремност за сепаратан мир а 28 октобра обраћа се америчком претседнику директно за посебан мир. У Мађарској већ влада револуционарно врење. 25 октобра се у Пешти ствара Народно веће са Карољием на челу а истовремено се образује војничко и студентско веће или совјет. 27 октобра мађарско Народно веће упућује прокламацију под насловом „Амнестија и земља за војнике", док се на челу земље налази једна влада у оставци. Немци, чланови аустријског парламента, још 21 октобра одржали су свој састанак и прогласили Немачку Аустрију независном државом и формирали привремену народну скупштину, која је 30 октобра преузела врховну власт те нове државе и изабрала једно Државно веће као егзекутиву.

29 октобра одржана је свечана седница Хрватског сабора, на којој је примљен хитан предлог Светозара Прибићевића и другова, по коме се разрешавају „сви досадашњи државно-правни одношаји и везе између краљевине Хрватске, Славоније и Далмације с једне стране, те краљевине Угарске и царевине Аустријске с друге стране" и по коме „Далмација, Хрватска, Славонија са Ријеком проглашују се посве независном државом према Угарској и Аустрији, те према модерном начелу народности, а на темељу народнога

јединства Словенаца, Хрвата и Срба приступа у заједничку народну суверену државу Словенаца, Хрвата и Срба на цијелом етнографском подручју тога народа, без обзира на ма које територијалне и државне границе, у којима народ Словенаца, Хрвата и Срба данас живи". На истој седници примљен је и други прешни предлог др. Анте Павелића по коме „Сабор као претставник краљевине Хрватске, Славоније и Далмације сматра објаву Народнога вијећа од 19 о. мј. за себе обвезатном, те изјављује, да признаје Народноме вијећу Словенаца, Хрвата и Срба врховну власт." Бан Михаловић изјавио је да прихвата оба предлога и ставио целу извршну власт на расположење Народном вијећу. Др. Владимир Пребег дао је посебну изјаву у име франковичке групе да прихвата предлог др. Павелића и најавио распуштање те групе, пошто је раскидом нагодбе са Угарском испунила свој програм и пошто „ново доба иште нове програме и нове страначке творевине".

Истога дана Народно веће је своје претседништво прогласило врховном влашћу за све покрајине, које су ушле у његов састав. Вршење банске власти поверило је дотадањем бану Михаловићу и наименовало одн. проширило покрајинску владу у Загребу. Ускоро су формиране покрајинске владе у Сарајеву, Сплиту и Љубљани.

Да би још у почетку изазвало раздор и непријатељство између Италије и Југословена, бечко ратно министарство је 31 октобра известило Народно веће, да му уступа целокупну аустро-угарску ратну морнарицу на Јадрану. Истога дана Народно веће је послало енглеској, француској, италијанској, североамеричкој и српској влади ноту о стварању Државе Словенаца, Хрвата и Срба и о спремности ове да ступи у заједничку државу са Србијом и Црном Гором. 1 новембра, када су српске трупе улазиле у Београд, Народно веће је брзојавно овлашћивало Југословенски одбор у Лондону „да заступа интересе државе Словенаца, Хрвата и Срба код других држава".

2. новембра, када су делегати Народног већа примали уступљену ратну морнарицу, цар Карло је прихватио италијанске услове примирја, који су значили пуну капитулацију и по којима се цела аустро-угарска ратна морнарица имала изручити савезницима и Сједињеним Државама. Италијани су у очи тога дана злонамерно потопили ратну крстарицу „Viribus Unitis". 3 новембра др. Корошец упућује из Женеве савезничким владама претставку, молећи их да Народно веће признају као законити владу Државе Словенаца, Хрвата и Срба, која „има своју властиту војску и своју властиту морнарицу", њен народ као савезничку націју а југословенским добровољцима карактер ратујуће странке. Народно веће у Загребу и земаљска влада за Далмацију, свако за свој рачун, у име свих а на разне адресе, упућују 4 новембра

протесте због италијанске окупације. Истога дана Народно веће за Босну и Херцеговину прокламовало је уједињење са Србијом и молило да српска војска што пре дође у Сарајево. Српске јадранске трупе већ су биле на Цетињу. 5 новембра и Босанско-херцеговачка влада упутила је Риму, Паризу, Вашингтону и Лондону протест због италијанске окупације.

У овако тешким приликама, Народно веће у Загребу обратило се брзојавно српској и савезничкој команди да што пре пошаљу трупе на територију нове Државе Словенаца, Хрвата и Срба. Истовремено су у Љубљани и Загребу задржани српски заробљеници, официри и војници, који су се из заробљеништва враћали за Србију. Они су се у оба ова града организовали као српске трупе и врло корисно послужили у оним хаотичним приликама.

У ово време дошло је у Женеви до састанка Николе Пашића, делегата Народног већа др. Корошца, др. Чингрије и др. Жерјава, претставника србијанских опозиционих клубова М. Трифковића, М. Драшковића и др. В. Маринковића и претставника Југословенског одбора др. А. Трумбића, др. Г. Грегорина, др. Николе Стојановића, Ј. Бањанина и Д. Васиљевића. Резултат тога конферисања, које је трајало од 6 до 9 новембра, био је проглашење уједињења у државу Срба, Хрвата и Словенаца између Србије и аустроугарских југословенских крајева и уверење да ће се томе делу ускоро придружити и народ Црне Горе. Поред ове декларације о уједињењу донети су и извесни закључци. По овима до сазива Конституанте остају и даље српска влада и влада Народног већа, свака на своме подручју. За извесне заједничке послове предвиђа се заједничка влада од 12 чланова, од којих половину именује влада Краљевине Србије а половину Народно веће. Они први полажу заклетву краљу Србије а ови други Народном већу. Још одмах су били именовани шест чланова заједничке владе; осталих шест имали су бити именовани накнадно.

Разуме се да ово чудо од државе, које се у Женевској декларацији сасвим озбиљно назива „једна и недељива државна целина“, које је било плод ситних рачуна и ретке кратковидости и које је Никола Пашић, осамљен на тој конференцији и после дугога отпора, морао примити да, у моментима када је безусловно било потребно иступити заједнички, не би дошло до разлаза, није могло задовољити никога: ни владу Србије ни Народно веће. Овај предвиђени дуализам, макар и до састанка Конституанте, стваран по угледу на већ бившу Аустро-Угарску, био је гори од свог узора: јер није предвиђао ни заједничког носиоца извршне власти, усредсређеног у једној личности. Женевски споразум био је дело потпуно ненадлежних и неовлашћених фактора: др. Коро-

шец, иако претседник Народног већа, није имао никаква овлашћења за овакав рад, јер је био делегиран у иностранство једино у циљу обавештења и контакта са српском владом и Југословенским одбором; као чланови једног чисто пропагандистичког одбора, који су сами створили и чије заслуге не потцењујемо, др. Трумбић и његови другови, били су потпуно непозвани за решавање оваквих питања; претставници опозиционих клубова и др. Чингрија и Жерјав још мање су били овлашћени за такве закључке. Чак ни сам Никола Пашић, који је највише био квалификован да говори у име Србије, није се у овом случају могао сматрати њеним овлашћеним претставником. Али без обзира на ове формалне моменте, битно је то да је женевска творевина била у оштрој опреци са стремљењима целокупнога нашег троименог народа. Дајући одмах оставку, српска влада је дезавуисала свога претседника и Женевски споразум је пао у воду, а Народно веће одмах је позвало др. Корошца натраг да објасни целу ову ствар.

8 новембра Никола Пашић је известио др. Антона Корошца да српска краљевска влада признаје Народно веће у Загребу као законити владу Срба, Хрвата и Словенаца, који живе на територији Аустро-Угарске а југословенске добровољце као ратујућу страну и да прима к знању да је др. Трумбић овлашћен од Народног већа „да га прет-

ставља код савезника све дотле, док не буде створен заједнички орган за дипломатску акцију“, додајући: „Са нарочитим задовољством српска краљевска влада прима к знању изјаву Народног већа у Загребу, којом оно сматра да му је циљ, да ослободи од сваке туђе доминације Србе, Хрвате и Словенце из бивше монархије Аустро-Угарске и да их уједини са њиховом браћом из краљевине Србије и краљевине Црне Горе у једну јединствену и независну државу.“ Истовремено Пашић је наложио опуномоћеним министрима Србије у Паризу, Лондону, Вашингтону и Риму, да о овоме известе тамошње владе и дејствују код њих да учине то исто признање, завршујући: „Сходно томе српска влада и Народно веће образоваће заједничко министарство, које ће штитити интересе и права целог народа Срба, Хрвата и Словенаца“.

Док се ово дешавало у Женеви, Италијани су све више надирали у југословенске крајеве. Узбуђење у приморским крајевима бива све веће. Неизвесност и неодређеност политичког положаја уносе нервозу, нестрпљење и незадовољство. Анархистичне појаве бивају све јаче. „Злоупотребљавајући слободу, у времену поремећаја власти, многи елементи кренули су у пљачку, многи беху постали пусти и обесни, а многе беше заразио пример бољшевичке револуције“. Позив на мобилизацију момчади до 40 година старости, ко-

ји је упутило Народно веће, остаје глас вапијућег. Наредба о стварању заштитних чета не даје боље резултате. Понављани апели за добровољни народни порез пролазе слично. Став Народног већа у питању уједињења није довољно јасан, те изазива сумње и негодовања, нарочито код српског елемента. После узалудно понављаних директних обраћања на др. Трумбића и савезничке владе због италијанског надирања, Народно веће почиње да се обраћа српској влади и да тражи њену заштиту и посредовање. Нову државу Словенаца, Хрвата и Срба признаје само српска влада, али као један провизоријум до коначног уједињења са Србијом и Црном Гором. То не чини ни једна савезничка влада ни тада ни касније. Италијани не допуштају појављивање бродова под заставом нове државе као непризнате а 17 новембра одузимају Ријеку, која је била под влашћу Народног већа.

Свему овоме се придружују разне разорне агитације и ровења. Са жучношћу се претресају питања, која нису актуелна. Туђински елементи, који су се затекли, чине подмукле напоре да унесу пометњу. Ради успокојења и уношења дисциплине у сељаштво, Народно веће упућује сељацима нарочиту посланицу. Излазећи са разним обећањима, оно за остварење ових истиче као услов: 1.) да „влада слога свију и послух Народном вијећу, које ће увек народу рећи, што ради и што

радити кани“; 2.) да „престане свака освета, мржња, лаж, оговор, пријављивање, врећање, понижавање и уздизање“; 3.) да влада међусобно поверење. „Богати савезници наши, вели се даље, помоћи ће нам јевтинијим зајмом. Море ће нам носити силну добит, јер га требају Чеси и Пољаци, Нијемци и Мађари. Нијесмо међу побјеђеним народима, који ће морати намирити трошкове рата, изградити порушено и попаљено, уздржавати инвалиде и сироте побједитељеве, него смо мудрошћу нашега истога земљака Трумбића и Народнога вијећа, па братством са Србима доспјели међу побједитеље, па ћемо моћи учинити све за своју корист и срећу.“

У оваквим приликама почиње се све више наваљивати са разних страна да се што пре рашчисти ситуација и спроведе уједињење са Србијом, што је Босанско-херцеговачко веће учинило још 5 новембра. 19 новембра Хрвати из Далмације, Хрватског Приморја, Ријеке и Истре одржали су у Загребу своју велику скупштину и у својој резолуцији захтевали од Народног већа да приступи спровођењу уједињења са Србијом а да се „безодвлачно са српском владом оснују они ресори владе, који ће имати довољно снаге и дипломатске ваљаности, да нашу ствар пред савезницима обране а држави осигурају јединствено дјеловање“. Овим је било поновљено тражење далматинске владе још од 14 новембра, да се што

пре сазове средишни одбор Народног већа, које је поновила и босанска влада 16 новембра. Тражена седница била је одржана 23 новембра а сутрадан, после дуже дискусије, усвојена је одлука, којом се „проглашује уједињење државе Словенаца, Хрвата и Срба, образоване на цијелом непрекинутом југословенском подручју бивше Аустро-угарске монархије, с краљевином Србијом и Црном Гором у јединствену државу Срба, Хрвата и Словенаца“. 25 новембра изабрало је Народно веће један одбор од 28 лица са задатком да иде у Београд и тамо спроведе организацију јединствене државе. Противу горњег предлога гласали су само Стјепан Радић и франковац Хрвој, који су се изјаснили за федерацију. Поред тога Радић је тражио да до Конституанте владају заједничком државом три регента: српски престолонаследник Александар, хрватски бан и претседник словеначког Народног света. Делегирани одбор за Београд добио је и извесна писмена упутства или „напутке“ али је уједно био снабдевен и „с пуном овлашћу“ за извођење свога задатке.

Истовремено 25 новембра одржана је у Новом Саду војвођанска Народна скупштина изабраних делегата, која је прогласила непосредно сједињење Војводине са Србијом. Сутрадан је одржана у Подгорици црногорска Велика народна скупштина делегата, која је прогласила свргнуће краља Николе и његове династије и уједињење са Србијом у једну једину државу под династијом Карађорђевића.

Делегирани одбор Народног већа стигао је у Београд 28 новембра. После разговора од три дана са претставницима српске владе постигнут је потпун споразум и о суштини и о начину извођења. У присуству чланова владе, који су били у Београду, и војводе Ж. Мишића Регент Александар примио је 1 децембра делегацију Народног већа и, саслушавши адресу коју је прочитао др. Анте Павелић, прогласио је историјски чин народног и државног уједињења. Заједничка влада са Стојаном Протићем на челу била је образована 20 децембра а 29 децембра Српска народна скупштина, уз велико одушевљење, примила је к знању остварење вековног сна уједињења а још 3 децембра претседништво Народног већа објавило је да је актом уједињења престала функција Народног већа и да „с даном 1 децембра твори читави наш народ словенско-хрватско-српски јединствену државу“.

Тако је независна и слободна југословенска држава постала стварност.

II Историјат државног уређења

1. ПРЕТХОДНА ИЗЈАШЊЕЊА.

Када је пред Народном скупштином 7. децембра 1914 г. изјавила да се рат води „за ослобођење и уједињење све наше неслободне браће Срба, Хрвата и Словенаца, српска влада није сматрала за потребно да у својој изјави додирује и питање унутрашњег уређења будуће заједничке државе. То није чинио ни Југословенски одбор у свом мемоару од 6. одн. 15. маја 1915 г., упућеном француској и британској влади. У манифесту Југословенског одбора британском народу и парламенту од 12. маја 1915 г. вели се само то да „о унутрашњем уређењу одлучит ће народ сам по својим жељама и потребама“. То је и разумљиво. Ослобођење целокупног нашег троплеменог народа и његово уједињење у своју заједничку државу било је питање не само националног већ и међународног карактера. Било је потребно да цео наш народ зна за шта се води крвава борба и шта је крајни смисао подношења страховитих жртава. Тек са остварењем главнога циља, са остварењем велике, слободне и независне српско-хрватско-

словеначке државе, могло је доћи на дневни ред и питање њеног уређења као једна чисто унутрашња ствар. Поред тога, ако је цео српско-хрватско-словенаки народ био потпуно сагласан у тежњи за јединством у слободи, он није морао бити једнодушан и у питању унутрашњег уређења нове националне државе. А у тако судбоносним тренуцима без стварне потребе убацивати и питања, која би могла изазвати мимоилажења и распре, не само што не би било мудро него је могло бити и опасно. Српска влада и Југословенски одбор, изузев Франа Супила, у томе су били потпуно сагласни.

У својој резолуцији, донетој на конгресу од 10. марта 1915 г. у Чикагу, амерички Југословени, између осталог, истичу, да живот и напредак Југословена могу бити зајемчени само „у уједињењу свих југословенских земаља са Србијом у **једну јединствену државу**“, дакле унитарну за разлику од федеративних Сједињених Држава. Унитаристичко расположење америчких Југословена испољило се и на њиховом другом конгресу, одржаном у Питсбургу 29. и 30. новембра 1916 г.. У другом поглављу Устава Организације северо-америчких Хрвата, Срба и Словенаца вели се: „Хрвати, Срби и Словенци један су народ, који тражи уједињење свих југословенских земаља у **једну јединствену слободну државу**“. Програмом Црногорског одбора за народно уједињење од

27. марта 1917 г. такође се истиче унитаризам као основа уређења заједничке југословенске државе. Ту се изречно тражи „да се Црна Гора уједини са Србијом и осталим српским, хрватским и словеначким земљама у једну једину независну државу“.

Крфска декларација је била не само први заједнички акт српске владе и Југословенског одбора у току рата већ и први акт, у коме је додирнуто питање унутрашњег уређења будуће југословенске државе. За унутрашње државно уређење предвиђена је унитаристичка основа. **„Држава Срба, Хрвата и Словенаца** биће слободна, независна Краљевина **с јединственом територијом и јединственим држављанством“.** Крфска декларација усвојила је начело локалне самоуправе по нижим јединицама. **„Устав ће,** вели се у декларацији, **дати народу и могућност да развија своје посебне енергије у самоуправним јединицама,** обележеним природним, социјалним и економским приликама“. При подели земље на области, као што се види, потпуно се одбацују историјске покрајине као база а као једино мерило се препоручују природни, социјални и економски моменти.

Као што јој и сам назив каже, Крфска декларација није била неки уговор између српске владе и Југословенског одбора, а још мање између Србије и аустро-угарских Југословена. Као таква

није обавезивала ни Србију ни Југословене под Аустро-Угарском, а још мање Уставотворну скупштину, којој је резервисала дефинитивно регулисање свих унутрашњих питања будуће државе. Али иако Крфска декларација није била уговор између српске владе и Југословенског одбора већ манифестација њихових заједничких политичких тежњи и погледа, она је ипак претстављала моралну и политичку обавезу за личности, које су се на њу сагласиле и које су је потписале или су је касније изречно прихватиле као н. пр. Црногорски одбор.

Народно веће Словенаца, Хрвата и Срба објавило је са својих седница од 17., 18. и 19. октобра 1918 г. једну значајну декларацију. У првом ставу свечано је прокламовано да Народно веће „од овога часа, опуномоћено од свих народних странака и група, преузима у своје руке вођење народне политике. Од сада неће уопће у народним питањима никоја странка ни група ни парламентарна скупина више водити никакве посебне политике, ни засебно ступати у преговоре с факторима изван народа, него ће у свим тим питањима бити у будуће једини претставник и одлучни чинилац Народно вијеће". То Народно веће као врховни политички фактор свих југословенских крајева под бившом Аустро-Угарском, коме је 29. октобра Хрватски сабор признао врховну власт а хрватски бан ставио му на распо-

ложење целокупну егзекутиву, на другом месту поменуте декларације додирује питање будућег државног уређења и овако изречно се изјашњава за унитаризам: „Тражимо уједињење цјелокупнога нашег народа Словенаца, Хрвата и Срба **...у једну јединствену потпуно суверену државу".**

Женевска декларација, која је до спровођења земаљског Устава кроз Уставотворну скупштину предвиђала неку врсту дуализма, није се нарочито бавила будућим државним уређењем. Расположења њених твораца у том питању испољена су једино овом реченицом: „Данашњим даном и овим актом нова држава се појављује и приказује **као једна недељива државна целина".**

На седници од 24 новембра 1918 г. Народно веће је, као што смо већ поменули, донело свој познати закључак о уједињењу привремене државе Словенаца, Хрвата и Срба са краљевинама Србијом и Црном Гором. Питање државног уређења додирује се у толико што се истим закључком изабраном одбору од 28 лица даје пуно овлашћење да са владом Србије и претставницима српских и црногорских странака „безодвлачно проведе организацију **јединствене државе."** Као што се види и овим закључком Народног већа, као врховног политичког фактора у аустро-угарској Југославији, предвиђена је унитаристичка основа државног уређења. Кад се има на уму да се Народ-

но веће у овом питању на исти начин изјаснило и у својој декларацији одн. објави од 19 октобра 1918 г. а да је Хрватски сабор на својој седници од 29 октобра исте године, на предлог др. А. Павелића, донео пуноважну одлуку, којом „сматра објаву Народнога вијећа од 19 о. мј. за себе обвезатном“ и „да признаје Народном вијећу С.Х.С. врховну власт“, онда као несумњиво излази то, да је и Хрватски сабор на посредан начин прихватио унитаристичку базу државе.

Тежња за уређењем државе на бази унитаризма дошла је до изражаја и приликом прогласа српско-хрватско-словеначког уједињења на дан 1 децембра 1918 г.: у адреси делегације загребачког Народног већа изражена је жеља и воља за уједињењем **„у јединствену народну државу Срба, Хрвата и Словенаца“;** у своме одговору на адресу Краљ Александар I Ујединитељ као Регент свечано је прогласио уједињење српско-хрватско-словеначко **„у јединствено Краљевство Срба, Хрвата и Словенаца.“**

2. ДОНОШЕЊЕ ЗЕМАЉСКОГ УСТАВА

Иако је у свима политичким актима па готово и у свима манифестацијама, које су претходиле 1 децембру 1918 г. подвлачена воља и жеља за уједињењем „у једну јединствену“ т. ј. унитарну државу, касније се показало да су мишљења у питању унутрашњег уређења заједничке државе подељена. Она не само што нису била истоветна међу свима странкама него нису била потпуно једнодушна чак ни у крилу појединих политичких група. Неколико важних политичких питања, која су пре избора за Уставотворну скупштину била покренута, дискутована и сматрана спорним, била су убрзо дефинитивно затворена. Питање облика владавине, које је једна незнатна мањина сматрала отвореним, било је формално затворено Изборним законом за Уставотворну скупштину а нарочито њеним пословником. Изборни закон у своме чл. 1 предвиђао је могућност да Краљ распусти Уставотворну скупштину а чл. 121 да ће Краљ прописати Привремени Пословник за Уставотворну скупштину својом уредбом. Привремени Пословник, који је имао обавезну снагу све докле га Уставотворна скупштина не би редовним начином изменила, прописивао је у свом чл. 8 да ће по обављеној верификацији посланичких мандата посланици бити дужни да положе заклетву Краљу и да је полагање ове заклетве услов за вршење посланичке дужности. Уставотворна скупштина је и сама прихватила готово цео текст уредбом донетог Пословника па и његов чл. 8. Тиме је питање облика владавине и формално било затворено. Пословником Уставотворне скупштине формално су затворена још два питања, која су била предмет спора и јавне дискусије: то су питање сувере-

ности Уставотворне скупштине и питање већине, којом се Устав имао изгласати. Једна Скупштина, која је положила заклетву могла је донети Устав само у сагласности са Краљем: дакле, није била суверена. Прихватајући у свом Пословнику члан, по коме ће се о Уставу пуноважно решити апсолутном већином од укупног броја посланика, Уставотворна скуштина је коначно још у почетку свога рада окончала и питање већине за доношење основног земаљског закона. Тако је питање унутрашњег уређења државе било оно, које је побудило највећу пажњу и најживљу дискусију и постало главна основа политичког груписања.

После вишемесечног рада, Уставотворна скупштина је 28. јуна 1921 г. изгласала нешто измењен владин нацрт Устава, познат под називом Видовдански устав, са 223 против 35 гласова, док се 161 посланик уздржао од учешћа при изгласавању. За Устав су гласали: радикали, демократи, муслимани и словеначки кметијци; против су гласали: земљорадници, социјалисти и републиканци. Радићева странка уопште није дошла у Уставотворну скупштину; Народни клуб напустио је даље учешће у скупштинском раду пред начелно гласање Устава у пленуму због предвиђеног државног уређења; из истог разлога напустио је скупштину и Југословенски клуб 15. јуна, док су комунисти напустили скупштинске седнице на четири дана раније у знак протеста противу прогона њихове

странке. Није без интереса напоменути да су земљорадници, социјалисти и републиканци били за унитаристичку организацију државе а да су противу Устава гласали из сасвим других разлога: социјалисти зато што наводно „служи капиталистичком систему“ и што је „у политичком погледу консервативан“. Републиканци су чак сматрали да Устав не обезбеђује довољно народно и државно јединство а земљорадници су налазили да се при подели земље на области више водило рачуна о историјским него привредним и географским моментима.

Питање државног уређења Видовдански устав је решио усвајањем унитаризма. Земља је имала бити подељена на области, у којима је за послове локалног карактера била предвиђена обласна самоуправа. Ти послови су били набројани у четрнаест тачака, али је Устав остављао могућност законодавцу, да може и друге послове пренети у самоуправни делокруг. Подела земље на области имала се извести законом али приликом установљења области ниједна није могла имати више од 800.000 становника. Тиме се хтело спречити да се области поклапају са историјским покрајинама.

3. УСТАВНЕ ТЕЖЊЕ ОПОЗИЦИОНИХ ГРУПА

Насупрот владином унитаристичком нацрту, који је у својој основи и прихваћен, Уставотворној скупштини била су поднета два нацрта са ви-

ше мање федералистичком базом: то су били предлози Народног клуба, који је претстављао хрватску интелигенцију и чаршију, и Југословенског клуба, који је обухватао Хрватску пучку, Словеначку пучку и Буњевачко-шокачку странку, претстављајући једну католичко-клерикалну заједницу.

Како Радићева странка није узела учешћа у раду Уставотворне скупштине нити поднела какакав израђен предлог Устава, ограничивши се само на тражење неке магловите „Миротворне и неутралне хрватске сељачке републике у оквиру Југославије“, то је за погледе већине хрватске интелигенције на државно уређење карактеристичан нацрт устава Народног клуба, те ћемо се на њега нарочито осврнути.

Нацрт Народног клуба. — Народни клуб је предвиђао поделу државе на ових шест покрајина: 1.) Србија са Старом Србијом и Македонијом; 2.) Хрватска, Славонија и Далмација са Међумурјем, Истром и острвима; 3.) Црна Гора; 4.) Босна и Херцеговина; 5.) Војводина, која би обухватала Банат, Бачку и Барању и 6.) Словеначка.

Држава је уставна и парламентарна монархија.

Законодавна власт подељена је између државе и покрајина. Предмети државне надлежности тачно су побројане у 14 тачака и само се они могу уређивати државним законима. Све остало

спада у надлежност покрајинских сабора. У нејасним случајевима законодавна надлежност припада покрајинама. У надлежност државе спадају у главном: спољни и војни послови, јединство царинског и трговачког подручја, новчани систем, железнице и поште, трговачко и поморско право али не грађанско и кривично. Но код неких од ових предмета државна законодавна надлежност није потпуна и искључива: а.) државни парламенат не може пуноважно одлучити о промени државне области без пристанка оне покрајине, које се та промена тиче; б.) трговински уговори не могу се закључити без споразума са покрајинским владама „у колико се ради о битним економским интересима покрајина“; в.) никаква одлука о грађењу железничких пруга и о железничким тарифама не може се донети без претходног споразума државне владе и покрајинских влада.

Питања која се тичу односа државе и цркве, народног здравља и речног бродарства са гледишта међународног и међупокрајинског саобраћаја стављена су у заједничку надлежност државе и покрајина. По овим питањима држава има право оквирног законодавства, у коме поставља основна начела, а покрајинама припада право законодавне разраде ових предмета у појединостима и према њиховим посебним приликама.

Државну законодавну власт врше: краљ и државни парламенат, који се састоји из два дома.

Горњи дом има 100 чланова, од којих 53 бирају покрајински сабори а 47 разне организације и установе.

Покрајинске законе доносе покрајински сабори а потврђује их краљ уз премапотпис покрајинског намесника.

За решавање сукоба надлежности између државе и покрајина као и питања уставности државних и покрајинских закона предвиђен је Уставни суд. Он се састоји из дванаест чланова: шесторицу од ових именује краљ између кандидата покрајинских сабора, а шесторицу Доњи дом између кандидата Горњег дома.

Покрајинској власти и њеним органима поверено је извршење и државних и покрајинских закона. Држава врши егзекутиву помоћу својих властитих органа само у неким побројаним пословима своје надлежности, као што су: војска, дипломатија, железница и пошта. Полиција је искључиво покрајинска. Своју царинску, пореску и монополску надлежност држава може да обавља само преко покрајинске администрације. У колико држава уопште има својих органа по покрајинама, они морају да буду по рођењу или завичају из дотичне покрајине.

У своме газдовању држава је упућена на изречно побројане финансијске изворе: то су царине, финансијски монополи, државна привреда и имовина. У ову не спадају ни шуме ни руде ни водене снаге, јер оне припадају искључиво покрајинама. Ако би државни приходи из поменутих извора били недовољни, покрајине би биле дужне да државу помогну својим доприносима. Но давање тих доприноса није ни на који начин обезбеђено, те више има карактер милостиње која зависи од добре воље него обележје једне јасне и сигурне обавезе.

Свака покрајина има свој парламенат одн. сабор и своју парламентарну владу, чији се чланови називају повереници. На челу покрајине је покрајински намесник, кога поставља краљ уз његов властити премапотпис. Према томе, он није државни орган нити своји под државном владом. Поверенике одн. чланове покрајинске владе именује краљ са премапотписом покрајинског намесника. Указе о предметима покрајинске надлежности потписује краљ а премапотписују покрајински намесник или повереник.

Да би се извршила промена Устава, којом би се дирало у надлежност покрајина, неопходан је пристанак покрајинских сабора.

Ово и овакво државно уређење, какво је предлагао Народни клуб, није чист тип државне организације. Оно претставља мешавину између унитаризма, федерације и конфедерације. Од унитаризма има јединство шефа државе, јединство државне области, једно држављанство, једну суверену државну власт, отелотворену у Уставо-

творној скупштини. Федеративни карактер тога уређења огледа се: а.) у Уставом подељеној надлежности између државе и покрајине, при чему је надлежност државе изречно утврђена а све остало резервисано за покрајину; б.) у околности да већина чланова Горњег дома имају карактер делегата покрајинских сабора и в.) у двојству управе. Конфедеративне примесе у нацрту Народног клуба доста су заступљене и дошле су до изражаја у овим установама: а.) што се за промену уставне надлежности покрајина тражи пристанак свих покрајина, дакле једногласност њихове одлуке; б.) што се не може донети одлука о грађењу железничких пруга и о железничким тарифама без претходног споразума између државе и покрајинских влада; в.) што Уставни суд по свом саставу мање има карактер органа државе него органа покрајина; г.) што је држава у покрајинама лишена својих извршних органа и у извршавању својих закона упућена на добру вољу покрајина и д.) што држава над покрајинама нема готово никакве принуде.

Нацрт Народног клуба почива на неприкривеном зазирању од заједничке државе и инспирисан је тежњом да се ова у односу на покрајине ослаби до пуне немоћи и парализе. То зазирање и таква тежња, изазвани док је хрватски део дарода живео у једној туђинској државној организацији, пренети су и у нову државну творевину. Разумљиви и об-

јашњиви под ранијим приликама, они су тешко схватљиви и потпуно неоправдани у властитој националној држави. С друге стране тим нацртом се испољила очита тежња да се у једну покрајину уједине сви Хрвати, без обзира да ли они то желе, а да се Срби поделе у пет покрајина, противу њиховог несумњивог расположења.

Нацрт Југословенског клуба. — Југословенски клуб није поднео свој предлог Устава већ само одвојено мишљење поводом пројекта Уставног одбора. То одвојено мишљење је довољно, да се из њега види гледиште Југословенског клуба на наше државно уређење. Оно је изгледало овако:

Југославија је уставна и парламентарна монархија са дводомим системом: један дом је политички, други социално-економски а имају подједнак број чланова. Политички дом имало је да бира бирачко тело свих пунолетних грађана, не изузимајући жене; социално-економски дом — организовани сталежи и позиви. Сукоб између ова два дома решавао би се у заједничкој седници. Били су предвиђени народна иницијатива и референдум као сретства непосредног учешћа народа у законодавству.

Држава је имала бити подељена у оних истих шест покрајина, које је предвиђао и Народни клуб, но с тим да се Далмација припоји Босни и Херцеговини а не Хрватској и Славонији. Подела надлежности између државе и покрајина утврђује

се Уставом и изведена је на сличан начин као код Народног клуба. Међутим, за измену покрајинске законодавне надлежности није потребан пристанак покрајина. Покрајински закони подносе се краљу на одобрење преко државне владе а не преко покрајинског намесника. Сукобе надлежности између државе и покрајина решавао би Државни суд. Како би овај био организован, то се не види.

На челу покрајине налазио би се претседник покрајинске владе. Њега би постављао краљ на предлог државне владе између три кандидата, које би предложила покрајинска скупштина. Чланови покрајинске владе одговарају надлежним државним министрима за извођење послова државног делокруга. Више чиновнике могу постављати само уз претходно одобрење надлежних државних министара.

Послове државне надлежности у покрајини обављају по правилу покрајински чиновници: само по изузетку државни. И овде је, дакле, држава сведена на немоћ.

Посредни и прогресивни порези резервисани су држави, непосредни — покрајини. Држава је упућена искључиво на ове своје финансијске изворе.

Схватање Југословенског клуба карактерисано је доста јаким подвлачењем економско-социјалне и културне мисије државе, у чему се огледа одраз извесних идеја хришћанског социализма.

У предлогу Југословенског клуба нема конфедеративних примеса: сувереност припада искључиво држави. Али у њему има елемената федерализма и унитаризма. У ствари, он је ипак више нагињао унитаризму него федерализму: једном речју, његова основа била је покрајински аутономизам.

Гледиште далматинских Хрвата. — Пред састанак Уставотворне скупштине и за време њеног заседања показало се да приморски Хрвати у погледу државнога уређења не деле погледе својих саплеменика из бановинске Хрватске. Док су ови преко Стјепана Радића тражили „Човечанску миротворну и неутралну Хрватску сељачку републику“ у оквиру заједничке државе а Народни клуб својим нацртом једно конфедералистичко-федералистичко-унитаристичко уређење, дотле су се најугледније вође приморских Хрвата, поред оних који су били чланови Демократске странке, одлучно изјашњавали за унитаризам. Најзначајнији међу овима су: др. Анте Трумбић, бивши вођа Хрватске народне странке, дугогодишњи посланик у далматинском Сабору и у Царевинском већу и бивши претседник Југословенског одбора и др. Јосип Смодлака, бивши вођа далматинских демократа и бивши дугогодишњи члан далматинског Сабора и Царевинског већа.

Др. Анте Трумбић је ушао у Уставотворну скупштину као ванстраначки кандидат и носилац листе у четири изборна округа. Његови погледи

на државно уређење нису изложени у неком посебном уставном нацрту. Он их је јасно и одређено изнео у свом великом и значајном говору, који је одржао у уставној начелној дискусији пленума 23 априла 1921 г. Том приликом др. Трумбић је, између осталог, рекао:

„Овај нацрт (т.ј. предлог тадашње владе и већине Уставног одбора одн. нацрт Видовданског устава) почива на идеји јединствене, унитарне државе. И ја сам за унитарну државу, јер не видим како би се она према нашим приликама могла друкчије уредити а да буде способна за живот у својој целини.

То је увек било моје начелно гледиште, од кад је букнуо рат и од када се показала могућност остварења нашег народног идеала“... „Наш устав треба да буде основни закон једне државне индивидуалности. Он не може да буде државноправна нагодба. Ствара се и мења једним актом суверене власти. Државни је Устав извор и утока свих власти и права у земљи. Компетенција једне суверене власти односи се на све послове законодавства и управе без искључења. Сви послови које ће отправљати управне јединице у земљи не произвиру из њихова самостална права, него из јединства државне моћи, која има те послове путем делегације да спроводи. Сви су делови земље и сви су грађани и становници подложни једном државном сувереном праву. Краљ у своме

лицу претставља један суверени персоналитет у свима пословима законодавства и управе“... „И оба ова система (т.ј. систем централизма и систем административног децентрализма. Примедба писца) претстављају уређење државе на унитарној бази. Питање за нас није питање државноправно, није уопште питање права појединих делова, јер смо се тога права појединих делова одрекли 1 децембра 1918 год., кад смо створили ову државу као јединствену државу. Тако је речено у актима, која су онда произашла“.

Додуше, др. Трумбић је гласао противу Видовданског устава. Али то не због његове унитаристичке основе већ због његовог, по мишљењу др. Трумбића, претераног централизма.

Др. Смодлака није био члан Уставотворне скупштине да би у њој изнео своје погледе на државно уређење. Он их је изложио на неколико месеци пред изборе за Уставотворну скупштину у једном посебном уставном нацрту. Ти погледи су несумњиво значајни, јер су потицали од једног врло угледног приморског Хрвата и једног од дугогодишњих политичких вођа из Далмације, који је био у могућности да изрази тежње и схватања хрватског елемента тих крајева.

Уставни нацрт др. Смодлаке заснован је на унитаристичкој бази. Држава је имала бити подељена на ових дванаест покрајина: 1., Подунавска Србија, са седиштем у Београду; 2., Војводи-

на, са седиштем у Новом Саду; 3., Славонија, са седиштем у Осијеку; 4., Хрватска, са седиштем у Загребу; 5., Словенија, са седиштем у Љубљани; 6., Далмација, са седиштем у Сплиту; 7., Крајина, са седиштем у Бања Луци; 8., Босна, са седиштем у Сарајеву; 9., Приморје, са седиштем у Дубровнику; 10., Рашка, са седиштем у Новом Пазару; 11., Моравска Србија, са седиштем у Нишу и 12., Македонија, са седиштем у Скопљу.

На челу покрајине налази се т. зв. покрајински поглавица, кога поставља краљ на предлог државне владе а по саслушању Државног савета и који је, у ствари, један државни чиновник.

Надлежност покрајина тачно је одређена Уставом. У кругу те надлежности покрајински Сабори могу доносити покрајинске уредбе, које се подносе Државном савету на одобрење. Државни савет има право да их цени како са гледишта законитости тако и са гледишта целисходности. У дотичној покрајини уредбе имају законску снагу, у колико не противрече државним законима. Њих потврђује покрајински поглавица.

Послови државне надлежности отправљају се преко државних органа; послови покрајинског делокруга — преко покрајинских чиновника.

Покрајинска надлежност је доста скучена и стављена под јаку контролу државне власти. Положај покрајина појачан је њиховим доста великим територијалним пространством, јаким финансијским сретствима и њиховим претежним посредним утицајем на састав Државног савета. С обзиром на то да по нацрту др. Смодлаке Државни савет, поред своје функције врховног управног суда, има право обавезног тумачења Устава, закона и уредаба, врховног надзора над самоуправним телима итд., није од малог значаја за покрајине да имају скоро одлучног удела у саставу једног тако значајног тела.

Ако се апстрахује њихова територијална величина, њихова финансијска снага и овај утицај на Државни савет и на избор Горњег дома, онда је правна ситуација покрајина, како је уређена према нацрту др. Смодлаке, скоро истоветна са положајем области, какве су биле установљене Видовданским уставом.

4. ПРИХВАТАЊЕ УСТАВА ОД ЊЕГОВИХ ПРОТИВНИКА.

Изгласавањем Устава од 28 јуна 1921 г. било је решено уставно питање. Држава је добила основни закон своје организације и своју правну подлогу. Предмет даљега рада било је доношење органских закона и увођење новог Устава у живот. То је, у првом реду, био задатак оних политичких група, које су Устав донеле.

Неучешће странке Стјепана Радића у раду Уставотворне скупштине и отсутност једног дела

опозиције приликом изгласавања Устава нису имали никаква значаја у погледу његове правне ваљаности и важности. И поред тих момената, Уставотворна скупштина је до краја била правно потпуно способна и за рад и за пуноважно одлучивање. Она је стално располагала прописаним кворумом а све своје одлуке, па и ону о коначном изгласавању Устава, доносила је јачом већином него што је била предвиђена њеним пословником. Донет под таквим условима, Видовдански устав је имао сва својства једног правно ваљаног и за све обавезног акта, коме више није потребно никакво и ничије признање.

Са политичког гледишта ствар је стајала другојаче. Потпуно неучешће радићеваца у раду Уставотворне скупштине у знак неслагања са самим уставним основима и демонстративно иступање једног дела опозиције пред изгласавање Устава, у знак протеста због прихваћеног унутрашњег уређења државе, били су од неповољног значаја за увођење и консолидацију уставног поретка. Овај је у самом почетку имао да рачуна са снажним отпором, који је у толико био незгоднији што је имао хрватско-словеначко обележје. Међутим, главни ослонац новог уставног поретка, иако бројно доста јак, није био довољно компактан и сигуран. У главном састављена из српских група, које су на терену биле упућене на борбу, и хрватске и словеначке мањине, а помогнута муслиманима, који су за Устав гласали без дубљег уверења, уставна већина се у даљем раду тешко могла држати. До већих потреса ипак није дошло, јер су радићевци наставили са политиком апстиненције све до у пролеће 1924 године.

Поједине главније политичке групе, које су се на овај или онај начин изјасниле противу Устава, нису имале исти став према створеном уставном поретку. Смањујући се бројно на потоњим изборима, земљорадници нису никад прекидали парламентарну сарадњу као опозициона група. Својим неучешћем при изгласању Устава, Словенска људска странка је сматрала да је довољно обележила свој став противу предвиђеног унутрашњег уређења. У току 1923 г. она је показивала расположење да активно сарађује у државној управи, јер је сасвим правилно сматрала да би било и неполитички и нереално игнорисати један Устав, који је већ ту. Слично држање имао је и Народни клуб, али је све више падао под утицај радићеваца.

Стјепан Радић са својом групом остао је непомирљив противник не само Видовданског устава већ и читавог државног поретка. Његова акција кретала се у два правца: да ствара што веће незадовољство и отпор код Хрвата према заједничкој држави и да дејствује на иностранство. Приликом Ђеновске конференције тражио је посебним меморандумом да Хрватска буде заступ-

љена посебним делегатима. У лето 1923 г. напустио је отаџбину у тежњи да своје циљеве оствари страном потпором. Био је у Аустрији, Енглеској и Совјетској Русији. У Бечу је било добре воље али не и снаге. За Енглезе је тзв. хрватско питање претстављало једну унутрашњу ствар југословенске државе, која се унутра има претресати и решавати. За Совјете Радић је био од интереса само као евентуални агент бољшевизма. Он је додуше приступио сељачкој интернационали али је био далеко од бољшевизма. Разочаран у иностранству, он је, вративши се поново у Беч, наложио својим посланицима да по групама оду у скупштину. Због поколебаног става г. Давидовића у погледу одржања Устава и његовог приближавања федералистичком блоку, дошло је у марту 1924 г., до дефинитивног расцепа Демократске странке и образовања коалиционе владе радикала и демократа, који су се одвојили са Светозаром Прибићевићем као самосталне демократе. Како ова влада са Николом Пашићем на челу, која се назвала владом Националног блока, по доласку радићевских посланика у скупштину, није имала већину за рад са парламентом, то је крајем јула била замењена кабинетом Љубе Давидовића, који се ослањао на демократе, босанске муслимане, словеначке клерикалце и радићевце. Ови последњи нису били претстављени у влади. Већ тиме што се ослањао на једну странку, која се нала-

зила у Сељачкој интернационали а остала и даље федералистичка и републиканска, Давидовићев кабинет био је од почетка у врло тешком положају. Али када је Радић, по свом повратку из иностранства у домовину, стао на великим зборовима својих присталица ударати на све основе државе и правити безобзирне испаде противу свих народних светиња и неприкосновених фактора, положај кабинета је постао немогућ. Почетком новембра 1924 г. дошло је поново до владе Националног блока, која је распустила скупштину и 8 фебруара 1925 г. спровела изборе, добивши већину. Међутим, још по расписивању нових избора били су ухапшени Радић и вођство његове странке и оптужени за дела велеиздаје а сама странка, због уласка у Трећу интернационалу, растурена. На изборима од 8 фебруара 1925 г. Радић је ипак очувао своје позиције међу Хрватима и добио 67 мандата.

Крајем марта 1925 г. десио се у унутрашњем животу наше државе један врло крупан преокрет. За време верификационе дебате Павле Радић, синовац Стјепана Радића, одржао је 27 марта један значајан говор, у коме је у име свога шефа и своје странке признао народно и државно јединство, Видовдански устав и монархију и изјавио жељу за позитивну сарадњу у Парламенту. Сутрадан је у истом смислу одржао говор и други угледан члан Радићеве странке Бењамин Шуперина. Тиме

је била створена сасвим нова ситуација, која је одлучно утицала на даљи развој парламентарних и политичких прилика.

Касније поведени преговори између радикала и радићеваца довели су до коалиције и заједничке владе Радикалне и Хрватске сељачке странке са Н. Пашићем на челу. На изречно и неодступно тражење радићеваца Прибићевић и његова група били су елиминисани из те комбинације. Процес противу Радића и другова био је аболиран. Новембра 1925 г. Стјепан Радић је постао краљевски министар.

Политичким преокретом у ставу Радићеве странке извршено је прихватање Видовданског устава и од стране хрватске већине, што је било од врло великог политичког значаја. Иако је радикалско-радићевски споразум у основи и по форми био партијског карактера, јер је био направљен између двеју политичких странака, његово остварење деловало је врло благотворно на српско-хрватске односе уопште.

Погрешно би било узети да је до Радићевог преокрета дошло искључиво услед страха од осуде. Радић је имавао у животу тренутака малодушности али још више момената моралне снаге, храбрости и борбености. Он је познавао опасности и умео да им пркоси. Сасвим други моменти су били пресудни. После свега што је претходило, Радић је 1925 г. у сваком случају морао ударати

новим путем. Наде у помоћ иностранства за остварење његовог циља показале су се као потпуно нереалне и неосноване. Они, који су имали снаге да помогну, нису имали интереса у слабљењу југословенске државе, које би неминовно наступило прихватањем Радићевог плана; државе, које су желеле дислокацију Југославије, биле су без потребне моћи. У самој земљи, Радић је дошао до кулминације снаге. Од шефа једне хрватске странке, он је, приступањем Хрватске заједнице, постао вођом огромне хрватске већине, свих Хрвата који нису прихватали оно уставно уређење. Пошто је политика апстиненције већ била напуштена, јер се показала потпуно бесплодном, пред њим су била свега два пута: револуција или споразум. Први пут је био у оштрој опречности са његовим пацифистичким темпераментом и водио сигурној катастрофи. Најбоље знајући колико је било вештачког у свему оном незадовољству хрватских маса, он је био свестан потпуно да незадовољство тога порекла нема својства за опасне пробе и искушења, да је у стању да покрене на превратничке демонстрације али не и судбоносне акције. Ма колико да му је из тактичких разлога било корисно да изиграва неког радикалног опозиционара и да ради мобилисања маса искоришћава и она незадовољства, која нису имала никакве везе са националном државом, њеним уређењем и њеном администрацијом, он је у дубини

душе осећао, да су Срби, Хрвати и Словенци не само крвљу, расом и језиком већ и судбински повезани и да је југословенска држава најбоље решење и са чисто хрватског гледишта и са становишта његових младалачких идеала. Али ако се реорганизација државе у смислу његових магловитих схватања, која тешко да су била и ствар његовог искреног уверења, није могла ни смела остваривати силом, да ли се дала постићи легалним путем. Сарађујући у Блоку сељачке демократије и народног споразума, он се могао уверити да тај блок за своје компоненте преставља више једну тактичку него политичку групацију. Ни једна од тих група није мислила да се жртвује за његове већ да га искористи за своје циљеве. Он је са својом групом требао да послужи као сретство притиска за што брже постигнуће њихових више мање чисто гувернменталних тежњи. Дакле, ваљало се мирити са уставним поретком. А кад то мора бити, онда је боље и мудрије то учнити са једном великом, ако не по тежњи а оно по саставу, поглавито српском странком и делити утицај и власт само са њом. У овом и оваквом резоновању је свакако и објашњење чудном држању Радића према тромесечном Давидовићевом кабинету; ту је, нема сумње, и кључ за разумевање његовог каснијег преокрета и коалиције са радикалима.

Радикалско-радићевска коалиција, која је

имала све услове да буде једна врло плодна и врло трајна политичка комбинација, није показала ни могућу плодност ни могућу трајност. Главни узрок је у несрећном темпераменту Стјепана Радића и његовим необичним схватањима сарадње у влади. Он је стремио једном идеалном али зато немогућем циљу: владати не губећи популарност, неговати популарност не одричући се власти; другим речима, истовремено обезбедити за себе сва преимућства, која даје учешће на власти, и све предности, које се имају од опозиционог става. Ради тога се дешавало да на својим зборовима напада владу у чијем је саставу, да јавно клевета и вређа поједине министре чији је колега, да прави испаде према странци чији је парламентарни савезник, да својим необичним екскурзијама у област спољне политике доводи до очајања свога колегу из Министарства спољних послова и да се јавно и са провидном тенденцијом уплиће у унутрашње односе друге коалиране странке. Сваки његов збор и говор значио је нови потрес и нову кризу коалиције докле није дошло до његовог елиминисања из владе а по том 1 фебруара 1927 г. и до њеног коначног распада. Пошто је услед разних нетактичности свога савезника био принуђен да за непуну годину дана изврши неколико реконструкција, тадашњи претседник владе Никола Узуновић заменио је дотадашњу коалицију са радићевцима новом комбинацијом ради-

кала и групе др. А. Корошца. На тај начин је дошло до активне сарадње на државној управи а на бази спровођења Видовданског устава и Свесловенске људске странке, чиме је и са стране ове групе уставни поредак био дефинитивно прихваћен и у чему је лежао нарочити политички значај нове коалиције. На неколико дана пре тога били су спроведени обласни избори у целој земљи, што је довело до коначног увођења обласних самоуправа у живот. Након уласка групе др. Корошца у владу, више није било ни једне политичке странке, која би била противна уставном поретку, заснованом Уставом од 28 јуна 1921 г.

После скупштинских избора од 11 септембра 1937 г., које је спровела влада Веље Вукићевића, наслоњена на Радикалну, Демократску, Словенску људску и Муслиманску странку, дошло је до измирења и тесне сарадње два дотле крваво завађена противника Стјепана Радића и Светозара Прибићевића. Иако је Љуба Давидовић био противу коалиције са Вељом Вукићевићем на челу и септембарску изборну кампању водио противу те комбинације, он се, из бојазни од новог цепања своје странке, ипак није одазвао позиву Радића и Прибићевића да приђе њима и обара владу, али их је држао у нади. Фебруара 1928 г., Давидовић је изазвао кризу кабинета, која је дуго трајала и завршила се уласком Милана Грола у владу. Радић је за време те кризе тражио концентрациону

владу једне неутралне личности ван парламента, „ако треба и једног генерала“. Али када је после незнатне реконструкције исте владе Давидовић ову поздравио, назвавши је „тврдим градом“, Прибићевић и Радић, који је у таквој ситуацији гледао политику заокружења Хрвата, изгубили су нерве и прешли у безобзирну опструкцију, праћену мучним сценама, испадима, међусобним увредама па и тучама. Радић изјављује: „Камо среће да је свих 150 генерала у парламенту; сто пута би био бољи парламенат него да је у њему 150 полицајаца“. 5 марта шеф Хрватске сељачке странке у сред Н. Скупштине довикује: „Генерал ће доћи и разјурити вас како и заслужујете“.

Крајем априла опет је било покренуто питање концентрације са генералом Петром Живковићем или Стеваном Хаџићем на челу. Загрејан том идејом Радић је изјављивао: „Важна је ова идеја да генерал буде претседник владе, што значи да краљ добива положај који и треба да има, да буде арбитар, судац између две стране. Шта је природније него да краљ, у томе је величина монархије, да он као арбитар учини компромис. И онда је природно да дође генерал, који није партизан, него је претставник краља“.

Опструкција, са страховитим сценама, сукобима и увредама наставља се и даље. Обостране претње крвљу почеле су у скупштини стварати извесну психозу крваве неминовности, до које је

и дошло 20 јуна 1928 г. Изазван увредама и клеветама радићевског посланика Пернара, Пуниша Рачић је у својој неурачунљивој плаховитости реагирао и опалио неколико револверских метака. Павле Радић и Ђуро Бесаричек били су убијени а Стјепан Радић, Иван Пернар и Иван Гранђа рањени.

5. ОТВАРАЊЕ ДРЖАВНЕ КРИЗЕ.

Страховита скупштинска трагедија, која је претстављала велику националну срамоту и смртни удар самој установи парламента, убрзо се, под утицајем Светозара Прибићевића, претворила у тешку кризу саме државе. Ужасни злочин, који је изазвао гнушање и осуду у целом народу, стао се од несавесних људи међу Хрватима искоришћавати за сејање мржње противу Срба уопште а нарочито противу Србијанаца. Несрећа је била тим већа, што је рањени Радић био привезан за постељу, те није могао лично водити ствари у овим првим и најтежим тренуцима. Тако је заступање и своје и Хрватске сељачке странке пало у део Светозару Прибићевићу, болесно осетљивом, болесно амбициозном, болесно сујетном и ненормално осветољубивом, човеку који је имао и личних и ужих политичких разлога да помаже што веће компликовање ситуације.

Стјепан Радић, који је у своме животу имао тренутака величине и пада, у овим трагичним мо-

ментима је стално био велики и на висини родољуба и државника. Приликом преноса за болницу, он је рекао: „Краљ је праведан и велики. Казниће убојицу“. Краљу Александру, који је, узбуђен страшним догађајем, дојурио у болницу да се поклони палим жртвама и да посети рањене, упућује ове речи умирења: „Све ће бити добро, хвала Богу и Краљу. Није ми до живота. Ја морам да живим ради рада, јер има још много да се ради“. За велики говор, који је Светозар Прибићевић имао да одржи 23 јуна на погребу Павла Радића и Ђуре Басаричека у Загребу, он је издиктирао ову поруку: „Злочин почињен у Народној скупштини велико је зло народно и државно, ми сви то видимо и осјећамо. У том осјећају прва нам је мисао да заступници из Хрватске и уопће из пречанских крајева никад више не дођу у Народну скупштину у Београд. Али у државно-народном и међународном животу не смије бити ријечи „никад“. Зато не смијемо у овај час то питање ни постављати. Ми Хрвати имамо словенски препород, илирски препород. У првом су били пречански Срби доста по страни. У другом су заједно са нама. Ово нам даје снаге и памети да тешко питање које је злочин поставио, решимо брзо, одлучно и у великим линијама. Вјерујемо у свој народ како он вјерује у нас. Вјерујемо Краљу коме у овај час, иако је неоговоран уставни фактор, припада врло тешка задаћа. Увјерен сам

да ће своју хисторијску задаћу извршити и народ словенски, хрватски и српски и наш Краљ. Радимо сви на томе да задаћу извршимо.“ Радићева идеја о Краљу и народу као јединим факторима за рашчишћавање мучне ситуације провлачи се кроз све његове касније изјаве. 28 јуна даје ову изјаву новинарима: „Ја не знам ништа, само знам то, да је ту народ, велики народ, и велики Краљ и та ће два фактора све ово уредити; неће буве и муве уређивати ситуацију“.

4 јула дошло је до оставке кабинета Веље Вукићевића. Краљ је у таквим моментима желео концентрацију свих политичких група. Мандат за састав концентрационе владе поверио је Аци Станојевићу, који је за ову мисију имао специјалних својстава. Он је био шеф Радикалне странке, дакле најјаче политичке групе; није био члан скупштине, у којој се злочин десио, а имао је опозициони став према дотадањој влади. Стјепан Радић је одбио да разговара са мандатаром Круне Станојевићем У место Радића, који је био позван у двор, отишао је Прибићевић и у име Сељачко-демократске коалиције поднео овај писмени предлог:

„У име Радића и моје лично предлажем да се образовање нове владе повери опозицији и да нова влада одмах распусти садашњи парламенат и спроведе слободне изборе за нову скупштину.

Ако ма из каквих разлога не би било могуће

поверити владу опозицији, нека се образује неутрална влада, која ће распустити садашњу и спровести слободне изборе за нову скупштину.“

Поред овог писменог предлога, Прибићевић је, како он то лично тврди у својој књизи „La Dictature du roi Alexandre“, предложио да се образовање владе повери Стјепану Радићу с тим да у владу не могу ући оне србијанске групе, које су учествовале у дотадањој влади, т.ј. радикали и демократи, и да се одмах приступи распуштању Скупштине и новим изборима.

Очевидно је да се ови предлози нису могли прихватити. Сугестија да се образовање изборне владе повери опозицији значила је да се изборни мандат да Сељачко-демократској коалицији, јер је, осим ње, у опозицији био само земљораднички клуб са свега неколико посланика. Такво решење имало би пуно незгода и опасности. Оно би значило окривити целу дотадашњу већину, у којој су били радикали, демократи, група др. Корошца и група др. Спахе, за злочин од 20 јуна, што би било апсурдно. Апсурдност би била тим већа, што је Пуниша Рачић био изабран противу жеље дотадашње владе и што, према томе, и није био члан владине већине. Тадашња опозиција није имала ни трећину скупштинских мандата, те није имала никаквих изгледа да на изборима добије већину. Начелно, владалац може да повери изборну владу и мањини ако има апсолутне из-

весности, да су народна расположења на страни те мањине и да ће она сигурно добити већину. У противном, изборни пораз једне такве владе био би у неку руку и пораз саме Круне, који би је довео у немогућ положај. Сви су разлози говорили, да тадашња мањина не би могла да се претвори у већину. Радићева странка као једна чисто племенска група већ је била постигла кулминацију снаге. Све што би могла то је да очува своје позиције. Прибићевићева група била је фрагменат Демократске странке, и, имајући чисто провинцијски карактер, није имала никаквих шанса. Земљорадничка странка је била у сталном опадању.

Неутралне владе као радне још су и могуће у извесним приликама. Као изборне, оне су једна чиста политичка бесмислица. Избори претстављају идејну битку између владе и опозиције. Отуда се не може замислити изборна влада без политичког програма. А чим има политички програм и бори се за његову победу, она самим тим престаје да буде неутрална. Неутрална влада претставља немогућност и са једног другог уледишта: јер нема неутралних грађана. Све што у једној земљи има ума и срца не може да мисли и осећа само за себе и своју ближу и даљу родбину већ својим осећањима и мислима обухвата народну и државну целину и тражи формуле за задовољење интереса и потреба што већег круга. А имати тај став према заједници значи не бити неутралан већ

имати схватања за опште интересе и воље да им се служи. Према томе, влада неутралних, у колико оваквих уопште има, може значити само владу социјално и политички равнодушних, другим речима владу крајних индивидуалиста и себичњака, дакле најгору могућу комбинацију.

Усмени предлог Прибићевића имао је једну добру и једну врло рђаву страну. Поверавање мандата Радићу могло је бити врло опортуно. Искључивање двеју великих политичких група, које су по тенденцији биле надплеменске и надверске, по саставу у главном српске а само по свом пореклу србијанске, и то због поступка једног посланика ван њихових редова а пореклом ван Србије, није се могло ничим правдати а одавало је јасно једну рђаву тенденцију. Захтев о елиминисању свих група дотадашње већине није се могао ничим правдати али је у његовом постављању могло бити нечег начелног. Међутим, у тражењу да се направи разлика између четири групе дотадање већине, да се у комбинацију са Радићем на челу могу увести словеначки клерикалци и босански муслимани а да се из ње имају искључити радикали и демократи, није било ни оправданости ни начелности. Ту се само огледала тежња за стварањем једног антисрпског а у најмању руку антисрбијанског фронта, што је, довођењем у везу са одвратним скупштинским злочи-

ном, претстављало крваву увреду за Србе и Србију.

Оно што је ове предложене алтернативне комбинације, већ по себи тешко остварљиве, чинило још неприхватљивијим, то је неотступни захтев, поднет од стране Прибићевића у име Сељачко-демократске коалиције, да се одмах распусти парламенат и спроведу нови скупштински избори. На страну околност да није било никаквих стварних разлога за распуштање једне скупштине, која није трајала ни годину дана и која је, располажући компактном већином од преко две трећине, била потпуно способна за рад. Сама атмосфера, која је у народу била створена скупштинском трагедијом, била је врло неподесна за спровођење избора. Страсти су већ биле јако распаљене. Од стране Сељачко-демократске коалиције све је чињено да се доведу до пароксизма и да се упуте у правцу мржње и освете читавих племена једних противу других и читавих крајева противу државе. Околност да је Рачић био Србин искоришћавана је за стварање огорчења противу свих Срба, нарочито противу Србије. У Загребу је чак била предузета акција за културни бојкот Србије и за кидање свих културних веза са њом. Вршити изборе у таквим приликама, то је значило свесно гурати земљу у грађански рат.

Прибићевићев предлог, по својој садржини, имао је карактер ултимативног захтева, и престављао је отворен насртај на прерогативе Круне. У свима парламентарним земљама а код нас по изречном слову Устава, право распуштања парламента спада у прерогативе Краља, којима се он служи по својој савести и на своју стварну одговорност. Њему се у том погледу могу чинити предлози али му се не могу постављати захтеви, још мање диктати. Ови последњи су отворена повреда Краљевих уставних права, која су корелатив Његових дужности и одговорности. Услед скупштинске трагедије, до које је он својим неуравнотеженим држањем у великој мери довео и за коју у многоме носи одговорност, Светозар Прибићевић је, као што се види, узео став победиоца, који диктира своје захтеве и за даљи нормални развој прилика у земљи поставља своје ултимативне захтеве и услове. Он захтева да се елиминишу од даљег политичког утицаја у земљи четири политичке групе, од којих две претстављају Србе и један део Хрвата, трећа претставља словеначку већину и један део Хрвата а четврта муслимански део грађана. Зашто? Очевидно ради тога да би он лично постао господар ситуације. У тој својој тежњи он иде тако далеко да са владарем не разговара као са арбитром политичке ситуације и шефом државе већ као са претставником неке побеђене армије, насрћући без увијања на Његове прерогативе.

Због атмосфере и прилика у земљи, Краљ

Александар није прихватио ни могао прихватити предлог о распуштању скупштине и новим изборима. Он је био за концентрациону или неутралну владу, која би радила са парламентом. Био је и за то да концентрациона влада спроведе изборе, када се политичке групе, заступљене у њој, споразуму да је такав корак опортун. Пошто Аца Станојевић није успео у својој мисији, Краљ је понудио мандат за састав концентрационе радне владе Стјепану Радићу. Под утицајем Прибићевића, Радић је то одбио, предлажући опозициону или неутралну владу са распуштањем скупштине и расписивањем нових избора.

Ово упорно тражење владе за опозицију, т. ј. за Сељачко-демократску коалицију, и нових избора несумњиво је било дело Прибићевића. Од тих избора само је он могао очекивати неке користи. Тиме што би јој се дала власт, Сељачко-демократска коалиција у очима народа била би приказана као групација, која је стално била на добром путу и на коју се због тога пуцало. Распуштање скупштине значило би у ствари разјуривање дотадање већине, чиме би посредно била жигосана као кривац за скупштинску трагедију. Нови избори би у суштини били схваћени као позив народу да и он ту жигосану већину осуди.

Пошто је Сељачко-демократска коалиција неотступно тражила распуштање скупштине и нове изборе, то се и оглед са неутралном владом

показао излишним, те је стара комбинација остала као једина могућа за даљи рад. Радић је још 8. јула, пошто се био опоравио, отпутовао за Загреб, те је све даље разговоре за излаз из ситуације, у име своје и његово, водио Прибићевић. Како се и комбинација са концентрационом и са неутралном радном владом разбила о упоран захтев Прибићевића да се одмах иде на изборе, 23. јула образовао је владу др. Антон Корошец са дотадањом четворном коалицијом. Иако су му кућа и породица били у Београду, Прибићевић је отпутовао одмах у Загреб, што је имало карактер једне демонстрације.

Влада др. Корошца заказала је седницу Народне скупштине за 1. август. За исти дан била је заказана седница посланика Сељачко-демократске коалиције у дворани бившег Хрватског сабора, која је припадала самоуправној Загребачкој области. Бојкотујући парламенат, Сељачко-демократска коалиција држи паралелно заседање, што је већ по себи један револуционаран акт. Још су револуционарније биле резолуције, које су донете на том заседању. Оне гласе:

1.) Да крња скупштина, сазвана у седнице за 1. август 1928 г. у Београду, нема права да донесе никакву одлуку у име целе земље. Све одлуке, које буду донете а нарочито финансијске обавезе које буду наметнуте народу, проглашавамо ни-

штавим и необавезним за народ крајева које претстављамо а нарочито за хрватски народ.

2.) С обзиром да су краљевине Хрватска и Црна Гора и све народне индивидуалности, претстављене у Народном вијећу, приступиле у заједничку државу Срба, Хрвата и Словенаца са Краљевином Србијом, не одрекавши се својих историјских и политичких индивидуалитета у корист ма које од сједињених земаља, већ само у корист државне заједнице и како су акта од 1. децембра 1918 г. и Устав од 1921 г. послужили за увођење хегемоније бивше краљевине Србије над другим народним земљама и деловима, изјављујемо да је у свести народа државна организација, онаква каква је постојала, уништена у својој целини познатим догађајима и да ћемо повести најодлучнију борбу за ново државно уређење, које ће осигурати пуну равноправност свима поменутим индивидуалитетима, о чему ће се донети одлуке на каснијим седницама, када буде могуће претседнику Стјепану Радићу да на њима узме учешћа.

3.) Сељачко-демократска коалиција позива све странке и политичке групе у пречанским крајевима да се придруже овој борби за једнакост и равноправност и очекује од србијанског сељачког народа да својим држањем убрза победу ових великих принципа, који једини могу спасти државну заједницу.

Сасвим природно, ове и овакве резолуције

изазвале су мучан утисак и велико узбуђење. Та узбуђеност претворила се у узрујаност, када је 8. августа, због компликација услед шећерне болести, наступила Радићева смрт. Несавесност је у пуној мери искористила смрт великог хрватског трибуна за још веће распаљивање страсти. Харангерски зборови ређали су се један за другим, на којима је систематски стварано право револуционарно врење. На дан десетогодишњице државног уједињења неодговорни елементи организовали су у Загребу демонстрације таквих размера, да је јавни поредак био озбиљно угрожен.

6. РЕЖИМ ОД 6. ЈАНУАРА 1929 Г.

Забринут оваквим стањем ствари, тадашњи претседник владе др. Корошец је био спремио низ мера ради осигурања мира и јавног поретка у хрватским крајевима. Љуба Давидовић је у име демократа не само одбио ове мере већ је кабинету др. Корошца ускратио даље поверење и потпору своје странке. Поред тога, он је тражио оставку владе, заснивајући ово своје тражење на претпоставци да ће хрватски претставници приликом консултовања, која би кабинетском кризом била изазвана, кориговати своје дотадање чисто негативне одлуке. Овим је била разбијена четворна коалиција. Влада, која се дотле ослањала на 211 посланика према 97 опозицио-

нара, иступом демократа могла је рачунати на 150 посланика, од којих известан број радикала нису били сасвим сигурни, према 158 опозиције, те је дала оставку.

Консултован 4. јануара 1929 г. од Краља о решењу кабинетске кризе, др. Мачек је говорио да постоји државна криза и да се она може решити потпуном реорганизацијом државе на бази историјско-политичких индивидуалитета. Држава се имала претворити у реалну унију, састављену из ових посебних држава: 1.) Словенија, 2.) Хрватска, Славонија и Далмација, 3.) Босна и Херцеговина, 4.) Србија, 5.) Војводина, 6.) Црна Гора и 7.) Јужна Србија. Свака од ових имала би своје посебне владе и парламенте са потпуном извршном и законодавном влашћу. Иницијативу за ову реорганизацију имао је да узме Краљ. Он је имао да образује једну „неполитичку владу", преко које би саопштио Народној скупштини своју одлуку о ревизији Устава, заједно са указом о њеном распуштању и расписивању избора за конституанту.

Краљ Александар није могао узети иницијативу за овакву измену Устава нити на себе примити одговорност за успостављање историјско-политичких индивидуалитета, снабдевених свима атрибутима самосталних држава а међусобно повезаних једино на бази реалне уније или врло лабаве федерације. Да би сазнао да ли би Народна

скупштина хтела да узме иницијативу за уставну ревизију у предложеном смислу, Краљ је обавестио све шефове политичких група и питао их да ли би у име својих група били вољни да на бази предлога др. Мачека дискутују питање ревизије Устава. Према Краљевој изјави од 17. јануара 1929 г., датој дописнику париског „Журнала" Жилу Соервену, сви шефови, осим Светозара Прибићевића, одговорили су: „Никад!" Тиме се показало да је немогућа ревизија Устава у предложеном смислу ни иницијативом скупштине, јер је за ову била потребна већина од три петине посланика. Утврдило се међутим, да су за такву ревизију само 89 посланика, што није баш извесно у погледу свих Срба-самосталних демократа, а противу те ревизије 219 посланика.

Краљ је приликом друге аудиенције од 5. јануара обавестио др. Мачека о овом гледишту шефова група, а по тврђењу Светозара Прибићевића, при опроштају, казао др. Мачеку ове речи: „Узећу ствар у своје руке, да бих задовољио Хрвате, јер желим да будем подједнако и хрватски краљ".

6. јануара био је објављен Краљев манифест, којим је укинут Устав од 28. јуна 1928 г. и Краљ преузео сву власт у своје руке са циљем: „да се у што краћем времену постигне остварење оних установа, оне државне управе и оног државног уређења, које ће најбоље одговарати општим на-

родним потребама и државним интересима". Истог дана објављен је указ о новој влади са генералом Петром Живковићем на челу.

На самом шестојануарском удару не мислимо се нарочито задржавати. Његова предисторија довољно га осветљава. Ограничићемо се само на то да наведемо разлоге, које је за тај чин, поред оних у манифесту, изнео сам Краљ Александар у јануару 1929 год. у својим интервјуима, датим Французу Жилу Соервену, дописнику париског „Журнала", и Енглезу Ф. Фергисону, дописнику Рајтерове агенције. Поред тога навешћемо и мишљење др. Лазе Марковића о шестојануарском удару, објављено на француском почетком 1929 г. у Bibliothèque Universelle et Revue de Génève под насловом „Српско-хрватске тешкоће" а поднасловом „Један поглед на диктатуру у Југославији". Краљеве изјаве имају сву вредност једног аутентичног објашњења; мишљење др. Л. Марковића има значај једног објективног гледишта, које потиче од човека, који је за време шестојануарског режима стајао по страни.

Жилу Соервену, кога је примио у аудиенцију 17. јануара 1929 г., Краљ је, између осталог, рекао:

„Зар не заслужује пре да се назове диктатуром или тиранијом оно, што се код нас раније догађало? Зар није то значило насртај на дух Устава, за који носе одговорност 85 народних по

сланика, кад су одбили да сарађују у раду скупштине? Мора се додуше узети у обзир оправдано узбуђење, које их је обузело после гнусног атентата у скупштини, али ако један шеф државе или шеф владе има своју дужност, онда ту исту дужност има и законодавац. И поред свих тешкоћа доспело се дотле, да се како тако образује једна влада. Из ситних и личних разлога, који са добром земље нису стајали ни у каквој вези, иступила је једна странка из владе и довела је тако до тешке кризе. Ја сам лично употребио сва сретства да решим кризу. Хрвати су се одазвали Моме позиву. Ја сам њихове захтеве, како су Ми их они поднели, примио на знање. Позвао сам Себи и остале странке и питао сам их, да ли би оне пристале, да на основу хрватских предлога преговарају, т. ј. дискутују о питању ревизије устава, за коју је у парламенту потребна већина од три петине. Они су одговорили: никада!

По парламентарном реду више није било могуће образовати владу. Државна машина није више функционисала, зато сам морао сам да донесем одлуку и да примим одговорност или да пред целом јавношћу изјавим, да Ми је немогуће спасти земљу из хаоса, који ју је довео на ивицу анархије. Стајао сам пред дилемом: да жртвујем јединство и будућност Своје краљевине или да Себе и Своју личност експонирам на тај начин,

што ћу потребни период времена сам узети власт".

Слична је била и изјава Рајтеровом дописнику Фергисону.

У самом почетку свога поменутог излагања о шестојануарском режиму, његовим особеностима и ономе што је до њега довело, др. Л. Марковић вели:

„Режим диктатуре, који је проглашен 6. јануара 1929 г. у Југославији има по спољном изгледу особине, које су заједничке свима диктатурама, али би било погрешно кад би се тај режим просто уврстио међу остале апсолутистичке режиме у Европи.

Један део европског јавног мњења, не трудећи се да изближе испита шта има особеног и специјалног у југословенском случају, већ је похитао да прикаже диктатуру у Југославији као нов знак за декаденцију демократије. Али апсолутистички режим у Југославији није био потекао ни из просте жеље владара да вољу сувереног народа замени својом вољом, нити уопште ма из каквог сукоба између Краља и народа. Још мање се може узети да би Југославија намеравала да потражи, по примеру фашистичке Италије, један нов систем владавине који би, заснован на објективним елементима, дошао на место демократије. Ту илузију немају у Београду. Тамо су, дакле, остали привржени демократским начелима,

али ипак не желе да ма којој доктрини жртвују судбину народног јединства, као битан услов за живот, развитак и напредак југословенске Краљевине. Ако је народна воља отклоњена актом од 6. јануара, то је било зато што је у даном тренутку изгледало, да је народ пре неспособан да створи једну вољу за себе, која би имала снаге и ауторитета да се појави као народна воља. И баш та немоћ навела је Краља да предузме изузетне мере да сачува највише интересе целокупног народа Срба, Хрвата и Словенаца. Удар је био груб, али његови творци очекују благотворне последице за народ. Будућност ће показати до које ће се мере успети у томе.

Друга основна чињеница огледа се у напору владара да у исто време реши тежак проблем српско-хрватских односа на основи, која не би довела у опасност народно јединство. Решења до којих су дошли претходни режими, примењујући редовна правила парламентаризма и руководећи се игром политичких снага српских и хрватских, узетих једино као одређени бројеви мандата или посланика, били су довели земљу у безизлазан положај. Ради се, дакле, о једном врло тешком и специјалном задатку, који нема ничег заједничког са општим проблемом система владавине. Нови режим намерава да припреми бар терен за дефинитивно решење овог питања. Ван свакога је спора да су српско-хрватски односи, онакви как-

ви су били уочи 6. јануара, били доиста жалосни. Они не могу постати гори него што су били пре диктатуре. Извесно побољшање са психолошког гледишта изгледа, дакле, сигурно, и већ од сада се може констатовати међу Србима и Хрватима попуштање, које може имати спасоносних дејстава на дефинитивно решење, које би се усвојило и које би сви одобрили".

7. НОВО УНУТРАШЊЕ УРЕЂЕЊЕ И СЕПТЕМБАРСКИ УСТАВ.

Пошто је довео до извесног ублажења у српско-хрватским односима, режим од 6. јануара сматрао је да треба да приступи и њиховом дефинитивном уређењу. Ово се мислило постићи усвајањем најважнијих хрватских захтева одн. отклањањем главних узрока њихова незадовољства.

Још у Уставотворној скупштини могло се констатовати да су Хрвати били једнодушни у тражењу да се држава назове Југославија. Због отпора Срба, који је у оно време био разумљив, овај назив није усвојен. По Уставу од 28. јуна 1921 г. држави је дат назив Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца, који је од већине Хрвата примљен са неповерењем. Оно што је изазвало највеће незадовољство на хрватској страни противу Видовданског устава то је било унутрашње државно уређење. Народни клуб, који је у Уставотворној скупштини претстављао специфично хрватско гледиште, тражио је својим нацртом једно конфедеративно-федеративно-унитаристичко уређење на бази историјских покрајина, али без потребне доследности, јер је Хрватској и Славонији припојио Срем и Далмацију иако јој историјски нису припадали. Већина уставотворне скупштине била је одлучно противна историјској основи, сматрајући је делом смишљене непријатељске политике а не слободног националног развитка. Да би била искључена свака историјска база у унутрашњем уређењу државе, Устав је предвидео поделу на управне и самоуправне области са највише 800.000 становника. О овој и оваквој подели на области могло се дискутовати. На жалост, у овом схватању није било доследности. Да би се за изгласање Устава добили и гласови босанских муслимана, морало се нарочитом уставном одредбом утврдити, да се подела Босне и Херцеговине може извршити само у њиховом историјском оквиру: ни један део територије босанско-херцеговачке није се могао припојити некој области ван тога оквира нити ма који део територије ван овог оквира некој босанско-херцеговачкој области. У погледу поделе на области Хрватске и Славоније, Устав није везао законодавца ни за какав историјски оквир. Али ако подела на области не би била изведена законом у Уставом прописаном ро-

ку, она се имала извести путем уредбе. Уредбодавац је био везан у два правца: а.) као и код Босне и Херцеговине имао се поштовати и историјски оквир Хрватске и Славоније и б.) у том оквиру оне су обавезно имале бити подељене на четири области. Услед ових критериума, који су се у погледу Босне и Херцеговине могли схватити ако не начелно правдати а који се у погледу Хрватске и Славоније нису могли ничим правдати, и, како закон о подели земље на области није поднет одн. донет у предвиђеном року, подела земље на области извршена је Уредбом од 26. априла 1922 г. Док је по одредбама Устава земља могла бити подељена на 16 великих области, способних за живот и своје задатке, Уредбом је, из разлога који нису имали никакве везе са државним и општим интересима, држава била подељена на 33 области, од којих су већина биле слабе и једва способне за живот.

Режим од 6. јануара желео је да у првом реду задовољи Хрвате и Словенце једним компромисним решењем. Он је одбацио изведену поделу због „парцелације“ Хрватске и Славоније и зато што није заснована ни на каквим општим разлозима и интересима. Поделу по Видовданском уставу напустио је због њене вештачке и цифарне основе и максимирања броја становништва у главној управној одн. самоуправној јединици, коју је сматрао недовољном. Он је хтео веће јединице и покушао да измири историјско начело са потребама државе и јединства. Одбацивши усвојену основу, режим од 6. јануара није прихватио ни базу, која је у име једног дела Хрвата била предложена од Народног клуба, јер је поред свог историзма била не само федералистичка већ у извесној мери и конфедералистичка. Законом од 3. октобра 1929 г. изведена је подела државе на ових девет великих управних и самоуправних јединица, које носе назив бановине. То су: 1.) Дравска са седиштем у Љубљани; 2.) Савска са седиштем у Загребу; 3.) Врбаска са седиштем у Бања Луци; 4.) Приморска са седиштем у Сплиту; 5.) Дринска са седиштем у Сарајеву; 6.) Зетска са седиштем на Цетињу; 7.) Дунавска са седиштем у Новом Саду; 8.) Моравска са седиштем у Нишу и 9.) Вардарска са седиштем у Скопљу. Београд са Земуном и Панчевом сачињава засебно подручје.

Да је ова и оваква подела на управна и самоуправна подручја извршена поглавито ради задовољења хрватског народног дела види се јасно по томе: а.) што је створено девет великих, можда врло великих, јединица; б.) што им је дат назив бановине; в.) што је, из пажње према ранијем хрватском главару, који се називао бан, претставнику врховне власти у бановини дат назив бана, кога поставља Краљ на предлог претседника Министарског савета и који има ранг министра;

г.) што Савска бановина обухвата целу Хрватску и Славонију и претставља највећу бановину и по територији и по становништву и д.) што је бановинама дата велика надлежност, чиме је омогућена и велика деконцентрација и децентрализација управе и обимна бановинска самоуправа.

Да би се подвукло српско-хрватско-словеначко народно јединство према иностранству и ради задовољења изражених хрватских жеља, држави је истим законом дат назив Краљевина Југославија.

Уставом од 3. септембра 1931 г., ово и овакво унутрашње државно уређење утврђено је и уставним одредбама, уз извесну исправку источних међа Савске бановине у њену корист.

Уставотворац није утврдио ни ограничио управну и самоуправну надлежност бановинама. Он је уређење тога питања резервисао законодавцу. Његова је намера била, то се с правом може претпоставити, да у овом погледу остави потпуно одрешене руке законодавној власти. Тиме је законодавцу дата могућност да бановинама обезбеди најшири управни и самоуправни делокруг и да тако задовољи све оправдане жеље хрватских крајева.

Основна тежња септембарског устава је да доведе у склад локално са државним и племенско са националним. Да би се обезбедила њена спољна и унутрашња снага и њена кохезија а заштитили њени животни и трајни интереси, држава је

уређена на унитарној основи; ради задовољења локалних потреба и брзине обављања послова и да би се проблеми решавали са најбољим познавањем на терену, она је подељена на девет великих бановина, са широком управном и самоуправном надлежношћу. У називу Југославија подвучено је народно јединство Срба, Хрвата и Словенаца; пуном слободом употребе племенских назива и неговања посебних обичаја и традиција, указано је поштовање ономе што је посебно. Такво схватање ствари истакао је и Краљ Александар у својој познатој изјави дописнику Рајтерове агенције. На питање Фергисона да ли развој југословенског јединства значи уништење индивидуалности оних елемената, који га сачињавају, Краљ је одговорио: „Не, као што ни чињеница да сте Британац не чини Вас мање Енглезом или Шкотом. Хрвати ће и даље бити Хрвати, Срби — Срби, Словенци — Словенци, а сви ће бити поносни што су Југословени“.

Да би се унутрашњи политички живот развијао у смислу општих и заједничких народних и државних интереса, циљева и потреба, септембарски Устав је својим чл. 13 забранио удруживање на верској или племенској или регионалној основи у партијско-политичке сврхе или у сврхе физичког васпитања.

На овај начин била је постављена уставна база нашег садашњег унутрашњег државног живота.

III Хрватско питање

1. УЈЕДИЊЕЊЕ У СЛОБОДИ КАО РЕШЕЊЕ НАЦИОНАЛНОГ И ПЛЕМЕНСКИХ ПИТАЊА.

Уједињење Срба, Хрвата и Словенаца у једну слободну и независну националну државу претстављало је најиделнији начин уједињења једног народа и стварања једне државе: и једно и друго били су не само жељена већ и потпуно драговољна творевина сва три дела нашег народа. Када су после коначне победе српских и савезничких армија и пуног триумфа савезничких идеја о праву самоопредељења народа били дошли у положај, да се потпуно слободно одлуче о својој даљој политичкој судбини, Срби, Хрвати и Словенци су се определили за стварање своје заједничке националне државе.

У југословенском случају била је допуштена много шира примена начела народног самоопредељења него што је то начело налагало или допуштало. То начело допуштало је право самоопредељења једном народу у смислу етничке јединице али не и појединим деловима једног народа или племенима. При строгој примени начела

самоопредељења народа, њиме су се Срби, Хрвати и Словенци могли користити само као једна етничка целина али не као делови те једне етничке целине, као племена понаособ, јер је право самоопредељења било признато само народима а не и племенима као народним деловима. А Срби, Хрвати и Словенци само скупа узети претстављају један народ; посебно посматрани, они су само делови једног народа, његова племена. То своје народно јединство, које се да утврдити од стране сваког објективног испитивача, они су потврђивали, истицали и на њему као факту заснивали све своје ујединилачке тежње и захтеве у току великога рата. На бази српско-хрватско-словеначког народног јединства заснивали су своју ослободилачко-ујединилачку акцију и српска влада, и Југословенски Одбор, и Југословенски клуб у Бечу, Хрватски Сабор и Народно веће у Загребу. На тој основици прокламовано је и народно и државно уједињење 1. децембра 1918 г.

Србија је децембра 1914 г. прокламовала као свој ратни циљ, поред ослобођења и уједињења свих Срба, и ослобођење Хрвата и Словенаца и њихово уједињење са Србима. Међутим, она никад није мислила да се користи начелом народног самоопредељења, својим ратним успесима и помоћи Савезника, па да Хрватима и Словенцима наметне државно јединство противу њихове воље. То је најречитије истакнуто у изјави, коју је

тадашњи претседник српске владе Никола Пашић дао „Морнинг Посту“ 17. октобра 1918 г., када је рат био на завршетку а слом Централних сила и распад Аустро-Угарске очевидни. Пошто је указао на Крфску декларацију, у којој су српска влада и Југословенски одбор прокламовали жељу и тежњу Срба, Хрвата и Словенаца да се уједине у своју слободну народну државу, на бази права народног самоопредељења, уз одбацивање и непризнавање ма каквих историјских права Хабзбурговаца или Аустро-Угарске, организовану унитарно и са локалним самоуправама, Пашић је нагласио:

„Овим свечано изјављујем, да Србија сматра својом националном дужности, да ослободи Србе, Хрвате и Словенце. Кад буду слободни, биће им признато право самоопредељења, т. ј. право да слободно изјаве, да ли желе да се уједине са Србијом на основу Крфске декларације или желе да стварају мале државе као у далекој прошлости. Складно ономе што претходи не само што не желимо да водимо завојевачку политику, него ми нећемо чак ни то, да ма којим начином ограничимо право самоопредељења Хрвата и Словенаца, или да останемо до краја при Крфској декларацији, ако би то било противно њиховој жељи“.

Као што смо већ изнели, слободном вољом свих органа, који су у даном историјском тренутку претстављали Србију, Црну Гору и Србе,

Хрвате и Словенце из аустро-угарских крајева проглашено је и коначно спроведено уједињење свих Срба, Хрвата и Словенаца не само у властиту заједничку, већ је изречно наглашавано, и у јединствену т. ј. унитарну државу, са династијом Карађорђевића на челу. С правом се могло сматрати да су на тај начин за све Србе, Хрвате и Словенце биле дефинитивно решене и за увек искључене из сваке дискусије ове државне основе: српско-хрватско-словеначко народно јединство, стварност државе Срба, Хрвата и Словенаца, њено унитарно уређење, њен монархијски облик и њена династија.

2. ИСТОВРЕМЕНО ЗАТВАРАЊЕ И ОТВАРАЊЕ ХРВАТСКОГ ПИТАЊА.

Ускоро се, међутим, показало да се код једног дела Хрвата стављају у питање или све ове државне основе или само поједине, док се временом није на истом становишту нашла знатна већина Хрвата. Ови Хрвати су стали испољавати незадовољство због положаја хрватског народног дела у заједничкој држави, отварати дискусију по слободно прихваћеним основима властите националне државе, организовано ометајући консолидацију земље и слабећи њену међународну ситуацију. Државни и национални интереси су налагали да се то незадовољство и тај негативан

став отклоне. Проблем како и на који начин да се то постигне постао је крупним питањем државне политике, познат под називом хрватско питање. Отварано и затварано неколико пута, оно се данас сматра отвореним, те је на нашем државном организму постало као нека жива рана, од које се тешко пати а којој се лека не види. Као такво, оно је задавало и задаје тешке бриге свима озбиљним људима, али је, на жалост, служило и служи и као благодаран извор политичке експлоатације и као згодан предмет политичке шпекулације. По неким његовим појавама изгледало би да му се не поклања довољна пажња; по другима — као да се и одвећ трагично узима.

Један краћи поглед на генезу, развитак и разне фазе овог питања свакако ће бити и користан и поучан.

Када је 29. октобра 1918 г. Хрватски сабор донео своје пуноважне одлуке о раскиду свих државно-правних веза са бившом Аустро-Угарском, о проглашењу Далмације, Хрватске и Славоније са Ријеком као независне државе, о приступању ове независне државе у заједничку народну државу Словенаца, Хрвата и Срба, на целом етнографском подручју овога народа, без обзира на ма које територијалне и државне границе, о усвајању декларације Народног већа од 19. октобра 1918 г. као за себе обавезне и о признању Народног већа у Загребу као врховне власти, тада су

у Сабору биле заступљене све странке, па и Радићева и Франковачка, и све ове одлуке су донете једногласно. Овим одлукама легалног Хрватског народног претставништва, које је одмах потврдио хрватски бан, дефинитивно и мериторно решено је хрватско питање, које је под Аустро-Угарском сматрано као отворено, у уједињењу Хрвата са Србима и Словенцима у заједничку народну државу и унапред су усвојене све одлуке, које Народно веће у погледу будуће заједничке државе буде донело и спровело. Ове одлуке обухватиле су и уједињење са Србијом и Црном Гором, јер се у њима говори о уједињењу у заједничку државу свих Срба, Хрвата и Словенаца „на целом етнографском подручју тога народа, без обзира на ма које територијалне и државне границе".

Народно веће, као врховна власт над целом аустро-угарском Југославијом, призната и од Хрватског сабора, прогласило је 24. новембра 1918 г. уједињење свих југословенских крајева под бившом Аустро-Угарском са Србијом и Црном Гором „у једну јединствену Државу Срба, Хрвата и Словенаца" и изабрало нарочити одбор од 28 лица „са пуном овласти" да ту одлуку у Београду са претставницима Србије и спроведе.

Овога пута наступила је у Народном већу, у коме је такође било претставника свих хрватских странака, мала дисонанца. Противу овога пред-

лога, који је нарочити одбор био саставио као компромисни из шест поднетих предлога, гласали су Стјепан Радић и др. Анте Хорват. Радић је остао при свом предлогу, којим је, на бази српско-хрватско-словеначког народног јединства, тражио уједињење у савезну државу, која би се састојала из ових седам посебних држава: Србија, Црна Гора, Хрватска и Славонија, Словенија, Далмација, Босна и Херцеговина и Војводина. Врховну власт над том савезном државом вршила би три регента: српски престолонаследник, хрватски бан и претседник словеначког Народног света (већа). Из Радићевог предлога не види се да ли би овакво стање остало стално или до доношења устава у Конституанти. Др. Хорват, вођа франковаца, био је противу свих предлога о уједињењу, које није сматрао прешним. Ово је било у очитој противности са држањем франковаца на познатој седници Хрватског сабора од 29. октобра, када су једногласно примљене саборске одлуке и када је политички једномишљеник др. Хорвата, др. Владимир Пребег, изјавио да је Франковачка странка тим даном свршила своју улогу и да ће се у најскорије време распустити, завршујући: „Живила слободна, суверена држава Словенаца, Хрвата и Срба. Цвала и ојачала тако, да ће моћи одољети сваком вањскому непријатељу и свакој напасти нутарње неслоге!"

Стјепан Радић се није задржао на оваквом гла

сању. Сутрадан је на главној скупштини своје странке харангирао противу закључака Народног већа и предложио прихватање републиканског програма, што је и усвојено. Изабран у одбор од 28 делегата Народног већа, који су имали да спроведу уједињење са Србијом, одбио је да пође у Београд. 2. фебруара 1919 г. одржана је ванредна скупштина његове странке. По жељи Радићевој сељак Уроић поднео је резолуцију, којом се тражи државно-правна самосталност Хрватске, право самоопредељења Хрвата, посебна хрватска конституанта и хрватска сељачка миротворна и неутрална република. Режим југословенске државе проглашује се батинашким и одлучује се да се у смислу одлука у резолуцији пошаље претставка конференцији мира и Вилсону, за коју да се прикупи што више потписа.

Када се 1. марта 1919 г. састало Привремено народно претставништво, Радић је одбио да га призна и да узме учешћа у његову раду, свестан ефекта, који ће његов овакав пркосни став, поред његове безобзирне агитације, имати на просте масе. Главни одбор његове странке, на својој седници од 8. марта 1919 г., одрекао је „правоваљаност“ државе Срба, Хрвата и Словенаца.Овај закључак Радић је предао француској војној мисији у Загребу. Због оваквог рада био је затворен и у затвору задржан 11 месеци. Његову судбину брзо су поделили др. Мачек и др. Кежман. За то време

Радићеви пријатељи скупили су велики број потписа за претставку Вилсону и ову послали у Париз.

По доласку на управу земље Парламентарне заједнице са Стојаном Протићем на челу и постављању за бана у Загребу др. М. Лагиње, Радић је био пуштен из затвора. У слободи није остао ни месец дана. Због његових даљих испада, нарочито због говора у Галдову код Сиска, био је по наређењу подбана др. Поточњака опет ухапшен 22. марта 1920 г. После деветодневног процеса био је осуђен на две и по године затвора. На дан избора за Уставотворну скупштину 28. новембра исте године био је помилован и пуштен у слободу. Његова странка је изишла на изборе и добила 230.000 гласова и 49 мандата. Кад се има на уму, да је у Хрватској и Славонији тада било уписано 636.000 гласача, да је гласало укупно 438.000, то је био велики успех. На 93 мандата, колико је припало Хрватској и Славонији, Радић је добио 49, дакле већину.

Не признајући стање створено 1. децембра 1918 г., Радић са својим посланицима није дошао у Уставотворну скупштину нити узео учешћа у изради земаљског устава. Он је претпоставио да оперише са неодређеном и магловитом формулом о миротворној, човечанској и неутралној сељачкој републици него да изради један конкретан предлог Устава о уређењу југословенске др-

жаве. Према његовим изјавама, на изборе је ишао само ради тога, да покаже да је са својом групом легитимни претставник Хрвата. У истом циљу је посланике своје странке прозвао „Хрватским народним заступством“ и са њима одржавао повремене седнице, које је означавао редним бројем, као што се чини код скупштинских седница. На тај начин је у очима својих простих присташа подржавао фикцију о хрватској државној независности.

Хрватски посланици, који су сарађивали у Уставотворној скупштини, осудили су апстиненцију радићеваца при изради Устава. Нарочито је био оштар др. А. Трумбић. Констатујући у начелној дебати о Уставу да отсуством радићеваца знатан део земље није заступљен у Уставотворној скупштини, др. Трумбић је рекао:

„На коме је кривица и одговорност? Нема сумње, да је кривица и одговорност на оним људима, који тако поступају, да је кривица и одговорност прва на посланицима Радићеве странке, који су изабрани па нису овамо дошли. Ценим да су ови изабрани посланици починили тежак грех против свога народа па и онога дела, који они мисле да имају, засебно право да заступају и да говоре у првом реду, ако не искључиво у његово име. Они су уосталом повредили једну своју позитивну дужност, јер наш изборни закон и наш пословник наређују изричито — а и да није тако

изричито речено, ствар је по самом разуму јасна, — да је њихова дужност била, кад их је народ изабрао, кад су примили пуномоћства као чланови Уставотворне скупштине Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, да овамо дођу! И кад они дошли нису и кад су задржали пуномоћства у својем џепу као своју приватну својину, — а њихова приватна својина није, него пуномоћства само имају да докажу законитост њихова избора, — кад су тако поступили, они су починили повреду позитивне велике своје дужности. И стога ми, господо, морамо за све последице тога чина бацити на њих сву ону одговорност, која им надлежи“.

Др. Трумбић је сматрао да треба позвати Радићеве посланике да предаду пуномоћства у одређеном року. Ако не би учинили, његово је мишљење било да би се имала применити санкција, по којој „ће се та пуномоћства сматрати ништавним и да су ти посланици изгубили мандат“.

3. КАКО ЈЕ И ЗАШТО СТЈЕПАН РАДИЋ УСПЕО.

Пошто по својој вољи није хтео са својим друговима сарађивати у Уставотворној скупштини на доношењу Устава, Радић је касније оспоравао правну вредност основном земаљском закону у очима хрватских маса, зато што је „донет без Хрвата“.

Његова снага у народу је стално расла. На изборима од 18. марта 1923 г. добио је 473.000 гласова и 72 мандата. Према резултату избора од 28. новембра 1920 г. појачао се за 243.000 гласова и за 23 мандата. Истакнувши листе и у Далмацији, Босни и Словенији, он се на изборима од 8. фебруара 1925 г. појачао: гласова је добио 532.000 а мандата 67. На изборима од 11. септембра 1927 г., Радићева снага била је прилично опала. Гласова је добио 381.000 а мандата 61.

Овај овако велики успех Радићеве странке не може се објаснити једино ставом Стјепана Радића према новом државном и уставном поретку и положајем хрватског дела народа у властитој националној држави. Ови моменти би, доиста, били једини меродавни, да се он у харангирању маса само њима служио. Међутим, он је у својој агитацији искоришћавао све, што је могло заинтересовати појединце и масе и привући их њему.

Витомир Кораћ је у своје време овако драстично оцртао демагошке методе Стјепана Радића:

„Је ли неко Карлиста, он је познати ћесаревац; је ли неко праваш, он је за хрватско државно право; је ли неко мрзи Србе, он диже хајку на њих; је ли ко добио батине, он је против батинаша; је ли ко против лопова, и он је; је ли ко добар хришћанин — и он је; је ли когод републиканац — и он је; је ли ко против рата, и он је

пацифиста; је ли когод за бољшевизам — и он је; је ли когод против војске, и он је зато да нема војске; је ли когод против пореза, и он је. Једном речи он је прихватио сваку пропагандистичку паролу, он је нашао начина да сваки ветрић незадовољства ухвати у једра своје политике; нико му у реакционарној демагогији није могао конкурисати па чак ни комунисти, ни католички клерикалци, ни франковци“.

Радићеве методе могу бити карактеристичне за природу његова успеха и за политички значај овога. Сам његов успех не могу објаснити у потпуности. Да би се овај схватио, треба имати у виду још неке моменте.

Прилике пред краја рата и непосредно иза овога биле су врло тешке у целој Европи па и у Хрватској. Општа замореност, незадовољство и пуна материјална исцрпеност била је њихово главно обележје. Терен је био врло повољан за све демагошке и екстремистичке агитације. Зелени кадар био је бољшевизам своје врсте. Хрватски заробљеници у Русији вратили су се у домовину ако не као бољшевици а оно несумњиво са снажним настројењима анархистичко-негаторским. Слобода и демократија су најављене од победилаца као крајни смисао борбе и њена заслужена тековина. Међутим, слобода је схваћена као право на разузданост, као ликвидација државног и правног поретка, као конац свима организованим везама

и обавезама; демократија је замишљана као право на безвлашће.

До пред крај рата, масе су спремане за решење националног и државног проблема у једном правцу; тек касније биле су упућиване на сасвим другојаче решење. За ово друго решење нису биле довољно припремљене, тако да је оно, кад је наступило, подсвесно гледано као плод пораза Недовољне припреме за ово друго решење везивале су га за велике наде, очекивања, снове. Стварање слободне народне југословенске државе имало је огроман значај са расног и историјског гледишта, прилично апстрактног за масе. Али та народна држава није могла мађијским путем збрисати све тешке последице, поремећаје и трагове рата. За оне који су на тако што припремани и који су тако нешто очекивали, она је морала претстављати извесно разочарање. Несавесност је ишла и даље. Она је намерно упоређивала прилике у једној новој држави, која је била тек у стварању и уздизала се на згариштима и моралној и материјалној ратној пустоши, са сасвим нормалним и редовним приликама старе државе. Може се претпоставити резултат оваквог површног упоређивања стања из сасвим различитих прилика: јер је освештана психолошка истина да се, и при потпуно истим приликама, невоље садашњости увек интензивније осећају него незгоде прошлости и да је, ceteris paribus, јуче увек боље него данас.

Хрватски сељак ушао је у своју националну државу без икаква партијско-политичког искуства. У колико се није развијао противу њега, политички живот је текао без њега и мимо њега. До половине 1910 г. у целој Хрватској и Славонији бирачко право имали су само 48.000 грађана, од којих су већина били чиновници. Сељак је готово потпуно био лишен основног политичког права. Тек на четири године пред велики рат српско-хрватска коалиција успела је да под баном Николом Томашићем спроведе изборну реформу, којом је бирачко право проширено на 190.000 грађана. Тиме је број гласача учетвороструч ен. По новом изборном закону извршени су до почетка рата троји избори. Први избори били су октобра 1910 г. Коалиција је добила релативну већину. Сабор је трајао до новембра 1911 г., када је био распуштен. Други избори обављени су децембра 1911 г. Српско-хрватска коалиција добила је апсолутну већину, противно жељи и напорима бана Томашића. Овај Сабор био је распуштен после месец дана а 31. марта 1912 г. био је уведен комисаријат са Славком Цувајем. Трећи избори су били крајем 1913 г., после годину и по дана комисаријата. Тај нови Сабор остао је за све време рата.

Очевидно је да за ове четири године проши-

реног бирачког права хрватски сељак није могао стећи неког политичког искуства нити се оспособити да политички мисли и расуђује. Ово му је било тим теже, што је за читаву половину тога кратког времена живео под режимом вануставности и комисаријата. У таквом стању га је затекло ослобођење и стварање народне државе, која је одмах увела опште право гласа. Број бирача био је повећан од 190.000 на 636.000, дакле, за око три и по пута.

У нормалним приликама, такав неуки и неискусни бирач могао је врло лако бити играчка у рукама власти, чији би ауторитет био велики. После уједињења то није био ни могао бити случај. Рат је окончан у знаку рушења старе државе, опште анархије и разузданости, пада ауторитета власти и у схватању слободе не као односа гарантованих сфера права и дужности појединаца већ као ослобођења од државе и њеног поретка уопште, као право на негацију државног поретка и игнорисања државних органа. У таквом стању, хрватски сељак могао је постати само жртва и играчка безобзирне демагогије. То се, доиста, и догодило. Што је пао под претежан, готово искључиви утицај Стјепана Радића и његових другова, то је било последица специјалних прилика у Хрватској и Славонији.

Са незнатним изузетком, сва хрватска интелигенција водила је порекло из вароши. Ни по

свом рођењу, дакле, она није имала никакве везе са селом. Због онако скученог и суженог бирачког права, које је у главном обухватало само варошане, хрватска интелигенција није ни из политичких разлога била упућена на сељака. Он је живео својим одвојеним животом и за јавни живот имао значаја и интереса само као војни или порески обвезник. У свом великом проценту он је био везан за властеоске поседе. Ни за оно кратко време проширеног изборног права није се тај контакт интелигенције и сељака успоставио. У оним приликама, органи власти били су за то довољни. Први који су почели нешто радити са селом и сељаком и имали неких веза са њима, били су браћа Радићи, др. Анте и Стјепан. Помоћу своје Хрватске сељачке странке, они су тај додир стали и организовати. Отуда су после уједињења и увођења општег права гласа Стјепан Радић и неколико његових другова били готово једини, који су имали неких веза са хрватским сељаком и од њега били познати. Остала интелигенција нашла се јако збуњена пред великом провалијом, која ју је делила од огромне сељачке бирачке масе.

Међутим, та провалија која ју је делила од бирачке масе није била једини узрок политичког неуспеха хрватске интелигенције. Њеном поразу је у многоме допринео и њен неодлучан, неодређен и колебљив став. Поносна да би капитули-

рала пред предрасудама маса, она није имала ни довољно моралне снаге да одлучно пође за својим дубљим уверењима. Њени претставници учествују у првој влади Стојана Протића и сарађују у Привременом народном претставништву. У другој половини 1919 г. они са радикалима, словеначком и хрватском пучком странком и босанским муслиманима формирају тзв. Парламентарну заједницу и у једном специјалном протоколу споразума од 19. октобра 1919 г. изјашњавају се за унитарну организацију државе, са самоуправом у општини, срезу, округу и већим јединицама, на основу чега је био израђен и познати уставни нацрт Стојана Протића. И докле је Протић, у тежњи да хонорише свој потпис на том протоколу споразума и да што више задовољи хрватско схватање, остао и у Уставотворној скупштини при свом уставном нацрту и због тога се разишао са својом странком ради које је носио окове и од које је награђиван највишим почастима, претставници хрватске интелигенције, који су били потписали протокол споразума од 19. октобра 1919 г., не само да су у Конституанти одбили да приме Протићев нацрт као основу за нови Устав већ су поднели свој познати федералистичко-конфедералистички нацрт, који је претстављао једну и одвећ вештачку правну и политичку конструкцију, а да би могао загрејати хрватске масе. Последица овог и оваквог лутања и средњолинијског става главног дела хрватске интелигенције у уставном питању била је, да је најсвеснији део хрватских сељака пошао са одлучним унитаристима а највећи део хрватског сељаштва са Стјепаном Радићем, који се свом снагом био бацио на организовање своје странке и на завођење маса, ласкајући њиховим инстинктима и предрасудама и безобзирно искоришћујући поратну психозу.

Његова формула о хрватској независној, неутралној и миротворној сељачкој републици била је тако обиман оквир, у који су се дале сместити све поратне жеље и тежње.

Хрватски део народа је одгајиван у тежњи да има своју политичку независност. Ова је наводно своја у колико је искључиво хрватска и под хрватским именом. То није постигнуто „незаконито“ створеном државом Срба, Хрвата и Словенаца, јер ова претставља нешто ортачко са „српском хегемонијом“ а не нешто чисто своје. Пошто се раније увек водила борба за самосталну хрватску државу „у оквиру Аустро-Угарске“, то Радићу није било тешко прихватити „оквир међународно признатих граница државе Срба, Хрвата и Словенаца“. И он га на известан начин и према приликама прима. Али у том „оквиру“ Хрвати морају имати своју хрватску независну неутралну и миротворну сељачку републику. Они је шта више имају, јер је била проглашена на једном збору на

загребачком вашаришту. Она једино нема снаге да се и стварно манифестује, јер је „протуправно окупирана страном војском“. Пошто „насиље“ није „право“, то ће се оно пре а после срушити страном интервенцијом као што је од стране Вилсона срушено аустријско и мађарско насиље над „сувереном“ хрватском државом. То је врло срећна формула: она се заснива на страној интервенцији, која ништа не стаје, а искључује пут револуције, која тражи жртве у новцу и крви, што маса не воли.

„Неутрална“ држава је боља од обичних држава, јер њено постојање јемче други, те се, ако буде угрожено, други за њега морају и борити. Са зајемченом егзистенцијом од стране других сила, „неутрална“ држава не мора имати своју војску нити ратовати. Како су у поратној психози одјекивале у души маса пароле о укидању војне обавезе и рата, то није потребно истицати. Али укидање војне обавезе и рата има и друга крупна преимућства и користи. Самим тим имају да отпадну велики порески терети, који се у главном троше на војску, наоружање и рат. А кад је та држава не само мирторна и неутрална већ и сељачка, т.ј. држава у којој ће владати сами сељаци а бити отстрањени чиновници, господа, капуташи, онда је у њој порез готово и непотребан. Да је за сељака привлачнија држава, у којој се не служи војска, не плаћа порез а он сам господари и

управља, од државе која почива на војној и пореској обавези и у којој управљају чиновници, то је јасно. Зато је Радић за сељачку државу. Ова мора бити и република. Зашто? Јер само у њеном републиканском облику лежи јемство да ће се очувати њено миротворство и неутралност, њен невојнички, нератнички и сељачки карактер. Јер где је монархија, ту су господа, чиновници, капуташи, војска. А где су чиновници и војска, ту су порез и рат.

За остварење свих ових снова потребно је да се хрватско сељаштво окупи око Радића и његових другова, који су му једини пријатељи и који су једини за постигнуће овог сељачког раја. Свему овоме су главна сметња Срби. Они су, пре свега, „изазивачи рата“, у коме су хрватске масе толико изгинуле, препатиле и материјално страдале. Они су „окупатори“, „батинаши“, „тлачитељи“ и „хегемонисти“. Они хоће да наметну хрватским сељацима своју „влашку“ веру и да „влашки попи“ крштавају католичку децу. Друга сметња су они Хрвати, који са Србима сарађују. Они су издајници свога народа, које би требало побити. У сваком случају, њих треба презирати и не ићи за њима.

Зазирући од клерикализма и католичких попова, Радић их напада у свакој прилици. Њему ништа не смета да, после ручка код неког свештеника, на сељачком збору објави, како је свештеник

имао за ручак пилетину, вино и колаче, док је он, као што то чине и сироти сељаци, узео само лука и хлеба, револтиран овом поповском раскоши усред сељачке беде.

За агитационе методе Радићевих пријатеља карактеристична је тзв. афера са жигосањем коња. Ова сасвим нормална мера, која је августа и септембра 1920 г. била наређена и извођена у целој земљи, приказана је у хрватским крајевима као увертира за реквизицију коња. Такво претстављање ствари изазвало је извесне помесне сељачке немире а ови репресију власти. Као и претходно жигосање тако и ова репресија искоришћени су за успешно дражење наивног света.

Да су Стјепан Радић и његови другови били за време Аустро-Угарске републиканци и поборници самосталне Хрватске, да су, најзад, тај и такав став заузели на седници Хрватског сабора од 29 октобра 1918 г., њихово потоње држање би било бар разумљиво ако не оправдано. У њему би се огледала начелност става ових политичара, који не желе бити опортунисти ни под коренито измењеним приликама. То, међутим, није био случај.

Радић није никад раније био племенски ексклузивиста. Он је од младости пливао не само у југословенским већ и у свесловенским водама. Путујући 1888 г. за Русију, он је свратио у Београд и од митрополита Михаила тражио и добио препоруку за кијевског професора Рахмањинова.

Приликом антисрпских демонстрација у Загребу 1895 г., Радић је Србе узео у заштиту и организовао спаљивање мађарске заставе. Живећи од августа 1900 до краја 1901 г. у Земуну, он је доста пута прелазио у Београд. Тада се упознао и одржавао везе са Љубом Јовановићем, Светом Симићем, Ж. О. Дачићем и другима, па чак и са тадашњим претседником владе Михаилом Вујићем. У „Српском књижевном гласнику“ штампао је неколико својих чланака. Приликом крунисања краља Петра 1904 г. био је у Београду и клицао: „Живео Краљ Петар, први југословенски краљ!“ Од ране младости стајао је на становишту народног јединства свих Јужних Словена, у првом реду Срба и Хрвата. То је схватање подвукао 1904 г. чак и у програму своје странке. „Хрвати и Срби су један народ“, вели се у 2 тач. програма Хрватске пучке сељачке странке. На начелу српско-хрватско-словеначког народног јединства заснован је и његов познати предлог на последњој седници Народног већа, којим је тражио уређење југословенске државе на савезној основи. Бити на становишту српско-хрватско-словеначког народног јединства све до слома Аустро-Угарске а у оствареној народној држави још од првих дана иступити као хрватски ексклузивиста, то је била једна не само велика него и врло чудна и несхватљива промена. У њој се могло претпоставити све друго само не дубина уверења и начелност.

Радићево републиканство било је још несхватљивије. Он је Краљу Петру додељивао југословенску круну још док је био владар прекумановске Србије, а стао Му је оспоравати, кад је остварио велику југословенску државу. Свој монархизам он је подвлачио и према туђинској Хабзбуршкој династији, шаљући са зборова своје странке депеше лојалности и оданости Фрањи Јосифу. Иако је за сваког било јасно, да већ сама смрт седог аустријског цара има у великој мери да олакша слом и распад аустроугарског државног анахронизма, Радић је смрт Фрање Јосифа оплакао са отужном сентименталношћу, ожаливши га као „мученика, мудраца, умника, најсусретљивијег оца“, шта више и као „пучког т.ј. правог народног цара“. Између овог и оваквог става према једној туђинској и завојевачкој династији и његовог републиканског иступа у националној држави а према ослободилачкој и несумњиво народној династији била је једна несхватљива провалија. Ова се није могла објаснити никаквом природном еволуцијом, јер је Радић истрајао у своме монархизму до напуњених четрдесет и седам година, када и екстремисте и револуционари почињу постајати умерењаци и конзервативци. Зато се неодољиво наметала мисао да је његово закаснело републиканство или наставак оне жалопојке из друге половине децембра 1916 г. или само нека необична тактика, која није далеко од политичке

уцене и која се у начелу мало разликовала од тзв. условног монархизма неких других политичких група из првих дана новог државног живота.

Ни у Радићевој сељачкој политици није било довољно убедљивости. Она је била и остала магловито фразеолошка. Што брже и што потпуније спровођење аграрне реформе било је најпрешније и најживотније питање великог дела хрватских сељака. Било је природно да Радић буде најенергичнији и најнестрпљивији у захтеву за решење овог питања. Десило се сасвим обратно. Када је Народно веће хтело да властелиску земљу прогласи државном и да је подели сељацима, Радић је устао противу тога и омео спровођење ове мере. То није сметало да постане идол у очима хрватског сељаштва.

Радићева апстиненција од сарадње у Уставотворној скупштини и касније била је у грубој опреци не само са правилно схваћеним хрватским интересима већ и са његовим схватањима у прошлости. Јануара 1911 г. бан Томашић је тражио да Хрватски сабор изабере нову делегацију за пештански парламенат. Будући у рђавим односима са српско-хрватском коалицијом, која је у дотадањој делегацији имала већину, он је желео да се та стара делегација замени новом. Коалиција се томе опирала. Кад се цео тај отпор показао безуспешан, коалиција је напустила саборску дворану у знак протеста и у нади да ће за собом пову-

ћи још коју групу и омести кворум. Радић са још осам посланика своје странке није хтео напустити седницу. Они су, додуше, гласали белим листићима, али су својим присуством омогућили кворум и испуњење Томашићеве жеље. Нападнут због таквог држања, Радић се у „Дому“ од 30 јануара 1911 г. овако бранио:

„А што заступници сељачке странке нису изашли код тог гласовања, два су разлога: ... и друго, **што водство сељачке странке држи да је за странку најкомотније и за народ најопасније код свакога оваквог гласовања једноставно изаћи из саборнице.“**

4. НОВА ЗАТВАРАЊА И НОВА ОТВАРАЊА ХРВАТСКОГ ПИТАЊА.

Видели смо на коме и каквом програму је Радић окупио хрватско сељаштво и огромну већину хрватског дела народа. Тај програм и ти захтеви названи су хрватско питање. Решење овог питања претпостављало је извршење тога програма и изнетих захтева. За сваког реалног политичког човека било је јасно, да се такав програм, срачунато назван хрватско питање, може решити само успешном револуцијом. А Радић је одбацио револуцију са ова три разлога, која Рудолф Херцег у својој брошури „Сељачки покрет у Хрватској“ изречно наводи: „Прво, јер је револуција рат, а хрватско пацифистичко сељаштво неће рата. Друго, још ниједна револуција није се свршила онако, како су хтјели они, који су је започели. Треће, јер су све велевласти, које су потписале мировни уговор послије свјетскога рата, свечано изјавиле и то, да ће бити против свакога онога, који наруши мир. А дићи револуцију значи „нарушити мир“...“ Одбацивши борбу у парламенту и револуцију на терену, Радићу је једино остало иностранство. Међутим, тамо су му препоручене баш оне методе, које је он био отклонио: у Лондону су га упутили на сарадњу и споразум у парламенту; у Москви — на револуцију. Он је послушао Енглезе. После годину дана споразум је био готова ствар. На бази Видовданског устава и његових институција остварена је 14 јула 1925 г. сарадња радикала и радићеваца. 16 јула четири угледна радићевца били су чланови владе а новембра ушао је у кабинет и сам Радић као министар просвете, који је на четири месеца по напуштању републиканства, у присуству југословенског краљевског пара и неколико чланова владе, извео велелепну прославу хиљадугодишњице хрватског краљевства. Тиме је било по други пут решено хрватско питање, које је крајем 1918 г. било једновремено и решено и отворено: решили су га Хрватски сабор и Народно веће прогласом независне југословенске државе; отворио га је Радић, одбивши да пође у Бео-

град и тражећи хрватску неутралну, миротворну и сељачку републику.

За три године после тога, за Радића и његову странку није постојало хрватско питање: ни док су били на власти ни кад су се нашли у опозицији.

Несрећна скупштинска трагедија од 20 јуна 1928 г., која по себи није имала никакав политички карактер и која је изазвала гнушање и осуду у целом народу, употребљена је као повод да се опет на дневни ред стави низ негација и захтева, који су опет названи хрватско питање. Оно се испољило у напуштању Народне скупштине од стране посланика Сељачко-демократске коалиције, у резолуцијама ове коалиције од 1 августа 1928 г., у догађајима после тога, у познатим предлозима и захтевима др. Мачека у „Кориере дела Сера“ децембра 1928 г. као и приликом његове аудиенције од 4 и 5 јануара 1929 г. У разговору са дописником „Кориере дела Сера“, др. Мачек је изјавио да се у спровођењу избора не може тражити ни наћи решење.

— Слободни су избори немогући, — рекао је др. Мачек.

— Према томе ванпарламентарно решење? — питао је дописник.

— Дакако. Не постоји друго, и ми не признајемо, него само Краља и народ. Четири избора у десет година нису донијела никаква побољшања, — био је одговор др. Мачека.

Слично се догодило и при консултацијама од 4 и 5 јануара. Учинивши познату изјаву при растанку са др. Мачеком, Краљ је 6 јануара 1929 г. прогласио вануставно стање и узео на себе да задовољи Хрвате. Вођа Хрватске сељачке странке поздравио је шестојануарски удар покликом: „Лајбец је откопчан“. Да би био задовољен хрватски део, цео народ је морао две и по године живети под једним изузетним режимом. И кад се мислило да је разумно решење хрватских захтева нађено у подели земље на девет великих бановина, од којих две скоро чисто хрватске, дат је септембарски Устав и кренуло се ка нормализацији унутрашњих прилика.

Мислило се са доста оправдана разлога, да је овим хрватско питање решено. Законом о подели земље на управна подручја од 3 октобра 1929 и Уставом од 3 септембра 1931 г. није, додуше, спроведена федерација на бази историјских покрајина, јер је то уопште неприхватљива основа. Али су створене врло велике јединице и пружена је могућност за увођење широких самоуправа. Увођење ових није одмах изведено, јер се желело да то буде у сарадњи и споразуму са хрватском већином.

Као одговор на све ове напоре дошле су т. зв. пунктације Сељачко-демократске коалиције од 7 новембра 1932 г. У њима се говори о хегемонији Србије и штетним дејствима ове и прокламује од-

лучна борба противу те хегемоније, узимајући за полазну тачку враћање на 1918 г. Из овога је излазило, да вођство хрватске већине не сматра да је септембарски Устав решио хрватско питање. Захтеви у пунктацијама ишли су много даље од резолуција од 1 августа 1928 године, које су биле донете у нарочитој атмосфери узбуђења и раздражености: резолуције су тражиле реорганизацију државе на федеративној основи а на бази историјских покрајина; пунктације су захтевале враћање на оне прилике, које су постојале пре 1 децембра 1918 г., дакле пре уједињења и стварања југословенске независне државе.

После загребачких пунктација др. Мачек је дао преко страних листова неколико врло непомирљивих изјава. Оне су углавном потврђивале гледиште и схватања у пунктацијама. Од ових су најважније: „Њујоршком Тајмсу“ од 20 новембра 1932 г., целовачком листу „Фраје Штимен“ од 21 јануара 1933 г. и „Пти Паризјену“ од 28 јануара исте године. Због пунктација др. Мачек је био суђен и осуђен. Помилован крајем децембра 1934 г., он је, чим се нашао на слободи, изјавио у „Дељи Мелу“ од 27 децембра: „Југословенство је фикција“. Приликом избора од 5 маја 1935 г. узео је учешћа као носилац листе опозиционог блока, који су сачињавале ове формално бивше политичке групе: Хрватска сељачка странка, Демократска странка Љубе Давидовића, земљорадници око Јована Јовановића и босански муслимани око др. Спахе. Тај блок је добио око 1.100.000 гласова, од којих 450 хиљада хрватских, 550 хиљада српских и 100 хиљада муслиманских.

Хрвати су дали др. Мачеку 450 хиљада гласова и тиме посведочили приврженост хрватске већине његовој личности. Да ли и његовој политици? О томе би се са доста основа могло дискутовати. Потпуно је извесно да 550 хиљада српских гласова нису дати за политички програм др. Мачека. Они су били реакција бирачког тела на ранији изузетни режим а нарочито на претходну вишегодишњу тешку привредну кризу. Да ли су ти моменти играли улогу и код хрватских маса? То је врло вероватно, много вероватније него претпоставка да су се оне руководиле оваквом или онаквом организацијом државе, једном за њих више него апстрактном ствари. Но ми у то нећемо улазити. Ван спора је, мада парадоксално, да **хрватске** масе, у својој знатној већини, гледају у **Словенцу** др. Мачеку свога политичког вођу и признају га као тумача и претставника својих тежњи и жеља. Да ли су оне с њим више због ових или оних његових идеја и тежњи, да ли су уз њега са више или мање свести о његовим главним настојањима, да ли су остале окупљене око њега по својој свесној вољи или услед инерције, то може бити од значаја за закључке о даљим изгледима али не за садашње стање ствари. Било да

за вођством Хрватске сељачке странке иду по неком слепом и некритичком поверењу, услед недовољно развијене политичке свести или по закону инерције, који у политици и психологији маса има не мању важност него у физици, хрватске масе дају томе вођству импозантну политичку снагу и озбиљан политички значај. У сваком случају је врло карактеристично да су те масе биле и остале са тим вођством: и када је обећавало и тражило хрватску неутралну миротворну и сељачку републику у оквиру Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, и када је ступило у Сељачку интернационалу, и када је признало и прихватило политички поредак и установе Видовданског устава и сарађивало у том поретку, и када је тражило федерацију на бази историјских покрајина, и када се изјаснило за враћање на 1918 г., и када је стајало на гледишту народног јединства и када иступа са схватањима о националном тројству. При таквом стању ствари, с правом би се могло закључити, ако се неће да оспори њихова политичка свест, да су те масе окупили и да их држе на окупу сасвим друге потребе, тежње и незгоде, а не државно-правна питања па ни тзв. хрватско питање. У сваком случају и без обзира како је и зашто до њега дошло и како се одржава, негативан став хрватске већине претставља једну ненормалност у унутрашњем животу наше државе, кочи њен пун замах и његово отклањање претставља проблем од општег

интереса. Али на који начин? Да би се на то могло одговорити, потребно је знати у чему је хрватско питање. Сви Срби без изузетка желе да се то питање реши; сасвим природно, и сви Хрвати. Али како, то нико не може да одговори јер не зна у чему је ствар. На то избегавају одређен и јасан одговор и они, који питање постављају. Ни они не кажу у чему је само питање. Најновији и најречитији пример за то је т. зв. споразум између др. Мачека и београдске Удружене опозиције. У тексту тога споразума говори се само о предусловима за решење тога питања, које се и не помиње, још мање дефинише а најмање му се предвиђа решење.

5. ПИТАЊЕ ЧИЈА СЕ СУШТИНА НЕ ЗНА, ЊЕГОВО РЕШЕЊЕ ТРАЖИ А НАЧИН РЕШЕЊА НЕ ПРЕДЛАЖЕ.

Па у чему је хрватско питање? То се са исто толико права са колико узалудности питају сви они, који имају времена, воље и снаге да капају и над општим проблемима. Из досадањег излагања види се јасно да се оно у својој садржини, т.ј. у својој суштини стално мењало, затварало и отварало. Како изгледа у свом најновијем облику? То је тешко рећи. Изгледа нам да је најбоље, да се за ово обратимо на др. Мачека, који је најлегитимнији приказивач и тумач тога питања.

Од стране хрватске опозиције и њеног вође, то питање бивало је овако постављано:

1.) Пунктације од 7 новембра 1932 г., које су дело Сељачко-демократске коалиције — дакле, не чисто хрватске већине, нити постављају хрватско питање нити му дају решење. У њима се устаје противу наводне хегемоније Србије и тражи враћање на време од пре уједињења. Њима се не решава никакво питање па ни хрватско већ се тражи разједињење и отварање целог националног и државног питања на начин, који би целу ствар учинио не нашим већ међународним проблемом. Овакве одлуке спадају у домен кривичног правосуђа а не јавне политичке дискусије, те се на њих не мислимо нарочито осврта ти.

2.) У „Њујоршком Тајмсу“ од 20 новембра 1932 г. др. Мачек је изјавио да „Хрвати не траже отцепљење од југословенске државе и да увиђају какве су намере Италије, Мађарске и Аустрије према Хрватској, али да траже слободу да сами одреде своју судбину, да је срећан да србијанска опозиција увиђа потребу стварања федеративне Југославије, али да они инсистирају на потпуној слободи. Кад пак буду то имали, они ће радо преговарати са правим србијанским странкама о будућој форми државе.“ „Ако Срби одбију њихове захтеве, они ће задржати неограничену слободу акције за будућност“.

Дакле, прво разједињење па преговори. Резултат преговора може у најбољем случају бити државни савез, т. ј. држава на отказ. Не остаје се ни при оним предлозима, који су били учињени 4 и 5 јануара 1929 г. па ни при резолуцијама од 1 августа 1928 г.

3.) У свом познатом интервју-у „Пти Паризјену“ од 28 јануара 1933 г. је такође пропустио да каже у чему је хрватско питање, али је изложио решење проблема. У једном истом интервју-у изишао је са два мишљења. Прво је изнео гледиште, да се Југославија подели на два дела: с једне стране Србија и Црна Гора; с друге територија вишенедељне државе Словенаца, Хрвата и Срба. После оштроумних примедаба дописника „Пти Паризјена“, др. Мачек је изишао са мишљењем, идентичним са његовим предлогом од 4 и 5 јануара 1929 г., који се састоји у преуређењу Југославије у реалну унију од седам историјско-политичких индивидуалитета.

4.) Изјава др. Мачека у француском листу „Ла Репиблик“ од 28 новембра 1935 г. помиње конфедерацију као решење проблема. У њој се, између осталог, вели: „Не може бити јединства без слободног акта удруживања. Ми нећемо да чујемо за сувереност, која би из Београда дала Хрватској неку већу или мању аутономију. Сувереној Хрватској припада право, да даде свој пристанак на југословенско јединство.“ „Довољно је, вели се на

другом месту, да кажем, да Хрвати имају у виду остати у конфедерацији".

Ни овде нема ни речи о томе у чему се састоји хрватско питање. Али се једино конфедерација прима као решење.

5.) Запитан од дописника „Словака" почетком септембра 1935 г., шта управо схвата под федерацијом, др. Мачек је одговорио: „Прије свега није истина да ми хоћемо федерацију. За нас је ирелевантно како ће се квалифицирати наш одношај према Србији. Ми Хрвати хоћемо у првом реду имати признату своју политичку и народну индивидуалност, другим ријечима, свој суверенитет. Од тога суверенитета ми смо спремни дати заједници са Србијом и осталим земљама данашње Југославије толико, колико је потребно за дотицај са вањским светом." „Према данашњој ситуацији не видимо друге потребе, него заједничко вођење вањских послова, заједничку обрану и заједничку врховну главу заједнице".

Овакво уређење претстављало би тзв. реалну унију по угледу на бившу Аустро-Угарску. Разлика би била у томе, што је Аустро-Угарска била заснована на бази дуализма док би југословенска заједница почивала на триалистичкој основи. Свака чланица имала би право да откаже заједницу кад хоће и да иступи из ње: дакле, таква југословенска државна заједница била би на отказ.

6.) Већ 2 новембра 1935 г. објављена је у „Њујоршком Тајмсу" једна изјава, у којој др. Мачек говори о решењу хрватског питања на бази реалне уније седам држава и то: 1., Србија, 2., Јужна Србија, 3., Војводина, 4., Црна Гора, 5., Босна и Херцеговина; 6., Хрватска, Славонија и Далмација и 7. Словенија. Заједница ових седам држава била би на уговорној основи као она између Аустрије и Угарске, дакле реална унија.

7.) У својој изјави, која је објављена у „Дељи Телеграфу" од 27 маја 1937 г., др. Мачек се изјаснио за слободну хрватску државу и персоналну унију под династијом Кара-Ђорђевића.

Ни из једне од ових изјава др. Мачека као претставника хрватске већине не види се зашто би хрватски део народа био незадовољан у својој унитарној народној држави и у чему се састоји хрватско питање. Стјепан Радић је у овом погледу пре 27 марта 1925 г. био много јаснији и одређенији. Он је, као претставник хрватске већине, говорио у име Хрвата и ограничавао се само на захтеве о регулисању њиховог положаја у југословенској држави, не сматрајући се позваним, да тражи решења, која би се непосредно тицала Срба или Словенаца. Он је тражио хрватску неутралну миротворну и сељачку републику у оквиру југословенске државе. Без обзира на сву апсурдност ове формуле, она се ограничавала само на хрватски део нашег народа и на његову ситуацију у држави. Нас не интересују ни побуде Стјепана Ра-

дића за овакву формулу, мада су оне јасне. Имајући за собом огромну већину Хрвата, он је желео једну хрватску политичку посебност, у којој би он са својом странком био апсолутни господар, у којој би сва власт била у њиховим рукама. Југославија га је интересовала и њен је оквир прихватао у толико, што би она, самим тим, била обавезна да брани свој оквир па, разуме се, и његову „неутралну хрватску републику". Што би у тој и таквој „хрватској држави" остало 7 до 8 стотина хиљада Срба, то се њега није тицало. У својој формули, др. Мачек је, као претставник хрватске већине, узео на себе много већа права и већу надлежност. Др. Мачек тражи реалну унију од седам држава: једна од њих би обухватала готово све Хрвате и неколико стотина хиљада Срба, друга све Словенце а у пет осталих били би раздељени Срби. Дакле, уједињење Хрвата а разједињење чак и оних Срба, који су до светског рата били у једној држави, да не говоримо о Црној Гори и Војводини, које су се директно сјединиле са Србијом, или Босни и Херцеговини, које су, преко свог Народног већа, прогласиле уједињење са Србијом још 4 новембра 1918 г. а преко својих преставника у загребачком Народном већу енергично га форсирале. Шта би казао др. Мачек кад би се нашао неки Србин, који би у име неког надуваног српског питања тражио федерацију на бази уједињених Срба а разједињених Хрвата на Хрватску, на

Славонију и на Далмацију? Оваквим својим предлозима и захтевима др. Мачек је јасно показао да се у целој борби или пасивној резистенцији, коју воде он и његови другови, не ради ни о каквом питању које се тиче хрватског дела народа у његовој народној држави већ о нечем другом, што нема никакве везе са правим интересима Хрвата. То друго је разједињење Срба у пет или тачније шест држава а уједињење Хрвата у једну, која би била изручена на милост и немилост др. Мачеку и његовој околини. Али тако постављено, то није хрватско већ, с једне стране, српско и словеначко питање, у коме случају су Срби и Словенци најпозванији да кажу реч о свом положају и својој судбини у слободној национаној држави, а, с друге стране, питање уставног осигурања пуне и искључиве доминације др. Мачека и његове странке у читавом једном делу државе, што може бити од интереса за њих али не и за хрватско племе или државну целину.

IV Да ли је федерација оправдана?

1. ЗАХТЕВИ ХРВАТСКЕ ОПОЗИЦИЈЕ

И поред својих многобројних изјава и говора, др. Мачек, као вођа хрватске већине и хрватске пасивне резистенције, није ни у једној прилици конкретизовао своје тежње нити јасно прецизирао на којој од познатих база би требало реорганизовати југословенску државу, да би се хрватска опозиција задовољила и да би било решено тзв. хрватско питање. Међутим, он је то могао и био дужан да учини. Могао је то учинити јер је правник и као такав не само треба да познаје разне системе државног уређења, било да се ради о простим или сложеним државним облицима, већ треба да је у стању да своје жеље подведе под извесну одређену категорију. Био је дужан да то на јасан и одређен начин учини, јер је политички вођа и као такав мора да обавештава целу јавност, а у првом реду своје присталице, о ономе што у њихово име тражи. Без тога се с правом може поставити питање, са којих разлога иде хрватска ве-

ћина за др. Мачеком: због његових државно-правних или његових других парола? Невероватно је да та маса иде за др. Мачеком због његових државно-правних парола, јер их не познаје, јер никад нису јасно формулисане и објављене. Пунктације од 7 новембра 1932 г., према изјави самог др. Мачека, биле су намењене и остале су pro foro interno. Све остале изјаве шефа хрватске већине објављене су у француској, енглеској, америчкој и немачкој штампи, коју хрватски сељаци свакако не читају.

Др. Мачек је у свима приликама отворено избегао да каже у коју би категорију спадало државно уређење које би га задовољило. Да ли у федерацију, конфедерацију или неку врсту уније? Дописнику „Словака“ је изречно казао: „Прије свега није истина да ми хоћемо федерацију“. Пошто као правник сигурно зна државно-правну терминологију а будући да искључује унитаризам, то би значило да је за неко уређење, које би претстављало лабавију везу и од федерације. Његова изјава италијанском „Кориере дела Сера“ из децембра 1928 г. претставља, колико нам је познато, једини случај, да је покушао дати позитивну дефиницију својих захтева. „Спор између Београда и Загреба сада се може ријешити само путем персоналне уније“ — биле су његове речи. Али је ускоро потом, приликом своје аудиенције од 4 и 5 јануара 1929 г. изишао са предлогом, чије би

остварење имало карактер уређења на бази реалне уније.

Иако се из свих изјава и предлога др. Мачека види да он у име хрватске већине не прихвата федерацију већ неку лабавију државно-правну везу, ми ћемо претпоставити да би се хрватска опозиција са својим вођом задовољила федеративним уређењем Југославије. Полазећи од те претпоставке, ми ћемо најпре рећи коју реч о федерацији уопште и њеним врстама по начину постанка и динамичком дејству. За овим ћемо испитати: која би врста федерације код нас правно била могућа, вредност разлога који јој се у прилог наводе, каква би дејства имала, да ли би решила питање ради кога би се увела и да ли добро функционише тамо где је већ у примени.

2. ШТА ЈЕ ФЕДЕРАЦИЈА

Федерација је тип сложене државе.[1]) Посматрана споља, она има изглед једне просте државе, јер претставља једну међународну индивидуалност и, по правилу, једну активну и пасивну дипломатску легацију, т. ј. дипломатско претставништво само у име целине а не и у име посебних држава; гледана изнутра, она се појављује као савез више држава, које се сматрају и називају

[1]) О федерацији и другим сложеним државним облицима видети у мојој књизи „Федерализам и унитаризам“.

државама и имају своје посебно законодавство судство, управу и држављанство.

Према томе, федерација претставља државу државâ, т. ј. државу састављену од две или више држава. Она се назива *федерација* или *савезна држава,* а државе из којих се састоји носе назив *посебне државе*. Надлежност између федерације или савезне државе и посебних држава подељена је савезним или федералним уставом. Та је подела, по правилу, изведена на овај начин: неколико главних заједничких послова, изречно у савезном уставу поменутих, додељени су федерацији. То су обично: спољна политика, војска, финансије, царине, новчани систем, поштански саобраћај, патентско и ауторско право, спољна трговина, стечајни поступак, савезно правосуђе. Сви остали, непоменути послови остављају се у надлежност посебних држава. Због тога што ова подела надлежности мора бити изречно утврђена, федерација мора имати писани устав.

Да би правно регулисала послове свога делокруга, федерација има своје законодавне органе и своје законодавство; да би своје законодавство применила, она има своју судску власт и своје судске органе; да би извршила своје законе и одлуке своје судске власти, она има своју извршну власт и своје извршне органе. За послове своје надлежности, посебне државе имају своју законодавну, судску и управну власт са властитим органима. Оту

да у федерацији постоји преко целе савезне територије двојство основних државних функција и органа за вршење ових.

Овај паралелизам основних задатака и органа повлачи за све грађане обавезу на двоструку покорност: према савезним законима и властима и према законима и властима посебне државе. Отуда се сматра да у федерацији постоје два поданства па, према томе, и два патриотизма.

Пошто је надлежност између федерације и посебних држава подељена савезним уставом, то се она не може мењати без промене тога устава. Међутим, уставна промена је јако отежана а у неким стварима немогућа без пристанка свих посебних држава или оних, којих би се тицала. С тога се федерација одликује укоченошћу уставног живота.

Како су могући сукоби због надлежности између федерације и посебних држава, то за расправу ових у свакој савезној држави постоји нарочити Врховни суд. Решавајући о питању надлежности, овај Суд мора улазити у тумачење уставних одредаба. На тај начин он постаје аутентични тумач уставних прописа, што му на посредан начин обезбеђује уставотворну власт и даје велику моћ.

Снабдевена правом да цени уставност закона, судска власт, било федерације — било посебних држава, има уопште извесну премоћ над законодавном и управном влашћу.

Законодавна власт у федерацији почива на дводомом систему. Доњи дом или скупштину бира бирачко тело целе федерације. Свака посебна држава заступљена је у Доњем дому сразмерно броју становништва. Горњи дом или сенат има за задатак да на известан начин претставља и штити права и интересе посебних држава. Његови чланови су у неку руку делегати ових последњих.

Федерација има свога шефа извршне власти. Истовремено и свака посебна држава има свога шефа екзикутиве, који је орган своје државе и не стоји ни у каквом односу потчињености према шефу савезне извршне власти.

Поред савезног устава свака посебна држава има свој устав. Ако је федерација монархијска, онда се и на челу посебних држава налазе монарси; ако је републиканска, онда су посебне државе обавезно републике.

Спорно је питање да ли је у федерацији један суверенитет и коме припада: по једним писцима, и то врло угледним, суверенитет је подељен између федерације и посебних држава и припада њима заједно узетим; по другим ауторима, суверенитет је један и припада савезној власти. Прво схватање више одговара правној и политичкој стварности; друго одговара више правној логици.

У питању суверености код савезне државе, правна логика се показује готово немоћна. Логички сувереност мора бити апсолутна и недељива и

поклапати се са појмом апсолутне надлежности. Неминовна последица тога је да припада једној власти, дакле савезној. Међутим, савезни устав тачно и изречно опредељује надлежност федерације, па, дакле и њену власт. Према томе, та власт и надлежност су ограничене, дакле нису апсолутне. А чим нису апсолутне, онда се о суверености савезне власти не може говорити. Али ни власт и надлежност посебних држава нису апсолутне, јер су савезним уставом, који је дело сарадње федерације и посебних држава, ограничене у корист савезне власти. Отуда ни о суверености посебних држава не може бити говора. Пошто ни савезна држава ни посебне државе не могу једностраним начином учинити своју власт и надлежност апсолутним, то се тешко може рећи да сувереност припада било посебним државама — било савезној држави. У првом случају би се радило о државном савезу или конфедерацији, у другом о унитарној држави. Код федерације је несумњиво ово: ако је надлежност савезне власти уставом тачно одређена и набројана а у надлежност посебних држава остављени сви остали послови, онда се она приближава конфедерацији и са више основа се може говорити да седиште суверености нагиње ка посебним државама; ако је надлежност посебних држава прецизирана и набројана савезним уставом, а све остало резервисано за савезну власт, онда би се могло рећи да је седиште суверености ближе

савезној држави, што све намеће претпоставку да се сувереност може делити.

Ма како теоријски стајало ово питање, једно је извесно и неоспорно: да је формирање државне воље у федерацији отежано у тој мери, да је у многоме онемогућава. У крајњој линији државна воља је једна, јер она не може бити другојача. Али њено формирање је дело једног врло компликованог механизма и многих фактора са често опречним интересима, те се до остварења те воље врло тешко долази. Због тога федерација претставља један врло тром, непокретан, нерешљив и скоро паралисан државни организам. Двојство власти и органа чини је врло скупом а двојство надлежности чини је једном заједницом, чији су делови упућени на ривалство и трвења у међусобним односима, на сталне спорове са целином и међу собом. То је заједница држава, које у својој посебности виде идеал и циљ а у својој заједници политичку невољу. Она је удружење противника, које је окупио заједнички непријатељ. Другим речима, федерација је заједница из рачуна а не из љубави, пријатељство на свесно и брижљиво одржаваном остојању.

3. ПОСТАНАК ФЕДЕРАЦИЈЕ

Као и у физичком, хемијском и космичком тако и у друштвеном и политичком свету делују две врсте снага: средотежне или центрипеталне и

средобежне или центрифугалне. Прве делују у смислу концентрације и организације, дакле у правцу центра и јединства; друге дејствују у смислу деконцентрације, децентрализације, дезорганизације и декомпозиције, дакле од центра и ка разједињењу. Резултат зависи од њиховог односа. Ако прве преовлађују, онда има јединства, компактности и чврстине; надвладају ли друге, онда долази до разједињености, распада, гасовитости; у случају њиховог стално подједнаког дејства, наступају статичка равнотежа и мртвило, а повременог — динамичка равнотежа.

Федерација може постати под деловањем једних или других снага. Ако на две или више држава, потпуно независних и самосталних или доведених у конфедеративни однос, делује претежна центрипетална снага, онда оне образују једну државну заједницу на федеративној основи, која се под даљим дејством тих сила претвара у унитарну државну целину. Догоди ли се да у једној унитарној држави стану преовлађивати центрифугалне над центрипеталним снагама, тада се унитарна држава преображава у федерацију а под њиховим даљим динамичним дејством се, по правилу, претвара у конфедерацију и потпуно распада. Ова два разна начина постанка једне федеративне државе су од пресудног значаја по њену даљу судбину: први начин носи у себи услове живота, будућности и све тешњих веза; други по својој уну-

трашњој и неодољивој тенденцији води, пре или после, распаду и пропасти.

Постанак федерације под утицајем центрипеталних снага, дакле процесом уједињавања, претставља нормалан и позитиван начин њеног доласка на свет. Зато се код ње осећа неодољива тенденција ка јачању савезне власти и проширењу њене надлежности, док, једног дана не добије потпуно унитаристичку основу. Најпознатије федерације постале су на тај начин: и Америчка Унија, и Савезна Швајцарска, и Немачка, и аустралијска федерација, и Канада, и Јужно-афричка федерација. Све су оне претходно биле конфедерације; у свима се касније савезна власт све више јачала и јача а савезна надлежност проширивала и проширује. Немачка се најзад, 1934 године, претворила у унитарну државу.

Недавна прошлост забележила је појаву неколико федерација, које су наступиле под дејством центрифугалних сила, процесом разједињавања. То су неколико јужно- америчких држава, које ни до данас нису успеле да нађу своју динамичку равнотежу. Разјединилачке снаге биле су у њима толико моћне, да су се из унитарних држава претворилe у федерације. Поприште сталних унутрашњих потреса, борби, трзавица, државних удара и револуција, оне повремено пружају свету жалосне призоре унутрашњег растројства, услед чега њихов међународни углед и утицај далеко заостају иза

њихове територијалне распрострањености и насељености. Поред унутрашњих растројних стања, на њихово претварање у федерације врло моћно је деловао пример федеративног уређења у Северо-америчкој Унији. Губило се из вида, да је до североамеричке федерације дошло нормалним и ујединилачким процесом и да Северо-америчка Унија за своју моћ, углед и богатство има да благодари другим моментима а не искључиво својој унутрашњој организацији. У јужноамеричке федерације, настале под дејством центрифугалних снага, спадају: Аргентина, Бразилија, Венецуела, Мексико.

На исти начин и под дејством истих снага претвориле су се у федерације поратна Аустрија и Совјетска Русија. Аустрија је била само по називу федерација али не и у суштини. Слично важи и за Совјетску Русију, у којој влада диктатура једне странке. Она се претворила у формалну федерацију нешто из невоље а нешто из разлога бољшевичке политичке тактике. У првим моментима после револуције, бољшевичка централна власт није била довољно моћна да одржи политички централизам и да је хтела. С друге стране, стварање совјетске федерације претставља саставни део бољшевичке међународне пропаганде. Претварање унитарне Русије у Савез Социјалистичких Совјетских Република, у који је отворен приступ свакој новој совјетској републици, треба да по-

служи као мамац и миг свима ближим и даљим суседима да уведу совјетске републике и да уђу у Совјетску Унију, која треба да претставља средиште и основу за стварање ако не светске а оно једне евроазијске социјалистичко - совјетске федерације.

Федерација, до које се дошло из конфедерације одн. из двеју и више потпуно суверених држава, дакле процесом уједињавања подвојених и везивања потпуно одвојених државних целина, могла би се назвати ујединилачком; федерација, која је постала из једне унитарне државе, може се сматрати и звати разјединилачком. Прва врста федерализма, и са међународног и државног гледишта, претставља нешто здраво, позитивно и корисно, јер води све пространијој и потпунијој организацији човечанства, уз чување и поштовање расних индивидуалности; друга врста је нешто нездраво и негативно, јер води разбијању и распадању целина и све већој дезорганизацији.

4. УЈЕДИНИЛАЧКА ИЛИ РАЗЈЕДИНИЛАЧКА ФЕДЕРАЦИЈА?

Пошто је Југоставија већ од свог постанка унитарна држава, то значи да је била творевина несразмерне надмоћности центрипеталних и ујединилачких снага над центрифугалним и одбојним. Њено садашње или касније претварање у федерацију било би дело премоћи и победе центрифугалних и растројно-разјединилачких сила, са свим даљим последицама њиховог унутрашњег динамизма. Поставља се питање да ли је било државно-правних услова за остварење ујединилачке федерације у Југославији у самом почетку, при постанку југословенске државе.

Као што смо видели, битан услов за стварање ујединилачке федерације јесте: а) постојање неколико потпуно независних и суверених држава и б) њихова воља да образују политичку заједницу, напуштајући у међународним односима своју политичку индивидуалност потпуно а у унутрашњим ограничавајући је само делимично. Да ли су те погодбе постојале пре уједињења у унитарну југословенску државу? Не!

Данашња југословенска Краљевина постала је из две потпуно независне и суверене државе, Краљевине Србије и Краљевине Црне Горе, и неколико покрајина бивше Аустро-Угарске, од којих је једна имала мању или већу аутономију, н. пр. Хрватска и Славонија, а остале биле или само административне целине или само делови других управних целина. До федерације у правом смислу могло је крајем 1918 г. доћи само између Србије и Црне Горе. Остале покрајине, које су биле само аустријске или угарске административне јединице или делови других управних целина, самим тим што нису биле државни индивидуалитети, нису могле ући у југословенску државну заједницу на

федеративној основи и као неке посебне државе. Ни Хрватска са Славонијом, поред све своје аутономије, која је бивала већа, мања или потпуно укидана, није имала услова да у југословенску заједницу уђе као посебна држава, јер није била држава. Као правник ми то морамо констатовати, без обзира да ли ће бити повређене неке осетљивости. Jep cotra factum non est argumentum. Можемо жалити што је стварност била таква али је била Управо у томе и због тога је била сва трагика судбине нашег троплеменог народа под Двојном Монархијом.

Према томе за стварање федеративне југословенске државе позитивним начином није било елементарних државно-правних погодаба, није, осим Србије и Црне Горе, било самосталних и признатих држава. Да ли је било воље за то? Не! Две дотадање српске самосталне државе су не само драговољно пристале него и желеле да се, одричући се своје раније политичке индивидуалности и суверености, утопе у нову народну државну заједницу, без икакве резерве и не тражећи за себе у овој никакав посебан положај, јер је јединствена југословенска држава била смисао и циљ свих њихових стремљења, напора и жртава. Унитарна југословенска држава претстављала је тежњу и изречну жељу и свих југословенских крајева и свих Југословена под бившом Аустро-Угарском. Преко својих спонтано створених народних организација, они су донели формалне одлуке о томе. У истој тачци своје одлуке од 29 октобра 1918 г., Хрватски сабор је прогласио државну независност Далмације, Хрватске и Славоније и њихово безрезервно присаједињење држави Срба, Хрвата и Словенаца, одричући се у истом тренутку те прокламоване државне самосталности и потчињавајући се власти загребачког Народног већа. А ово је 24 новембра 1918 г. донело закључак о уједињењу аустро-угарских југословенских крајева са Србијом и Црном Гором и ту одлуку 1 децембра 1918 год. коначно спровело у Београду са претставницима Србије.

Али да је крајем 1918 г. било државно-правних погодаба и расположења за југословенску федерацију, ова би била дело центрипеталних и ујединилачких снага, које би по закону инерције и по својој неодољивој тенденцији неминовно, пре или после, довеле до унитарне државне организације. Међутим, снаге, које сада делују у Југославији у правцу федерације, несумњиво су центрифугалне и разјединилачке. И ако би дошло до југословенске федерације, она би била дело тих снага, које такође имају свој закон инерције и неодољиве динамике.

Да је тражење федерације у једној унитарној држави манифестација центрифугалних снага и да у себи носи разјединилачку динамику, то се најбоље видело у бившој Аустро-Угарској. Гледају-

ћи у њој своју тамницу и не могући је рушити на директан начин, словенски народи су иступали као поборници аустроугарског федерализма. Зашто? Да нису то чинили из жеље да се аустроугарска царевина консолидује, учврсти и овековечи? Очевидно не! У федерализовању Аустро-Угарске они су гледали само прву етапу ка њеном потпуном распаду, који би разјединилачки федерализам неминовно и, тако рећи, аутоматски изазвао. То је, уосталом, сасвим отворено признао у Уставотворној скупштини један бивши угледни Старчевићанац. Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца одбила је при свом постанку да усвоји ујединилачку федерацију, која тада није била опасна и која би неминовно одвела унитаризму. Да ли ће сада Краљевина Југославија, после двадесет година постојања као унитарна држава, прихватити разјединилачку федерацију, која је сада много опаснија, јер би била резултат растројних и рушилачких снага, које по унутрашњој својој тенденцији воде распаду? Пред њом, међутим, нема другог избора: или задржати унитаризам или усвојити најопаснију врсту федерализма.

5. РАЗЛОЗИ ЗА ФЕДЕРАЦИЈУ И ЊИХОВА ВРЕДНОСТ

Карактеристично је да хрватски федералисти, — којима оваквим називом чинимо знатну концесију, јер они, бар према њиховим изјавама, циљају много даље, — нису никад покушали да на један систематски начин формулишу своје тражење и да га темељно образложе. Њихови захтеви изношени су у општим и неодређеним формулама по начелу: sic volo, sic iubeo, stat pro ratione mea voluntas. У колико федерацију правдају, она би била потребна са ових разлога: 1.) Срби, Хрвати и Словенци су три посебна народа, а сваки народ треба и мора да има своју политичку самосталност; 2.) федерација је потребна ради очувања индивидуалности, разлика и обичаја ова три народа; 3.) федерацију намеће и разлика у верама; 4.) федерација је потребна и због културне разлике, јер Хрвати припадају западној а Срби источној култури; 5.) федеративно уређење се намеће због разнолике прошлости Срба и Хрвата; 6.) ради решавања проблема са познавањем ствари и експедитивности администрације; 7.) ради равномерне поделе терета и користи, и 8.) федерација је неопходна ради осигурања равноправности између Срба, Хрвата и Словенаца или историско-политичких покрајина.

Неопходно је да се у краћим потезима осврнемо на ове разлоге за федерацију и да оценимо њихову вредност.

1.) **Српско - хрватско - словеначко национално тројство као разлог за федерацију.** — Југословенска држава је творевина начела народности и права на његову пуну примену у смислу стварања националних државних целина. Народно јединство

Срба, Хрвата и Словенаца претстављало је главну основу све политичке, војничке и пропагандистичке делатности за српско-хрватско-словеначко ослобођење и уједињење у властиту независну државу. Оно је било главна полуга, коју су српска влада, Југословенски одбор, Југословенски клуб у Бечу, Хрватски сабор и загребачко Народно веће употребљавали и употребили у својим напорима да сруше Аустро-Угарску и остваре народну југословенску државу. Сви ти разни политички фактори развијали су у разним приликама наш народни и државни програм у име те истине и у својој борби имали су потпору и одобрење целе нације и свих њених делова. С правом се може рећи да су питање српско-хрватско-словеначког етничког и народног јединства Срби, Хрвати и Словенци у току 1917 и 1918 г., тако рећи, плебисцитом решили. Они су ушли у једну државу потпуно свесно и по својој не само слободној већ и потпуно драгој вољи, јер су били свесни свога јединства. Тиме је питање српско-хрватско-словеначког народног јединства са гледишта практичне политике потпуно пречишћено и за увек скинуто са дневног реда. То је, као што смо видели, пре уједињења био само последњи али не и први и једини случај јасног документовања српско-хрватско-словеначке свести о етничком јединству.

И поред тога што је ово питање са политичког гледишта беспредметно, ми ћемо се на њега

осврнути. То питање има своју објективну и своју субјективну страну. Срби, Хрвати и Словенци имају сва објективна обележја, која карактеришу један народ. Они су исте крви, исте расе и истог порекла. Срби и Хрвати говоре и пишу потпуно истим језиком. Ако словеначки дијалекат нешто отступа од српско-хрватског, то је отступање далеко мање него што је случај међу разним дијалектима најхомогенијих народа у Европи: Француза, Немаца и Италијана. То је једнодушни закључак наших највећих језикословаца, закључак изведен када је питање српско-хрватско-словеначког јединства имало само теоријску вредност. Да заједница порекла и крви и није довољно утврђена, јединство језика послужило би јој као потпун доказ. Јер кроз 1300 година Срби, Хрвати и Словенци нису били никад политички уједињени, да би заједницом живота дошли до истоветног језика; још мање је неко од њих био у положају да језик осталима наметне.

Објективна обележја српско-хрватско-словеначког народног јединства до те мере су потпуна, да нема никаквих спољних ознака, на основу којих би се повукла разлика између ова три племена, нарочито Срба и Хрвата. Онај ко би путовао од Тимока до Триглава не би имао никакве могућности да утврди где престаје једно племе а почиње друго, где престаје друго и почиње треће. Ту ни верска припадност не може да послужи

као поуздано спољно обележје, пошто има Срба и католичке и муслиманске, Хрвата и православне и муслиманске и Словенаца православне вере. У једном српско-хрватском друштву не може се ни на који други начин сазнати ко је Србин а ко Хрват осим питањем присутних. Племенска припадност почива на искључиво субјективној основи. Према томе са гледишта објективних обележја, српско-хрватско-словеначко народно јединство је до те мере потпуно и очигледно, да га са те стране не покушавају доводити у питање чак ни они, који читаву своју политичку акцију заснивају на народном тројству. За то траже котву спасења у субјективној страни, спорећи постојање свести о јединству код наша три племена и истичући да крв, порекло и језик, то ће рећи објективне ознаке, нису главна обележја једног народа.

Како стоји питање српско-хрватско-словеначког јединства са субјективне стране, са гледишта свести о јединству?

Из нашег излагања о југословенској мисли као идеји и акцији, која је идентична са свешћу о јединству, ми смо показали да је та свест постојала одувек, још од оних времена када се у историји појавило начело народности и када су народности као такве стале иступати на историјску и политичку позорницу. Највећи синови сва три дела народна не само да су имали јасну свест

о српско-хрватско-словеначком јединству и исповедали је већ су настојали да је доведу до примене и у националној и практичној политици. Наша данашња национална држава је практични резултат те свести о народном јединству Срба, Хрвата и Словенаца. Више него и једна друга, југословенска држава је дело и творевина најширих слојева и народних маса. А шта је ове покретало? Једино и искључиво свест о јединству и тежња да ово добије државно-правни изражај. Свест о том јединству и његовој нужној последици покретала је и све наше народне вође, војсковође и државнике, српску владу и скупштину, Југословенски одбор, Југословенски клуб, Хрватски сабор, народне организације и Народно веће у Загребу. Околност да су били тумачи и претставници свести, расположења и тежњи маса давала им је снаге за акцију и пожртвовање. Та свест је инспирисала наше разне народне великане, песнике и уметнике, научнике и народне мученике.

Српско - хрватско - словеначко народно јединство је факат, са свима објективним ознакама. Тога факта могу по неки Срби, Хрвати или Словенци не бити а неки чак и не хтети да буду свесни. Бити свестан једног факта значи сазнати га на неки начин, у првом реду путем властитог искуства. Србин, који никад није видео или чуо Хрвата и Словенца, могао би сматрати одн. прихватити нечије тенденциозно учење да су они нешто сасвим дру-

го. То исто важи за Хрвата у односу на Србе или Словенце или Словенца у односу на Србе и Хрвате. Када извесни угледни Хрвати систематски говоре својим хрватским приврженицима да су Срби, Хрвати и Словенци три разна народа, је ли какво чудо ако ти приврженици, који и у свему другом слепо верују својим вођама, искрено и наивно прихвате и ово учење о нашем националном тројству, одн. добију свест о хрватској националној посебности. Уосталом, Аустро-Угарска је вековима чинила напоре и служила се свим сретствима, да у правцу националног тројства формира свест код својих поданика Срба, Хрвата и Словенаца. Што је она у томе врло мало, готово ништавно, успела, то је најбољи доказ, да је факат српско-хрватско-словеначког народног јединства био јачи од сваке, ма како веште и снажне пропаганде. Утичући само на свест а не на стварност, пропаганда се покаже бесциљна, чим се свест непосредно сусретне са стварношћу.

Колико је субјективни елеменат у појму народности нешто често вештачко и несигурно најбољи пример је са корушким Словенцима. Под утицајем снажне пропаганде а можда и других сретстава, они су се изјаснили аустријским Немцима. Ако су се сада и освестили и увидели своју заблуду, то је, на жалост, доцкан. У недавној прошлости било је много примера да су се у неким крајевима два брата, рођена од истих родитеља,

изјашњавали као припадници двама различним народима. Није ли случај код свих народа да поједини њихови делови имају развијену, мање развијену и неразвијену националну свест или да су неки национално недовољно свесни, други свесни а трећи да су најсвеснији. Зар би факат српско-хрватско-словеначког народног јединства престао да постоји, ако га не би били свесни неки мртенички чобани или неки загорски или прекомурски сељаци? И зар би у овом питању, које се као и сва питања мора знати, у првом реду на основу властитог сазнања и искуства, био меродавнији суд и одговор духовно најзаосталијег српско-хрватско-словеначког елемента, који, разуме се, зато није крив, од суда и одговора највећих, најученијих, најумнијих и најсвеснијих синова нашег троименог народа?

Ако би субјективни елеменат био главни у појму народа, онда би припадање или неприпадање једном народу било ствар личног уверења а често и интереса као што је случај са партијским припадништвом.

Није ли парадоксално да се баш у хрватском делу народа, који се може поносити што је дао скоро првих а свакако највећих и најумнијих апостола српско-хрватско-словеначког народног јединства, сада појављују људи, који излазе са учењем о нашем националном тројству. Разуме се да учење тих људи нема велике вредности: а)

јер су далеко инфериорнији од својих великих претходника; б) јер такво њихово учење није резултат искреног уверења већ једне кратковиде партијско-политичке а, можда, и личне потребе; в) јер су своја схватања у погледу јединства мењали и мењају према интересима дневне политике. У место да своје погледе о уређењу државе заснивају на стварности и на потребама и интересима државног и народног живота, они настоје да стварност јединства без потребе жртвују својим политичким потребама и интересима.

Факат српско-хрватско-словеначког јединства сјајно су документовали не само они Хрвати, који су стајали на бази југословенства, већ и они који су заступали мисао хрватске искључивости. Тај факат су до скоро потврђивали и они, који данас излазе са схватањима о нашем националном тројству. Као да се један историјски и етнички факат даје мењати према дневним и пролазним политичким потребама?!

Није ли Стјепан Радић 1897 г. написао у „Хрватској мисли“ и ове редове: „Зато је нама први наш идеал, да се народна душа што скорије крсти само са два једино оправдана имена, са хрватским и српским, да Босна и Херцеговина буду мјесто на ком ће се створити први трајни темељи посвемашњега народнога јединства хрватскога или српскога народа, мјесто да буде упоришћем, с којега ће наши народни непријатељи једним махом осујетити све наше хрватске и српске основе“. Радић је ишао и даље па је сматрао да народно јединство искључује компромисе и споразумевања. Он вели: „Посвемашње народно јединство наш је идеал. Нећемо слоге, компромиса. Слогу углављују различни елементи, слогу треба уговарати, код уговарања треба попуштати, код попуштања се тужи и суди, а то вазда оставља жалац, који прије или послије доводи до поновнога расцијепа. Наша је народна душа једна. Сад треба то јединство само манифестовати“. У своме чланку „К оснивању Хрватске сељачке странке“ Радић је 1904 г. писао: „Свој одношај према Србима просуђујемо дакле прије свега с народнога гледишта, а не с политичкога или државноправнога, а једино овакво здраво схватање данас је још живо и јако само у хрватском сељаштву, колико се и њега није примила туђинска наука, да су Срби наши највећи непријатељи. Једино наш сељак појми на први мах, да Србин не може бити Хрвату народни непријатељ, да то и хоће, ако истодобно није и српски издајица, јер гдје је један језик и једна домовина, пак према томе једни те исти културни и господарски интереси, ту је и свака политичка разлика само умјетно начињена.“ Стјепан Радић је сматрао нужним да чак и у програм своје странке унесе ове редове: „Хрвати и Срби један су народ, па се већ зато морају споразумјети и у политичком раду, на-

рочито ондје гдје живу заједно. Словенци су Хрватима, једни су другима тако близу, те су заправо и они с Хрватима један народ, који има сложно радити за заједничку будућност". Према његовом предлогу у Народном већу од 23 новембра 1918 г., Срби, Хрвати и Словенци су „етнографски јединствени, хисторијским, културним и политичким развојем на три племена подијељени народ", који ствара заједничку државу „на бази народног јединства".

Ако бисмо наводили шта је др. Анте Трумбић у току своје доиста светле националне прошлости и рада у емиграцији мислио и говорио о српско-хрватско-словеначком народном јединству, то би изнело читаву књигу. Ограничићемо се само на говор овог заслужног Хрвата у начелној дебати о Уставу. Као што ће се видети, за др. Трумбића Срби и Хрвати не само што су један народ већ су и једно племе. Он каже: „Још у почетку употребили смо реч племенски спор да означимо оно што дели нас Србе, Хрвате и Словенце. То није племенско питање, јер по моме мишљењу, нарочито између Хрвата и Срба, племенске разлике нема ни у језику говорном и писаном, ни у карактерним цртама, које обележавају једно етничко племе. Не можемо доћи до закључка да се ради о племенској диференцији између Срба и Хрвата. Али ипак неке диференције између нас Срба и Хрвата постоје". „Одакле те разлике, тај

спор између Срба и Хрвата? Ја ценим да је извор тога спора у психологији, а не у племенским разликама. Као проблем психологије, проблем је наше едукације". „Народној мисли сам се посветио својим скромним силама одавно у уверењу, да ће од нашег народа нешто бити. У њему има тако мало унутрашњих разлика, да у етничком погледу нема хомогенијег народа у Европи. Поред свих несугласица тако мало разлика има међу нама у првом почетку нашег државног живота, да је наш положај бољи од положаја старих народа, који су већ од столећа свршили свој државни проблем".

У специјалној дебати у Уставотворном одбору др. Јанко Шимрак је ишао још даље. Он је оптуживао одборску већину, а то ће рећи и већину која је изгласала Видовдански устав, да није довољно ни потпуно искрено привржена идеји народног јединства Срба, Хрвата и Словенаца. „Ви сте били против „Југославије', грмео је др. Шимрак одборској већини 21 марта 1921 г., јер не признајете три племена него три народа. Ви сте се бојали овог једног имена Југославије, јер у души вашој — а ја ћу вас сада назвати са оним именом, којим вас је назвао др. Душан Поповић у задњим седницама Привременог народног претставништва, — јер у души вашој још није дозрела идеја једнога народа у три племена". А у начелној дебати у Уставотворној скупштини, он је

20 априла 1921 г. изговорио ове речи: „У овом нашем Уставу мора дакле да буде, тако рећи, инкарнирано наше народно јединство, он мора у себи да садржава одредбе за добро схваћене интересе, у првом реду нашега сељака и нашега радника“. „Нећемо ми три суверене државе него хоћемо једну јаку државу, основану на народном јединству Срба, Хрвата и Словенаца.“

Ма како то изгледало парадоксално, можда нико на драстичнији начин није подвукао српско-хрватско-словеначко народно јединство од највећег хрватског племенског ексклузивисте др. Анте Старчевића. За њега не постоје ни Срби ни Словенци као нешто етнички посебно. Сви су они Хрвати. Словенци су, по његовим речима, „планински Хрвати“. На другом месту вели: „У Србији станује најплеменитији дел хрватског народа“. За њега су Немањићи „сјајна хрватска династија“ а цар Душан био је владар „југоисточних делова Хрватске“. Није ли ово најснажнија констатација потпуне етничке истоветности српско-хрватско-словеначке масе, којој целој др. Старчевић даје хрватски назив, осетивши сву нелогичност да једна иста садржина има три имена. Није ли бесмртни Вук Караџић, без икакве рђаве тенденције, на исти начин истакао српско-хрватску истоветност речју: „Срби сви и свуда“.

Оснивач Хрватске сељачке странке др. Анте Радић 1904 г. написао је у „Дому“ чланак под насловом „Југославија“, у коме се налазе и ове речи: „Наша је будућност у слози с нашим народом истога језика и племена: од крањског Триглава и нашег Јадранског Мора, па тамо до Црног Мора“. „Само-Хрвати, како некоји хоће да буду, то су самоубојице или пак туђинске слуге“.

Па и сам др. Мачек, који данас иступа као поборник националног тројства Срба, Хрвата и Словенаца, подвукао је пре неколико година и у тренуцима разумљиве ако не и оправдане напетости српско-хрватских односа њихово јединство. У своме говору на жалобној седници посланика Сељачко-демократске коалиције од 11 августа 1928 г., одржаном на три дана после смрти Стјепана Радића, др. Мачек је рекао: „И ради тога наступа Стјепан Радић већ у почетку свога политичкога дјеловања као бранитељ потпуне равноправности Срба у Хрватској и ставља у програм своје странке велике ријечи: **„Хрвати и Срби један су народ,** те се морају споразумјевати, нарочито тамо, где живу заједно“. А на другом месту истог говора на адресу пок. Радића је казао: **„Био си неокрњеним краљем народа свога.** А што рекох неокрњеним? Зар нијеси 40 година носио круну, круну трнову? **Па је ли чудо да је на звук имена твога задрхтало свако сељачко срце од Јадрана до Црнога Мора, напунивши се надом у слободу, напунивши се надом у правицу“.** Зашто баш од Јадранског до Црног Мора? Оче-

видно зато, што ту живи један исти народ, чији је Радић био истакнути син и „неокруњени краљ“, како вели садашњи вођа Хрватске сељачке странке, признавајући тиме факат народног јединства не само Срба, Хрвата и Словенаца већ и Бугара.

Срби, Хрвати и Словенци су, дакле, један народ; а кад су један народ, они не могу истовремено бити и три народа. Према томе, њихово национално тројство, које не постоји, не може служити као основа и разлог за федерацију југословенске државе. За југословенску федерацију, ако се она жели, морају се наводити неки други разлози а не онај који не стоји.

Али узмимо да су Срби, Хрвати и Словенци три народа. Овај овако претпостављени факат не би неминовно повлачио федерацију. Његова логична политичка консеквенца била би стварање три сасвим посебне и независне државе: српске, хрватске и словеначке. Разуме се, та и таква последица не би била неминовна: све би зависило од воље та наводна три народа и од међународне ситуације. Међутим, треба имати на уму једну истину, која се стално губи из вида. Питање уређења наше државе нема никакве узрочне везе са питањем нашег народног јединства или националног тројства. Пресудни су сасвим други моменти, т.ј. интереси заједнице, њене снаге и њеног просперитета. Нити народно јединство неминовно повлачи унитаризам нити народно тројство безусловно налаже федерацију. У целој ствари ван дискусије је ово. Онај ко у Југославији тражи федерацију на бази фикције о посебним националним индивидуалитетима Срба, Хрвата и Словенаца и ради наводног очувања тих индивидуалитета, тај, ако хоће да буде логичан и доследан, може у југословенској федеративној заједници захтевати само три посебне државе, т.ј. српску, хрватску и словеначку, а никако седам, како то чини др. Мачек. Шта више, стављајући се овако на искључиво хрватско гледиште, вођа хрватске већине једино би могао са тога гледишта чинити предлоге и постављати захтеве у погледу положаја Хрвата у југословенској држави. Али са оваквог свог становишта, он нема никаква права улазити у питање, како ће Срби и Словенци уредити свој положај и своје односе. Најмање може на бази три тобожња национална индивидуалитета тражити уједињење Хрвата у једну посебну државу а разједињење Срба у шест државних тела.

2.) **Потреба федерације ради очувања индивидуалности и посебних обичаја и традиција Срба, Хрвата и Словенаца.** — Већ смо утврдили да су Срби, Хрвати и Словенци један народ и да о неке три посебне индивидуалности не може бити говора. Али узмимо за моменат да то није тако, да доиста постоје три индивидуалности са потпуно посебним обичајима и традицијама. Да ли би се из тога наметало федеративно уређење.

Ни у ком случају! Из таквог стања ствари и таквих тежњи логичнија последица би била стварање три сасвим засебне државе, мада данас, у веку развијене штампе, књижевности, многоструког и брзог саобраћаја и интензивне измене свих врста добара, ни државне границе, које се све више спиритуализују, не могу спречити узајамне утицаје и опште нивелисање, чак када би се то и хтело. Данас се уопште не може озбиљно говорити о некој националној култури. Она је до скоро била у овом делу света европска а сад све више постаје светска. Уз то ни Срби, ни Хрвати, ни Словенци нису хтели нити хоће државне посебности већ државну заједницу, јер у овој виде најпоузданију гарантију и за своју индивидуалност и за своја посебна обележја, традиције и обичаје. А у тој државној заједници, у колико се мисли да би само федерација пружала јемства за ове посебности, она би се морала сатојати из три посебне државе, т.ј. српске, хрватске и словеначке. Др. Мачек, међутим, тражи седам државица, што значи да се његови политички захтеви заснивају на неким другим разлозима а не ономе који износи.

Унитаризам не претставља негацију ни српских, хрватских и словеначких посебности, традиција и обичаја, у колико постоје, нити посебних имена. То нити ко има интереса да уништава нити би могао. Треба ли неких доказа за ово? Није ли аустро-угарска доминација читавих осам

стотина година систематски, час брутално а час језуитски, настојала да мађаризира или германизира Хрвате, да их лиши њихове етничке свести, њихових традиција и обичаја, њихове посебности? Нису ли сви ти напори не само били безуспешни већ и са супротним дејством? А колико се тек векова очувало словеначко острвце у германском мору? Петвековно ропство под Турцима претворило је целу српску масу у песнике и националне хероје. На који се то начин успело? На сваки други само не државним посебностима, државним границама.

Што се тиче индивидуалности, обичаја и традиција, има их који су заједнички целом нашем народу; постоје, међутим, и такви, који нису својствени ни целом појединoм племену. О хомогености Србије много се говорило и говори. Ње је, доиста, и било, али се испољавала у истоветности погледа на благотворност националне и државне независности, у јединству националне тежње и општег идеала и општој готовости да се за све то мре. У свему другоме било је и има шаренила. Сваки крај има специфичних обичаја, традиција, одлика. Свако село имало је и има нечег специфичног; сваки заселак у једном селу има нечег посебног, што љубоморно негује. Ни у самој Србији не постоји нека општа српска народна ношња: постојала је и постоји ношња појединих крајева, па је и ту варирала по појединим срезо-

вима и селима. Никоме ни на памет није падало да спроводи неку нивелацију, иако се Србијом централистички управљало. То ни данас никоме не долази у главу. Отмене београђанке појављују се на свесловенским забавама у разним ношњама не само Србије и српства већ и Хрватске и хрватства или Словеније. У овом погледу слично је стање и код Хрвата и код Словенаца. И код њих сваки крај има своје посебности и специфичности, иако су ти крајеви живели под сасвим истим административним условима.

Посебне светле традиције не само да се не негирају већ постају општа народна својина. Да ли су Хрвати што изгубили од тога, што се хрватска прошлост проучава као саставни део историје целог нашег народа, што се Зрински, Франкопан, Јелачић, Штросмајер, Прерадовић, Рачки, Мажуранић и др. третирају као заједнички национални великани и што се Мештровићем поноси цела нација?

Српске, хрватске и словеначке посебности, традиције и обичаји претстављају заједнички морални и духовни капитал. Нема те луде политике, која би на тај капитал насрнула а још мање успела, нити би се могла претпоставити нека толико неразумна политика, која се њиме не би служила у општем интересу. Али посебна историја у прошлости не мора и не сме значити тежњу за неком посебном историјом у садашњости и будућности:

прва је била последица трагике, која нам је била наметнута злим удесом; друга би била трагика, која би била резултат наше лудости.

3.) **Разлика у вери као разлог за федеративно уређење.** — Очевидно је да ни овај разлог не стоји нити може опстати. Нема државе у свету, која би се уређивала на верској бази нити би то било могуће. Код нас нарочито. На целој нашој државној територији има привржeника све три вере. Нека федеративна јединица муслимана, католика или православних би била практички непроводљива. Вере регулишу наш однос према Богу и према другим људима у моралном погледу. Њихово царство није од овог света. У колико се баве земаљским стварима, оне имају своје посебне аутономне организације, које су потпуно равнодушне према унутрашњем државном уређењу. Са свога гледишта оне су пре за унитаризам него за федерализам. Уосталом, од унитарних држава једино је Италија верски хомогена. Све остале су верски хетерогене, што не смета ни њиховом политичком унитаризму ни разлици вера у њиховом оквиру. Тражење седам државица у оквиру Југославије нема никакве везе са постојањем три главне вере.

4.) **Културна разлика као разлог за федерацију.** — Од стране хрватских федералиста често се тражење федерације заснива на неким разликама у култури, нарочито између Хрвата и Срба. На-

водно, хрватска култура је хиљадугодишња и западна; Срби су до пре стодвадесет година били турско робље те су културно заостали; у колико имају нешто културе, она је источна. Овом произвољном тврђењу следује друго, ни мало мање неосновано, наиме да је источна култура по себи инфериорнија од западне. Како стоји ова ствар?

а) Бесмислено је расправљати о томе чија је култура старија: хрватска или српска. Већ тиме што се једна обележава као западна а друга као источна признаје се да ни једна није изворна, да су обе позајмљене, те се позајмљеним стварима нико основано не може разметати. Ни у томе од кога је ко зајмио нема никакве заслуге, пошто је свако зајмио од онога ко му је био најближи.

У погледу културе једног народа или племена, није важно од када се она датира већ каква је и колика сада, колико је дубока, снажна и распрострањена. Грчка култура је најстарија од свих европских култура. Значи ли то да би се данашњи Грци могли разметати као најкултурнији народ у Европи? Римљани, са огромном културном надмоћношћу, вршили су покоравања некултурних и заосталих галских, германских и британских племена. Ни Мусолини не допушта себи ту комичност да тврди, да су данашњи Италијани културнији од Француза, Немаца или Енглеза.

б) Што се тиче садашњег културног стања Срба и Хрвата, код њих се данас може говорити

једино о извесној култури вароши и интелигенције. У погледу села и широких сељачких маса, њихова култура није ни западна ни источна. Оне, на жалост, немају никакве културе и живе у пуној културној заосталости и скоро пуној неписмености. У тој својој некултурности и заосталости, оне су потпуно једнаке и хомогене. Не развија ли у последње време др. Мачек врло живу акцију на ширењу писмености међу хрватским делом народа? А пошто ни сама писменост није култура, то се још мање може неписменост сматрати културом, и то вишом.

Не стоји да је култура српских вароши и интелигенције источна а хрватских вароши и интелигенције — западна. Према савременом схватању, оне су обе западне. Има само једна разлика: хрватска интелигенција, књижевност, уметност и култура формирале су се до скоро под искључивим утицајем Беча и Пеште а ређе Берлина и Рима; српска интелигенција, књижевност, уметност и култура развијале су се под поглавитим утицајем Париза, Лондона и Берлина а ређе Беча и Рима.

Који су од тих утицаја супериорнији, то није толико важно нити претставља неку кривицу или заслугу за ма коју страну. Али да париски и лондонски утицај није инфериорнији од бечког и пештанског, то ће, надамо се, допустити и најзаслепљенији хрватски федералиста.

Узмимо, међутим, да је тврђење хрватских федералиста тачно, да је хрватска култура — западна, старија и супериорнија а да је српска — источна, млађа и нижа. Какве би то везе могло да има са њиховим захтевом федерације? Зашто је потребно једној старој и вишој култури да се ограђује неким федеративним границама од једне младе и ниже? Има ли разлога да се боји подлегања утицају млађе и ниже? Је ли се икад и игде десило да млађа и нижа култура угрози вишу, старију и јачу? Или је по среди нека чудна себичност, нека неразумљива тежња да се та виша култура задржи само за себе? Нису ли сви народи у погледу културе вазда били највеће алтруисте? И зар не би било нормалније, да нижа, млађа и слабија култура зазире од надмоћности старије, јаче и више и да тежи своме осигурању путем неких федеративних граница? Шта је онда мерило за супериорност једне културе: њена способност или њена неспособност за несметану утакмицу?

Још је једна ствар нерасветљена. Је ли само србијанска култура источна и нижа или уопште српска? Је ли само хрватска култура западна и виша или то важи и за словеначку и за пречанско-српску? Ако би се западњашто односило само на хрватску и словеначку курлтуру, онда би она била само други назив за католицизам, дакле сводила се на верски моменат; ако би се односило на све Србе, Хрвате и Словенце, који су били под

Аустро-Угарском, онда би оно било синоним аустријанства, које не може ни у ком случају служити као основа за изградњу наше националне државе.

5.) **Разноликост српско-хрватско-словеначке прошлости као разлог за федерацију.** — Да је наш народ злим удесом историје био раскомадан и да су његови поједини делови живели под различним приликама, то стоји. У тој прошлој подвојености била је његова трагика као што је у садашњој уједињености његов триумф. Међутим, из ове околности не може се извести никакав закључак у корист федерације, јер разнолика прошлост ни у колико није компромитовала српско-хрватско-словеначко народно јединство. Иако су и други крајеви живели подвојено и имали посебну прошлост, ни један од ових није тражио нити на основу те околности тражи федеративно уређење. Ти се захтеви чују једино из хрватских крајева. Али ти исти крајеви дали су у Уставотворној скупштини не само одлучне унитаристе већ чак и непомирљиве централисте.

Разноликост прошлости као и свака друга разноликост може наметати извесне обзире али никако не може послужити као основа и главни критериум за изграђивање једне заједничке државе. Сва људска удруживања почивају на ономе, што њихове чланове спаја, везује и упућује на сарадњу, на ономе што им је заједничко, а никако

на ономе што их раздваја, међусобно одбија и што им је посебно или опречно. По логици хрватских федералиста, Југославија би требала да пружи јединствен пример државе у свету, која би постојала и била изграђивана на разликама међу њеним грађанима, на ономе што их дели и подваја, на бази једне несрећне и наметнуте им прошлости, другим речима према нацрту својих вековних и збачених непријатеља и угњетача.

За једну разумну и далековиду политику, а таква треба да је свака политика, постоје искључиво садашњост и будућност, друга више него прва; све остало је сретство па и сама прошлост, која се, уз сав нужни респект, упреже у кола циљева садашњости и будућности. Логика хрватских федералиста води жртвовању садашњости и будућности једној жалосној прошлости.

6.) **Решавање проблема са познавањем ствари и експедитивност управе као разлози за федеративно уређење.** — Задатак државне управе је да разне проблеме решава са што потпунијим познавањем и што мањом спорошћу. Да би се то постигло врши се децентрализација управе и деконцентрација власти и установљавају се разне врсте локалних управа или самоуправа. Ове мере су потпуно довољне да се постигне жељени циљ.

Федерација сама собом не значи приближавање управе народу нити искључује централизам.

У федеративним јединицима може бити спроведена најкрућа централизација а од локалне самоуправе не мора бити ни трага. Унитарна држава, међутим, може бити подељена на веће и мање самоуправне јединице, са већом или мањом надлежношћу. Самоуправни послови бивају поверени самоуправним скупштинама и из њихове средине изабраним извршним одборима. На тај начин, управа бива не само приближена народу већ и потпуно демократизована и стављена под утицај локалног бирачког тела. Енглеска је најбољи пример децентрализоване и демократизоване управе у оквиру унитаризма док је предратна Немачка непобитно показивала, да федерализам не искључује круту централизацију и бирократизам у посебним државама федерације.

7.) **Равномерност поделе терета и користи као разлог за федерацију.** — Један од разлога, који хрватски федералисти наводе у прилог федерације јесте, да само федеративно уређење може обезбедити равномерну поделу терета и користи у једној државној заједници. Како наводно у Југославији не постоји равномерност ове поделе, како читави крајеви бивају искоришћавани за рачун целине или других крајева, не добивајући никакву нарочиту компензацију у другим користима, федерација би била једини лек и једина гарантија противу неравномерности. Како стоји са овим тврђењем: а) да ли доиста постоји не-

равномерност терета и користи; б) ако би постојала, је ли лек и јемство противу ње у федерацији?

а) Пореско законодавство, које је једно за целу Југославију, не зна ни за покрајине, ни за племена ни за националну припадност нити ма за каква субјективна мерила. Сви терети зависе једино од економске снаге пореских субјеката. Што је ко имућнији и што има веће приходе у толико је више порески оптерећен јавним дажбинама. Крајеви са бољом и приноснијом земљом плаћају више од брдских, каменитих и неплодних крајева. Области са јаче развијеном индустријом или трговином плаћају и треба да плаћају више него они са неразвијеном индустријом и трговачком делатношћу. То су објективна начела, која важе у целом савременом свету па и у југословенској држави. Тиме што сви порески облици почивају на истим законским прописима, што се ти прописи заснивају само на објективним мерилима, у погледу пореског оптерећења обезбеђена је максимална правда. Према томе, о некој пореској неједнакости у смислу неправичности не може бити говора.

Црногорски, далматински, херцеговачки и лички крајеви плаћају по истим површинама мању земљарину него војвођански или равничарски крајеви србијански или славонски. Зашто? Из простог разлога што је у овим последњим чист

принос са земље већи. Па ипак Црногорци, Далматинци, Херцеговци и Личани више завиде војвођанима, србијанцима и славонцима на плодности њехове земље, него ови последњи њима на ниској земљарини. Иако равничари често истичу величину своје порезе на земљу према оној у брдским и каменитим крајевима, нико од њих није претпоставио да напусти свој плодни а теже порески оптерећен крај па да се настани у Црној Гори, Херцеговини или Лици. Становници ових последњих врло радо напуштају своје крајеве и, ако имају могућности, иду у плодније пределе.

Иако пореза претставља јавни намет а не наплату услуга, ипак имућнији у начелу имају и више користи и више услуга од државе и њеног правног поретка. Један од задатака државе је да гарантује личну и имовну безбедност грађана. Треба ли нарочито доказивати, да сироти имају у друштвеној заједници мање потребе за личном а готово никакве за имовном безбедношћу?

Савремена држава није акционарско друштво, па да свако вуче користи према броју својих акција. Она у првом реду почива на начелу солидарности својих грађана и инспирисана је тежњом: свако према могућности, свакоме према потребитости. А начини, на које се држави служи и од ње вуку користи, врло су многоструки и сложени. Поред порезе на имовину и приходе не постоји ли, на жалост, и повремена пореза у крви?

И зар нису становници сиромашних и брдских крајева, по правилу, пожртвовнији војници? А шта је примамљивије за спољне непријатеље: кршеви храбрих брђана или нечије равнице?

б) Али и кад би постојала нека неравномерност порезе по покрајинама, да ли је за отклањање ове неравномерности неопходна федерација? Ни у ком случају. Довољна би била измена неправичног пореског законодавства, у колико би такво постојало. Пошто и у федерацији финансије, по правилу, спадају у надлежност савезне власти, то би и у федеративној држави богатија посебна држава, ceteris paribus, укупно плаћала више него сиромашна. Колико ће укупне дажбине у корист федерације изнети у посебној држави, то није њено питање већ ствар њене пореске моћи и савезног законодавства. Јер посебне државе не плаћају савезној власти у облику доприноса већ се у финансијском погледу савезна територија сматра као неподељена и јединствена. Једино се конфедерација или државни савез финансира утврђеним доприносима државачланица. Али она је нешто сасвим различно од федерације.

Приговори о неједнакости пореских терета у југословенској држави појавили су се првих година по њеном стварању. У то време, они су били основани у толико, што су пореске дажбине наплаћиване по разним пореским системима и по

законодавству, како се у коме крају затекло, пошто се порески закони нису могли на мах изједначити. Битно је то, да у новој заједничкој држави нису донети никакви закони, који би били неправични и који би правили произвољне разлике међу грађанима и крајевима. Крајем 1928 г. донет је заједнички порески закон за целу државу, тако да од тада не може бити говора ни о разноликости терета међу појединим крајевима а камо ли о њиховој неједнакости или неравномерности. Па ипак се у неким крајевима још и данас харангирају необавештени помоћу ове неистине.

О фактичкој равномерности или неравномерности поделе терета и услуга по појединим крајевима у Југославији говорићемо и касније.

8.)**Равноправност Срба, Хрвата и Словенаца или историјско-политичких покрајина као разлог за федеративно уређење.** — Устав југословенске државе и њено позитивно законодавство не познају као неке правне субјекте ни Србе, ни Хрвате, ни Словенце, нити неке историјско-политичке покрајине. Закони и Устав знају само за грађане, који су пред уставним и законским одредбама једнаки. Према томе, не може се, строго узевши, говорити ни о равноправности ни о неравноправности појединих племена, пошто су правно индиферентна; из истог разлога не може се говорити ни о равноправности или неравноправности историјско-политичких покрајина, пошто их југосло-

венско јавно право не познаје. Не подлежи се никаквим посебним обавезама с обзиром на припадност овом или оном племену или овој или оној бившој покрајини; на бази тих околности тако исто не стичу се никаква посебна права.

Питање равноправности или неравноправности племена могло би се појавити само у случају, да је југословенска држава организована на бази племенских индивидуалитета, као политичко правних личности, т. ј.као племенска федерација. Исто важи и за питање равноправности или неравноправности историјско-политичких покрајина. Оно би се могло поставити једино у случају да је наша држава организована на основи историјско-политичких покрајина, т. ј. да је федерација историјско-покрајинских политичких индивидуалности. Дакле, у унитарној држави оно се не поставља; у федерацији би се могло поставити. Међутим, ни у федеративној држави се не би истовремено могло говорити и о равноправности племена и о равноправности историјских покрајина. Јер југословенска федерација не би могла једновремено бити и племенска и историјско-покрајинска: племена има три; историјских покрајина, од којих већина нису биле и политичке, има седам.

Није довољно јасно шта федералисти схватају под племенском или покрајинском равноправношћу, која се, као што смо видели, у унитарној држави као неко питање уопште не поставља. Као

питање се може поставити, мада врло тешко, само у федерацији. Ако под равноправношћу племена разумеју потпуну једнакост међу племенима у погледу права, онда самим тим морају прихватити и једнакост обавеза и дужности, јер су права и обавезе корелативни. То би исто важило и у погледу равноправности историјско-политичких покрајина као посебних држава у федерацији. Та равноправност би такође, као свој корелатив, повлачила и једнакост обавеза.

Политички, та би равноправност значила потребу једногласности племена или посебних држава за доношење одлука одн. сагласност већина појединих племена или појединих посебних држава. Такву једногласност не познаје ни једна федерација на свету. За њу зна само конфедерација, па и она само у неким основним питањима. Друштво народа, као најслободнији начин удруживања суверених држава, није усвојило на апсолутан начин ни једногласност ни равноправност. Једногласност се тражи само у извесним случајевима битног значаја. Један од најважнијих битних органа, њен савет, не почива на равноправности у апсолутном смислу. Он зна за три врсте чланова у свом саставу: сталне, полусталне и привремене. Јер се сматрало и сматра, да велике силе носе много већу одговорност и подносе много веће жртве за одржање општег мира него мале државе.

Према томе, равноправност, какву по свему судећи замишљају федералисте, не да се организовати у федерацији. Она се само релативно даје остварити у конфедерацији. Међутим, ње у апсолутном смислу нема ни у невезаним међудржавним односима: она се ту појављује само формално али не и стварно.

Евентуална југословенска федерација, далеко од тога да решава питање равноправности међу племенима и покрајинама, које се у унитарној Југославији и не поставља а које федералисти истичу као основ за федеративно уређење, само би то питање отворила и поставила на дневни ред, са свим неминовним даљим трвењима и потресима. Нити је у њеној природи нити би било у њеној моћи да га уреди. Према томе, са овог разлога би федерација у Југославији била не само неоправдана и бесциљна већ и директно опасна.

6. ХРВАТСКО ПИТАЊЕ И ФЕДЕРАЦИЈА

Као што смо видели ни један од разлога, који се наводе у прилог федеративног уређења Југославије, не може се одржати. Ни један од њих не повлачи федерацију као нужну логичку и политичку последицу. Доследно развијени, ти разлози воде или стварању сасвим посебних племенских држава, у којима би одвојено били груписани Срби, Хрвати и Словенци, или конфедерацији

одн. реалној унији ових држава. Али они по себи не искључују ни унитарни карактер југословенске државе. Јер све оно што се наводи у прилог федерације, остварљиво је у унитарној али не и у федеративној држави.

Да ли би се федерацијом задовољили основни захтеви хрватске опозиције одн. садашње хрватске већине? Другим речима, да ли би се федеративним уређењем Југославије решило тзв. хрватско питање? Ако би то био случај, онда би сама та околност претстављала известан разлог у корист федерације. Тај разлог би био и крупан и озбиљан.

Већ смо напоменули, да претставници хрватског незадовољства ни једном приликом нису јасно и одређено формулисали у чему се, по њиховом схватању, састоји хрватско питање и на који би се начин дало решити. То није учинио ни др. Мачек. Његове изјаве страним листовима или су сувише опште или противречне и конфузне да би се из њих могао извести одређен закључак. Поред тога, њима се више ишло на то да се води извесна пропаганда него да се у име хрватске опозиције обележи став. У место формулисања тзв. хрватског питања и његовог решења, др. Мачек се у својим интервјуима више бринуо о појединим чисто српским покрајинама и покушавао да их харангира противу унитарног уређења. Готово увек се имао утисак, да је вођи хрватске опо-

зиције више стало до разбијања српства него до решења неког посебног хрватског питања.

Кад се из разних изјава др. Мачека одбаци све оно што је пропаганда и што нема никакве везе са хрватским племеном, које он ревносно проглашава народом, онда излази да би се тзв. хрватско питање, чија се суштина не прецизира, решило одн. дало решити под овим условима: 1.) споразум Срба, Хрвата и Словенаца, као три посебна народа, без надгласавања; 2.) уређење заједничке српско-хрватско-словеначке државе на таквој основи, која би у управљању државном заједницом искључивала надгласавање ма кога племена одн. народа; 3.) самостална хрватска војска и 4.) самосталне хрватске финансије.

Покушаћемо да анализирамо ове захтеве хрватских незадовољника и да видимо да ли се они дају задовољити федеративним уређењем југословенске државе.

1.) Да би се Срби, Хрвати и Словенци могли споразумевати као три посебне индивидуалности, они би се морали претходно посебно организовати и изабрати своје претставнике за прављење споразума. На који би се начин извело ово посебно организовање? Да ли претходним стварањем три посебне државе? Или спровођењем избора по племенима одн. народима? У првом случају, данашња држава би се претходно имала разбити у три засебне државе, па би тек онда легални претставници ових имали да воде преговоре и да се споразумевају о стварању нове државне заједнице. Али како повући територијалне границе између Срба, Хрвата и Словенаца? У другом случају не би морало доћи до формалног разбијања данашње државе али би се спровело њено потпуно духовно и морално разједињење. У оба случаја, међутим, намеће се питање: шта радити ако до споразума не дође а надгласавање се искључује. На жалост, ово питање остаје без одговора. У ствари, одговор је врло јасан. Ако би се пошло овим путем, онда би при непостизању споразума без надгласавања потпун разлаз југословенских „народа“ и распад Југославије остали као једина алтернатива.

У целој овој ствари битно је то, да само прихватање начела ненадгласавања значи не само напуштање унитаризма већ и федерације. Ни прошлост ни садашњост не познају ни једну федеративну државу, која би искључивала надгласавање. У свима федералним законодавним телима, одлуке се доносе надгласавањем. Чак се и савезни устав мења надгласавањем, додуше квалификованим, али тек надгласавањем. Изузетак се чини само у погледу неких уставних одредаба, којима се зајемчавају нека специјална права посебним државама. Начело ненадгласавања примењује се у конфедерацијама, као што је Друштво народа, па и ту не у свима већ само у важнијим пита-

њима. Према томе, федерација не омогућава ни саму процедуру за решење тзв. хрватског питања онако како га др. Мачек са друговима поставља а још мање га решава. А не омогућавајући ни процедуру за решење питања, ради кога би имала бити уведена, федерација самим тим губи сваки разлог постанка и опстанка.

2.) Српско-хрватско- словеначки односи не би се ни применом федерације могли уредити тако да се у управљању заједничком државом искључи принцип надгласавања. У свима федерацијама света савезна законодавна тела доносе своје одлуке надгласавањем. У томе је, уосталом, једна од основних разлика између федерације и конфедерације: за ваљаност одлука заједничких тела прве довољна је сагласност већине чланова; за пуноважност одлука заједничког тела ове друге, по правилу је неопходна једнодушност и једногласност делегација држава-чланица. Према томе, надгласавање је нормалан начин одлучивања у федерацији. Условљавати пуноважност одлука споразумом одн. једногласношћу, искључујући свако надгласавање, значи не хтети ни федерацију већ тражити много лабавији, т.ј. конфедеративни одн. један чисто међународни однос. Да др. Мачек мисли на конфедеративно уређење као основу за решење тзв. хрватског питања, то се види јасно и из његове изјаве француском листу „Ла Репиблик“ од 28 новембра 1935 г., у којој изречно ве-

ли: „Али сада још није вријеме да се изјашњавамо о нашим увјетима. **Довољно је да кажем, да Хрвати имају у виду остати у конфедерацији.“**

Једногласност и споразумност одлучивања у управљању државама и формирању њихове воље претставља нешто идеално али и нешто што је у пракси, по правилу, неизводљиво и немогуће. Ако се не жели паралисање државне машине, онда надгласавање остаје као једини излаз. Зато је оно постало редован начин одлучивања не само у унитарним већ и у федеративним државама а делимично долази до примене чак и у конфедерацијама.

Заменити начела надласавања принципом споразума одн. сагласности племенских одн. „народних“ већина, то би значило не само укинути права већине већ омогућити диктатуру мањине. Јер ако би за једно значајно решење били сви Срби, сви Хрвати и врло јака мањина Словенаца, онда би судбина тога решења па и судбина државе зависила само од добре воље оне незнатне словеначке већине. Како би то изгледало у пракси, нека послужи овај пример. Уставотворна скупштина, која је донела Видовдански устав, бројала је укупно 419 чланова, од којих свега 37 Словенаца. Претпоставимо да су за тај устав били сви Срби, сви Хрвати, сви мањински претставници и 18 Словенаца а да су противу њега били само 19 Словенаца. При начелу споразумевања и сагласности племенских већина, Устав не би могао бити донет

Зашто? Јер би противу њега била словеначка племенска већина. Што би та словеначка племенска већина била само за један глас јача од словеначке племенске мањине, што би се према већини Уставотворне скупштине односила као 19 : 400 одн. 1 : 21 то је споредно. 19 посланика је могло да спречи оно што би њих 400 хтели. Чак ни свих 19 већ само онај деветнаести. Зар би у оваквом начелу било ма и трунке памети?! Па ипак се оно истиче у име политичке мудрости, добре воље и слоге. Да би иронија била већа, оно се истиче и у име консолидације државе и њеног напретка па чак и у име неке равноправности! Замислите ту равноправност где је 19 равно 400, где зла воља, кратковидост, ограниченост или корумпираност 19 народних посланика може да осујети сваки племенити, мудри и далековиди потхват осталих 400!

Али на страну апсурдности у примени овог начела. Битно је да је оно неостварљиво и у федерацији. Ако би његово прихватање претстављало битни услов за решење тзв. хрватског питања, онда федерација не пружа могућности за његово решење, те би самим тим била бесциљна, апстрахујући све друге њене негативне стране.

3.) Питијска формула др. Мачека „моја пушка о моје раме“ не може се другојаче схватати него као тражење самосталне хрватске војне организације и команде.

Федерација, међутим, познаје и допушта само

једну јединствену војску и јединствену команду. Тако је стање у свима федеративним државама. У томе не чине изузетак ни Североамеричке Сједињене Државе ни Швајцарска.

Отуда ко хоће федерацију тај не може тражити посебну војску. А ако је тражи, он је противу федерације а за неке много лабавије везе као што су конфедерација или персонална и реална унија.

Ако формула др. Мачека значи тражење самосталне војске и команде, а она само то може значити, и ако је задовољење тога захтева услов за споразум, то би значило да се тако постављено хрватско питање не би дало решити у оквиру и на бази федерације, те би прихватање ове једино ради решења тога питања било бесциљно.

4.) Др. Мачек је у разним приликама за решење хрватског питања исто тако питијски истакао и овај захтев: „моје паре у мој џеп“. Ова формула би могла значити само тражење пуне финансијске самосталности. Да ли је ова остварљива у федерацији? Не. Као што посебна држава у федерацији није суверена тако исто није ни финансијски потпуно самостална нити може сама искоришћавати све финансијске изворе на својој територији. У погледу финансија, односи између федерација и њихових посебних држава могу бити разнолико регулисани. Извесни финансијски извори могу припадати искључиво федерацији а извесни искључиво посебним државама. Могуће је да исти

извори буду заједнички. За разлику од конферерације, која се финансира доприносима држава-чланица, иначе потпуно самосталних у свом газдовању, федерална власт својим пореским законодавством обавезује све грађане непосредно а не преко посебних држава.

Формула „моје паре у мој џеп“ може бити примамљива демагошка крилатица али не и озбиљан политички програм. Она је неостварљива и у конфедерацији. Јер чак ни у овој све паре не остају у касама држава-чланица. Оне су дужне не само да утврђеним доприносима финансирају конфедерацију него и да попуњавају њен евентуални буџетски дефицит.

Према томе, ако би испуњење захтева „моје паре у мој џеп“ претстављало услов за решење хрватског питања, онда се оно не би могло решити ни у конфедерацији а камо ли у федерацији. Отуда би увођење федерације у Југославији и са овог гледишта било бесцељно.

V Је ли федерација могућа?

1. ИСТОРИЈСКО-ПОКРАЈИНСКА ОСНОВА

Једини озбиљан разлог који се наводи у прилог федерације у Југославији и који би био у стању да поколеба и извесне југословенске унитаристе јесте да би се њоме скинуло са дневног реда тзв. хрватско питање. Видели смо да и тај разлог не стоји. Зашто? Јер ни федерација не задовољава нити би могла задовољити основне тежње хрватских незадовољника.

Поставља се, међутим, једно друго врло важно, основно питање. Да ли је федерација код нас практички могућа? На којој би се основи имала извести? На племенској или историјско-покрајинској? Ако на историјско-покрајинској, које се стање има узети за подлогу: оно које се затекло пред уједињење или неко произвољно узето из ближе или даље прошлости?

С обзиром на разлоге, који се са хрватске стране наводе у прилог федерације и с обзиром на циљ, који би се имао њоме постићи, најлогич-

није и најдоследније би било да др. Мачек и другови траже федерацију на племенској основи, још логичније да траже посебан положај за Хрвате. Само на тај начин остали би у оквиру свога хрватског ексклузивизма, који се брине само за себе, не водећи рачуна о целини и њеним интересима. Међутим, у место тражења неког посебног положаја Хрвата у држави, које би бар било разумљиво и у складу са њиховим партикуларистичким ставом ако не и оправдано и прихватљиво, они траже, у колико је доиста траже, федерацију онд. реалну унију на бази историјских покрајина. Показују ли бар у оваквом захтеву неку доследност? Не. Они траже да Јужна Србија претставља посебну федеративну јединицу, иако је ова у моменту уједињења била саставни део Србије а не нека историјско-политичка покрајина. По њиховом нахођењу и Црна Гора би требала да буде нека посебна федеративна јединица, иако се она, као и Србија, драговољно одрекла своје посебне државности, и са овом последњом непосредно и безусловно сјединила. Они траже државну посебност и за Војводину, мада ова у моменту уједињења није била никаква историјско-политичка покрајина и своје присаједињење Србији прогласила драговољно и без икаквих услова. Али док Јужну Србију као саставни део Србије проглашују неком историјско-политичком покрајином и претварају у посебну федеративну јединицу, дотле Далмацију, која је до

уједињења била под Аустријом, сједињују са Хрватском и Славонијом, које су биле под Мађарском, и претварају у једну посебну федеративну јединицу, отступајући у овом случају од свога начела историјских покрајина.

Федерација одн. реална унија на бази седам тзв. историјских покрајина, како је др. Мачек и другови схватају и траже, своди се у ствари на разједињење Срба у шест федеративних јединица, на уједињење Словенаца и Хрвата у две посебне федеративне јединице, изузев Хрвата у Босни и Херцеговини, који би са Србима остали измешани у босанско-херцеговачкој посебној држави.

Очевидно је да оваква реорганизација Југославије спада у апсолутну немогућност. Ако се, макар и без довољно основа, може дискутовати о потпуном субјективном и објективном националном јединству Срба, Хрвата и Словенаца, о националној истоветности Срба не може уопште бити дискусије; ако се још и може постављати питање да ли је код Срба, Хрвата и Словенаца била довољно развијена свест о јединству и о потреби уједињења у једну националну државу, о томе у погледу Срба не може бити спора. Они су свога јединства били не само вазда свесни већ су уједињењу у једну државу увек тежили и у том циљу подносили страховите жртве. Срби из Србије и Црне Горе водили су мучне и тешке борбе за ослобођење и уједињење свих Срба, Хрвата и Слове-

наца, али у првом реду Срба. Аустро-Угарска је то врло добро осећала и за то су сви њени прогони били управљени првенствено и поглавито противу Срба. Србија није никад признала Лондонски пакт само ради браће Хрвата и Словенаца, што јој је правило скоро несавладљиве сметње у међународној акцији. Јер док је противу уједињења свих Срба у слободну народну државу била само Аустро-Угарска и њени савезници, противу уједињења Срба, Хрвата и Словенаца било је већина савезничких сила: једне што су мислиле да би то било противно њиховом интересу, друге што су под притиском прилика морале потписати Лондонски пакт. Далеко од тога да траже нечије признање и захвалност за ове изузетне жртве, јер су ове биле вољне и резултат схватања југословенског националног проблема, Срби се никад и ни по коју цену неће и не би могли помирити са тим, да су беспримерне жртве поднели за слободу и јединство Хрвата и Словенаца а за своје властито разједињење. Мислимо да то мора бити јасно и схватљиво чак и оним Хрватима, који су затровани франковлуком И ако би нашли Срба, који би и на таквој бази хтели да разговарају, морају бити начисто да имају посла са неким политичким очајницима, који иза себе немају ни једног Србина а у себи ни мало политичког мозга и људског поноса. Јер до те границе не могу ићи чак ни српска наивност ни српски инат.

Пошто је ова и оваква база набачена са једног ексклузивног хрватског гледишта, ми смо били приморани да се на њу осврнемо са српског становишта, ма да нам није у навици да унутрашње проблеме Југославије посматрамо ма са ког племенског гледишта.

Али да апстрахујемо за моменат све друге незгоде и опасности од оваквог разбијања југословенског државног јединства на бази „историјских“ покрајина. Да ли би прихватање овакве основе довело бар до оздрављења српско-хрватских односа? На жалост, ни то се не би постигло. У босанско-херцеговачкој федеративној јединици налазило би се око 400 хиљада Хрвата, који би претстављали неку врсту хрватске мањине и иреденте у тој посебној држави. Њихово незадовољство претворило би се у ново хрватско питање, које би тровало и даље опште српско-хрватске односе. У далматинско-хрватско-славонској федеративној јединици налазило би се око 800 хиљада Срба, дакле преко једне четвртине њеног становништва. Они би тамо претстављали српску мањину и иреденту, која би паралисала сваку делатност хрватске посебне државе. Тамошњи Срби би се с правом питали: када Хрвати нису хтели да подносе наводну српску хегемонију у уједињеној Југославији, у којој броје нешто више од једне петине, зашто они да трпе стварну хрватску хегемонију у посебној хрватској држави, у којој броје преко једне четвртине

становништва. Јер ни по својој прошлости ни по улози Срба у стварању југословенске државе немају разлога да буду племенски мање поносни него Хрвати. Да би се то негативно одражавало на опште српско-хрватске односе, то је више него очевидно. Да би тиме било отворено српско питање како због положаја Срба у Хрватској тако и због разједињења Срба уопште, то је несумњиво. Треба ли истицати како би се све то одразило на унутрашњу снагу Југославије и њен међународни положај и углед?

Да ли би оваквом реорганизацијом Југославије била срушена тзв. српска хегемонија, противу које се толико буне неки Хрвати?

Овде је потребно једно објашњење. Шта се подразумева под српском хегемонијом? Је ли то нека вештачки обезбеђена надмоћност српског утицаја на државне послове? Или је то надмоћност утицаја, која у целом свету припада бројној надмоћи? Или је то само изговор и борбена парола?

Од уједињења до данас, изузев изузетног стања од две и по године, уведеног ради задовољења Хрвата, југословенска држава је знала само за два уставна фактора: круну и бирачко тело, које је на државне послове утицало преко својих народних претставника. Бирачко тело сачињавали су и сачињавају сви пунолетни југословенски грађани, без обзира на племенску па чак и националну припадност. Србин бирач није имао нити има никаквих већих права од Хрвата бирача. Срби као такви нису никад уживали нити уживају неки посебни или повлашћени положај у држави. Шта више, Србин опозиционар режиму одн. влади по правилу је у горој ситуацији од Хрвата, који је опозиционар не само режиму одн. влади већ и самом уставном поретку. Хрвати су готово стално имали утврђен утицај на државне послове без обзира на то што је скоро стално огромна већина њих или апстинирала или имала опозициони став према режиму. Србин, који води опозицију, прима свесно и достојанствено све њене последице. Већина Хрвата воде врло радо опозицију али се врло одлучно и енергично буне противу њених следстава. Када би извесни компактни крајеви Србије одржавали према држави и режимима онај став, који већ годинама одржава већина Хрвата, они би брзо осетили да држава уме заузети и став мачехе. Благодарећи мудрости свих досадашњих управљача, држава ни једном до сада није ни помислила а камо ли заузела такав став према хрватским крајевима. У том погледу, они се с правом могу сматрати привилегованима и мазама свих досадашњих режима. Једини изузетак можда је чинио период, када је Светозар Прибићевић важио као незаменљиви стручњак за хрватске прилике и имао пресудну реч у погледу хрватских крајева. Према томе, не може бити говора о некој вештачки обезбеђеној српској хегемонији у управљању државом,

јер је утицај Срба био само функција њихове готовости да понесу одговорност за државне послове. Међутим хрватски утицај је скоро стално био несразмерно већи од готовости Хрвата да носе одговорност за управљање државом. Пошто у унитарној Југославији не постоји никаква вештачки осигурана српска хегемонија, то се оно што не постоји не би могло ни порушити федерализовањем Југославије на бази „историјских" покрајина.

Ако се под тзв. српском хегемонијом разуме претежност јавног утицаја Срба, која би долазила као нужна последица њихове бројне претежности, онда су обим, величина и база тога утицаја потпуно легитимни и оправдани, и он се ни у ком случају не може крстити ни неравноправношћу ни хегемонијом. Али ако би вође Хрвата хтели и желели да српски утицај буде мањи него што то одговара броју Срба, они би и ту жељу, ма колико била нелегитимна, могли остварити. Како? Очевидно не борбом и својим антисрпским ставом већ у знаку братске и позитивне сарадње са Србима. Јер у братској сарадњи се не мери ситничарски шта коме припада и на шта ко има право; у борби се уступа у најгорем случају само оно што противнику несумљиво и неоспорно припада.

У тражењу федерације на бази историјских покрајина огледа се не само антисрпски већ и србофобски став. Кад би та основа и била прихваћена и изведена — да претпоставимо једну немогућност реалношћу, — Срби би безусловно настојали, да њихов утицај на заједничке послове не буде ни за длаку мањи него што би то припадало њиховом броју. А тај број, чак и кад би био раздељен у шест федеративних јединица, не би био ни паралисан ни ослабљен. Њихова бројна премоћ одржала би се и у скупштини и у сенату федерације. У скупштини би били заступљени сразмерно своме броју. Сенат федерације по правилу се састоји из подједнаког броја сенатора из сваке посебне државе. Четири посебне државе би биле чисто српске, једна са српском релативном већином — ако босанске муслимане рачунамо као нешто посебно —, а једна, она најхрватскија, са преко 25% Срба. Ако би свака посебна држава бирала по 20 сенатора, онда би сенат бројао 140 чланова а Срби би имали апсолутну већину. Како се и у федерацији, и то у оба њена дома, одлуке доносе већином гласова, то би и у федерализованој Југославији број играо своју легитимну улогу. Но будући да би се јавни живот у федерацији заснивао и текао у знаку племенске борбе, то би политичко груписање на племенској основи било неизбежно а број би долазио до свог максималног изражаја и утицаја. У унитарној држави, која почива на начелу народног јединства и племенске сарадње, политички живот се, пре а после, почиње развијати на бази груписања по политичким, социјалним и економским назорима, те племенски моменат и однос неминов-

но губи сваки значај на државни живот и јавне послове. Из овога је јасно да се најпуније гарантије за племенску равноправност налазе у унитаристички организованој Југославији, у којој се, уз то, партијско-политички живот не би заснивао на племенској, верској и регионалној основи, док би федерализовање Југославије на историјско-покрајинској основи аутоматски и нужно водило племенској борби, па, према томе, и сталним племенским надгласавањима и свесном и намерном организовању надмоћности једних над другима.

Али како Срби, са пуним правом, никада неће хтети ни моћи пристати да буду разједињени политички у држави, за чије су стварање поднели толике жртве, то о федерацији Југославије на историјско-покрајинској основи не може бити говора, јер она спада у стварну немогућност. Међутим, као што смо видели, чак и када би таква Југославија од Срба била прихваћена, у њој би не само општи положај заједнице него и положај Хрвата могао бити само гори.

2. ПЛЕМЕНСКИ ФЕДЕРАЛИЗАМ

Да ли је могућа федерација Југославије на племенској основи? Какав би у том случају био положај Хрвата? Да ли би тада разлози њиховог незадовољства били отклоњени? Другим речима, да ли би тиме било решено тзв. хрватско питање?

Одмах истичемо, да би са гледишта племенске

посебности и племенског ексклузивизма, на коме стоје хрватски федералисти, федерација Југославије на племенској основи била једина у логици са тим племенски-ексклузивистичким ставом и која би се колико толико дала са таквог становишта бранити. Јер кад се неко постави само на гледиште племенско, када се једино интересује за своју племенску посебност и њене уже интересе, стављајући у последњи ред животне потребе заједнице, њеног опстанка и будућности, тај има једино право постављати захтеве, који се тичу положаја његовог племена у заједничкој држави. Другим речима, ако вође хрватског отпора и хрватске пасивне резистенције у интересу своје наводно угрожене племенске „осебујности“ још и могу тражити федерацију и уједињење Хрвата у једној федеративној јединици, они, који желе да буду колико толико логични и доследни, ни по ком основу не могу тражити политичко цепање Срба у шест федеративних јединица, јер је решење овог питања, посматрано са тог племенски ексклузивистичког гледишта, у искључивој српској надлежности. А да се Срби у својој тек оствареној националној држави и слободи не би ни у ком случају хтели политички цепати, то је ван сваког спора. У колико би се, дакле, у Југославији пошло путем федерације, ова би могла бити само на племенској основи. Како у том погледу стоји ствар?

Прво крупно питање које би се појавило при

увођењу племенске федерације било би како извршити разграничење између Срба и Хрвата, да и не говоримо о разграничењу између Хрвата и Словенаца. Срби и Хрвати су до те мере измешани, да је апсолутно искључено повући неку границу тако, да у српској федеративној јединици не буде и даље знатан број Хврата или да у Хрватској не остане велики број Срба. Чак и када би Далмација, Хрватска и Славонија биле претворене у једну хрватску федеративну јединицу, ван њеног оквира, т.ј. у српској федеративној јединици, остало би неколико стотина хиљада Хрвата. Међутим, четвртину становништва хрватске федеративне јединице сачињавали би најчистији Срби, дакле већи проценат него што је проценат Хрвата према укупном становништву државе. Пошто би увођење племенске федерације било резултат племенског ексклузивизма и тежње за племенским политичким груписањем и осигурањем, и пошто би се племенска федерација спроводила при неминовно распаљеним племенским страстима и ради „обезбеђења племенске осебујности“, није ли унапред јасно да оних 700 до 800 хиљада Срба не би ни у ком случају хтели да остану као једна „национална“ мањина у хрватској федератиној јединици. То не би допустили ни остали Срби, који се с правом сматрају главним и најзаслужнијим творцима југословенске државе. Али да би Срби из Хрватске у целини ушли у српску федеративну заједницу, они

би, због измешаности, повукли у српску посебну државу још и знатан број Хрвата. Да би се оних неколико стотина хиљада Хрвата, који би по сили стварних прилика остали у српској федеративној јединици, у тако створеној атмосфери сматрали очајнима и скоро изгубљенима, то није никаква гола претпоставка.

Да ли би тако створена ситуација значила успоставу братских српско-хрватских односа и решење тзв. хрватског питања? Очевидно, не! Хрвати у српској федеративној јединици би се претворили у хрватску иреденту. Осећајући се, с обзиром на створену атмосферу, са доста основа угроженима у својој племенској индивидуалности, која у босанско-херцеговачким крајевима нема јаку историјску подлогу и има више верску основу, они би повели оштру борбу. Хрватска федеративна јединица, иако би била прилично скучена, примила би на себе мисију да се бори за „слободу“ и „уједињење“ својих саплеменика. Југославија би постала стално поприште једне страшније и опасније борбе: јер се ова више не би водила између политичких странака већ између посебних племенских држава.

Али како је невероватно да би Хрвати прихватили племенску федерацију, при којој би неколико стотина Хрвата остало у српској посебној држави, а искључено да би Срби из Хрватске пристали а остали Срби допустили да 700 до 800 српског еле-

мента остане у хрватској федеративној јединици као „национална“ мањина, то се федерализовање Југославије на племенској основи и решење тзв. хрватског питања у том знаку може сматрати стварно немогућим а наша разлагања у том погледу хипотетичким.

VI Федерација са гледишта државне целине

1. ПОСЛЕДИЦЕ ФЕДЕРАТИВНОГ УРЕЂЕЊА

Већ смо на несумњив начин показали да је федерација у Југославији немогућа како на историјско-покрајинској тако и на племенској основи.

Али претпоставимо да се ма која од ових двеју врста федерације прихвати. Ни једна ни друга не би решила питање ради кога би била уведена, а отворила би многа крупна и тешка питања. Покрајинска федерација не би решила хрватско али би у једном врло опасном облику отворила српско питање и распалила српско-хрватска трвења и борбе. Племенска федерација створила би хрватску иреденту у српској федеративној јединици а словеначку у Хрватској и међуплеменска борба узела би још оштрији карактер. Те борбе би растрзале и паралисале југословенску државу и слабиле је унутра и споља. Оне би биле тим опасније, јер би се водиле између читавих племена и њихових ор-

ганизованих посебних држава. Са остварењем унутрашњег измирења и сарадње тешко би се могло рачунати. По закону инерције центрифугалне силе, које би увођењем федерације добиле превагу, деловале би даље са појачаним снагама и дејством у смислу потпуног подвајања. У томе им не би изостала великодушна и обилна потпора заинтересованог иностранства.

На слабљење југословенске државне целине утицао би још један врло крупан разлог. Федерација значи стварање посебних држава а стварање посебних држава рађа посебни одн. локални патриотизам, на супрот општем националном. А управо због тога, што би до федерације дошло у знаку борбе противу унитаризма, у знаку борбе и победе локалног и племенског осећања над државним и националним, локални патриотизам одн. племенско родољубље однели би у самом почетку превагу над југословенским патриотизмом и национализмом. Разбијање политичког јединства између Срба, Хрвата и Словенаца имало би за неизбежну последицу и разбијање њиховог моралног јединства и њихове моралне и политичке солидарности. Хрватски и словеначки партикуларизам развијао би се у правцу пуне посебности. Разочарани Срби, јер они би доиста и непоправимо били разочарани, стали би гледати своју државу и своју судбину само у властитој федеративној јединици, што би код Хрвата и Словенаца још пре био случај. Локални

патриотизам повлачио би и локални политички видик. У угроженој Словеначкој, Хрвати не би видели угрожено хрватство ни Срби угрожено српство. Насртај на Хрватску не би се осећао као насртај на Србију или Словеначку. Опасност за Србију не би се схватила као опасност за Хрватску и Словеначку. Ако би једна посебна племенска држава била предмет фактичког напада, без обзира што би се теоријски рат водио противу Југославије, она друга два племена ишла би у борбу са осећањем да се боре за туђу, тј. савезничку али не за своју сопствену државу, да се у тој борби не ради о очувању властитог опстанка већ само о испуњењу једне уговорне обавезе према некоме, са којим се иначе живи у сталном трвењу и парничењу. А када се тако осећа солидарност у борби противу спољног насртаја и тако схвата смисао напора и жртава, унапред је јасно какав би по својој пожртвованости изгледао заједнички отпор и какав би морао бити исход ратног обрачуна.

Навешће нам се сигурно пример доскорашње федеративне Немачке, која је у светском рату показала не само снажну отпорност и компактност већ и страховиту офанзивну снагу. То је тачно. Само не треба изгубити из вида да је савезна Немачка била дело ујединилачке федерације, т. ј. преваге центрипеталних над центрифугалним снагама; федеративна Југославија, међутим, била би плод разјединилачке федерације, т. ј. триумфа

центрифугалних над центрипеталним снагама. Код Немаца се пријатељство из рачуна у конфедерацији претворило у разуман брак у федерацији, да се данас заврши идеалном љубави у јединству; код југословенских племена би се један брак из љубави претворио у једну заједницу под истим кровом, у којој је престала свака узајамна наклоност а недостаје снаге и храбрости за отворену раставу. А да су то две сасвим различне ситуације, да између ујединилачке и разјединилачке федерације постоји огромна и непремостива разлика у пореклу, садржини и тенденцији, то се мора стално имати у виду, то се не сме ни за тренутак заборавити.

Ако се уз све ово има на уму да би југословенска федерација, као плод разјединилачког федерализма, убрзо изгубила много од своје интересантности за своје пријатеље док би са својим новим унутрашњим односима и неизбежним процесом унутра постала за своје непријатеље необично интересантна па чак и неодољив мамац, онда даља перспектива федеративне Југославије мора бити јасна и за оне, чији вид сада помућују неоснованe и слепе страсти.

2. ФЕДЕРАЛИЗАМ УЗРОК СЛАБОСТИ И СТВАРНОГ НЕЗАДОВОЉСТВА

На супрот аргументима да је једна федеративна држава баш као таква и што је тако уређена унутра и споља слабија него кад је унитарна и да би то поготову био случај са федеративном Југославијом, поборници федерализма код нас покушавају не само да оборе ову опште признату и примљену истину већ и да докажу противно. Њихова је теза у овоме. Снага једне државе, истичу они, не зависи од њеног унутрашњег уређења већ од љубави њених грађана према њој. Волећи је, они су готови на све жртве за њену одбрану. Југославија је унитарна држава. Један део Словенаца а огромна већина Хрвата нису за унитаризам. Но док ови Словенци нису загрејани за унитаризам, огромна већина Хрвата су његови одлучни противници и воде сталну борбу противу њега. Зато што су незадовољни унитаризмом, Хрвати, вели се, то своје незадовољство преносе не само на Србе као његове носиоце већ и на саму југословенску државу. Увођењем федерације поправило би се расположење Хрвата према Србима а њихово нерасположење према унитарној претворило би се у њихову љубав и пуну приврженост и оданост према федеративној Југославији. Придобивши за себе пуну љубав Хрвата, југословенска држава би постала снажни-

ја и отпорнија, а то би постигла управо тиме што би се претворила у федерацију.

Ово је једини аргуменат, који поборници федерализма износе у прилог федерације код нас са гледишта општих државних интереса, са кога би становишта ваљало посматрати и решавати све државне проблеме. И због тога он заслужује најпунију пажњу. Каква је стварна вредност тога аргумента?

Сасвим је тачно тврђење да снага Југославије зависи у првом реду од љубави и оданости њених грађана према њој. О томе нема сумње. Треба само испитати да ли би љубав југословенских грађана била већа према Југославији као федерацији него као унитарној држави. Ако би се то доиста показало и ако би се утврдило да је та љубав општа, потпуно свесна, основана и трајна, онда за федерацију не би било потребно никаквих других разлога. На жалост, федералисти то нису доказали.

Факат је да већина Хрвата испољавају своје незадовољство и свој негативан став. Какви су узроци и каква је природа тога незадовољства? Шта руководи главне организаторе тога незадовољства у њихову држању? Је ли унитаристичко уређење узрок томе? Ако јесте, онда се поставља питање шта их је руководило у њиховој негативној акцији и опозиционом ставу пре него што је

решавано о питању унутрашњег уређења Југославије? Зашто најглавнији од њих нису били хтели уопште доћи у Београд као чланови делегације Народног Већа ради дефинитивног спровођења уједињења од 1. децембра 1918 г.? Зашто главна и најјача хрватска странка није хтела сарађивати у Привременом народном претставништву па ни у Уставотворној скупштини, када се одлучивало баш о унутрашњем уређењу Југславије? Чиме се да објаснити околност да се 1925 г. хрватска већина задовољела унитарном Југославијом са 33 области узане надлежности а данас је незадовољна унитарном југословенском отаџбином са девет великих бановина, са омогућеном најширом самоуправном компетенцијом? Да ли су федералистичка расположења хрватских маса, у колико су тог карактера, резултат дубоке убеђености или заведености? Јесу ли хрватски сељаци доиста на тако високом политичко-културном нивоу, да су схватили суштину федерације и одушевили се за њу, иако је она и за већину правника тешко схватљива? Ако су је разумели и истински се загрејали њоме, онда је то озбиљнија ствар. Али ако су заведени, ако су се федерацијом одушевили за то што им је неверно приказивана као лек од свих невоља, као ослобођење од свих стега, обавеза и терета, иако она то није, шта онда? Треба ли тумбе изврнути све односе у држави само да би ти сељаци убрзо видели да су преварени?!

Да су већина Хрвата незадовољни унитаризмом а да би њихово незадовољство потпуно отпало увођењем федерализма, то је само претпоставка. Али узмимо и да је то несумњив факат. Шта ћемо кад насупрот томе стоји чињеница да Словенци нису за федерацију а да су скоро сви Срби одлучно противу ње а за унитаризам? Ако се допушта да Хрвати могу не волети Југославију зато што је унитаристичка а да би је заволели ако постане федерација, на основу чега би се смело претпостављати, да љубав Срба, Хрвата и Словенаца, који су за унитаризам, остане према Југославији неумањена, ако би се она претворила у федеративну државу? Како снага државе почива на љубави њених грађана, да ли би снага Југославије била појачана ако би се помоћу федерације према њој повећала љубав већине Хрвата а смањила код Срба, Словенаца и хрватске мањине и претворила у незадовољство? Или се мисли да су Срби обавезни на безусловну љубав према држави а други само на условну, да се о расположењу Срба не мора водити рачуна а о настројењу хрватске већине мора?

Срећом, цео проблем се не поставља овако. Наше је дубоко уверење да сви Срби, Хрвати и Словенци воле своју државу и да ће, када и ако то устреба, умети и хтети ту своју љубав и да посведоче, правећи вазда разлику између своје

националне и слободне државе као такве и њених разних унутрашњих проблема. У колико би се постављало питање, какву Југославију имају југословенски грађани разлога да више воле, унитаристичку или федералистичку, ми са пуно основа одговарамо: унитаристичку.

Зашто? Разлог је сасвим прост и јасан. У унитарној Југославији, цела патриотска љубав грађана усредсређује се према њој; у федеративној Југославији, та би се љубав безусловно морала поделити: једним делом, несумњиво далеко мањим, она би припадала заједничкој држави; другим већим делом, она би, што је и сасвим природно, припадала својој властитој посебној држави, својој племенској државној целини, коју ће сматрати као нешто себи ближе и присније. Као год што ми више волимо Југославију него Друштво народа, као што бисмо више волели Југославију него Европску Унију, тако би Словенац више волео своју посебну словеначку, Хрват своју посебну хрватску а Србин своју посебну српску државу него Југославију као државу тих трију држава. Поред и изнад посебних племенских држава федеративна Југославија би од грађана била осећана и схватана као нешто далеко и непотребно, као један излишан терет и луксуз.

Не може се претпоставити да би чак и Хрвати више волели Југославију као федеративну

него као унитарну, јер би она била много скупља него ова. Федерација је држава дуплог колосека. Поред савезне скупштине и сената, постоје и по два законодавна дома у свакој посебној држави; уз шефа извршне власти и владе у федерацији, постоје још по један шеф егзекутиве и по једна влада и у свакој посебној држави; напоредо са савезним судским и извршним органима савезне државе постоје и такви исти органи посебних држава. Да би тај двоструки апарат повлачио знатно веће издатке па, према томе, и терете, то је јасно. Право расположење Хрвата према федерацији показало би се тек онда, ако би им се ова приказала у правој светлости. Уместо што се неосновано претставља као неки општи лек противу свих невоља и неизбежних незгода, док се унитаризам неверно приказује као општи кривац, нека се каже истина да унитаризам лакше, брже и ефикасније лечи све излечиве невоље и да је ипак далеко јевтинији од федерализма.

Може нам ко приметити: шта онда ако народ при свим тим разлагањима претпоставља федерацију унитаризму? Наш је одговор прост. Ако југословенски народ у својој већини хоће федерацију, он има право да је редовним путем и уведе. Народној вољи морамо се сви поклонити. Али ако би се тако што и десило, то још не би био доказ да је са државног и националног гледишта федерализам бољи од унитаризма. У свима спорним политичким питањима, народ игра улогу суда, који одлучује у првом и последњем степену, с тим да се спор по истом предмету може сваких неколико година обновити и пресуда ревидирати. Клањајући се увек пред одлуком народног суда, дужност је и право политичких људи и његових просвећених синова, да пред свој народ спорно питање што објективније и што потпуније изнесу, наводећи најсавесније све разлоге за своју а против тачно приказаних супротних теза.

У свима досадашњим приликама, југословенски народ је јасно схватио ствар и у огромној већини се изјашњавао за унитаризам. Он је увек до сада свесно схватио и инстинктивно осетио да би федерација са гледишта народне и државне целине претстављала не само многе незгоде већ и једну озбиљну опасност.

VII Поуке из страних федерација

1. ТУЂИ ПРИМЕРИ КАО АРГУМЕНАТ

Да би одбранили своју федералистичку тезу, југословенски федералисти врло радо се позивају на стране примере као неки аргуменат. Кад би федерација била тако рђава и са онаквим недостацима, какве јој приписују унитаристи, зар би је, веле федералисти, прихватиле Сједињене Америчке државе, Канада, Швајцарска, ранија Немачка, Аустралија и јужно-америчке федерације као што су Мексико, Бразилија, Венецуела и Аргентина. Све ове државе су, вели се, федерације, па не само да нису пропале већ показују и свестрани напредак. Према томе федерација није никаква стварна опасност за Југославију већ се приказује као неки баук ради заплашивања оне огромне већине, која не познаје суштину федеративног система.

Како стоји ствар у овом погледу? И да ли се што самим постојањем неколико страних федеративних држава доказује?

1.) Факат је да све поменуте државе, изузев

Немачке, имају федеративно уређење. Али је чињеница и то, да су све остале државе Европе и Азије унитарне. Совјетска Русија је само по називу федерација. У суштини, она је не само унитаристичка већ и централистичка организација. Ако страни примери и њихов број што доказују, они само могу служити као доказ у корист унитаризма. Јер да је федерализам бољи, онда не би само неколико држава биле федералистичке а све остале унитаристичке већ би било обратно.

2.) Код свих конфедерација и федерација, за које историја зна, унитаристичка тенденција је била увек јака и најзад преовладала. Услед те тенденције, конфедерације су се претварале у федерације а ове у унитарне државе. Федерација Сједињених Америчких држава постала је од Североамеричке Конфедерације и од како постоји показује сталну тежњу ка појачању савезне власти на рачун власти федеративних јединица. Швајцарска федерација постала је од конфедерације, која јој је претходила. Из конфедерације је постала и аустралијска федерација. Холандске Сједињене Области, које су биле конфедерација, претвориле су се у унитарну Холандију. Немачка је прошла кроз све фазе: из конфедерације претворила се у федерацију, која се Вајмарским уставом знатно приближила унитаризму, докле није Хитлеровим законодавством 1934 г. била дефинитивно претворена у унитарну државу.

Изузетак од правила да су федерације постале из конфедерација чине јужно-америчке федеративне државе Мексико, Венецуела, Бразилија и Аргентина, које су претходно биле унитарне. Да замене свој унитаризам федерализмом, на њих су деловали разни моменти: а) пример федерације Сједињених Америчких Држава, који је, по социолошком закону имитације, на све њих заразно утицао; б) јако развијен партикуларизам појединих њихових покрајина, који је одлика њиховог шпанског становништва и в) политички утицај Америчке Уније у овом правцу, која је претпостављала да у својој близини има федеративне државе као слабије. За онога који прати ствари и зна да су јужно-америчке државе без потребне динамичке равнотеже, да су код њих државни удари, диктатуре, револуције и грађански ратови сезонске појаве, оне се свакако не могу наводити као пример за угледање.

3.) Када се као пример и аргуменат наводе стране федерације, онда се никако не сме губити из вида под којим су приликама постале, шта је довело до њих, какав им је географски и међународни положај.

Творци Америчке Уније имали су да бирају између дотадање конфедерације и федерације. Изабрали су оно што је боље, учинили су оно што би свако од нас под истим или сличним приликама урадио. Јер федерација је велики напре-

дак према конфедерацији, она је много чвршћа, солиднија и јача државна творевина.

Међународни и географски положај Америчке Уније био је и остао изузетно повољан. Од Европе је дели Атлански а од Јапана, два пута слабијег по броју становништва, огромни Тихи Океан. Са севера има доминион Канаду, која је такође федерација и, према 124 милиона становника Сједињених Држава, има свега 10 милиона. Са југа има Мексико са свега 17 милиона становника, уређен такође федералистички и разбијен на 28 државица и две државне области. Очевидно је да се при таквом стању ствари, питање неке спољне опасности за Америчку Унију готово и не поставља.

Код питања унутрашње снаге једне федерације важна су два момента: однос надлежности посебних држава према надлежности федерације а нарочито фактичка снага посебних држава према укупној стварној снази федерације. У том погледу Сједињене Државе претстављају такође нешто изузетно. Са својих 124 милиона становника, оне су подељене на 48 скоро подједнаких државица. Ове су према Унији толико мале и слабе, да се према томе колосу пре осећају као неки окрузи него као посебне државе, код којих би се могла појавити амбиција за пуном самосталношћу.

Бизмарк је такође имао да бира између две

могућности: раније конфедерације или остварења федерације са конфедеративним елементима. Он је изабрао ово друго, као нешто под датим приликама најбоље могуће. Због немачких династија и њихових посебних интереса, Немци 1871 г. нису могли остварити своје пуно државно јединство. Чим је та сметња отпала, Немачка се претворила у унитаристичку државу. Није ли то експерименталан доказ, да је унитаристичка организација за народ и државу боља од федералистичке.

Што у федеративној Немачкој није дошла до изражаја нужна слабост која потиче из савезног државног уређења, то је било из више разлога. Немачки федерализам је био нешто посебно: поред елемената конфедерализма, у њему је било и елемената унитаризма, на пример јединствено приватно-правно и кривично законодавство. Посебне државе нису биле приближно једнаке величине и моћи: сама Пруска имала је око две трећине од укупног броја становништва а једна трећина је била раздељена на 25 посебних држава, од којих најјача Баварска била је скоро шест пута мања од Пруске. Поред њене значајне улоге у стварању Рајха, ова несразмерна бројна надмоћност давала је Пруској вођство и пресудну улогу у савезу а федерацији обележје јединства и

компактности. Иако је немачка војска била састављена из четири војна контингента, т. ј. из баварског, виртембершког, саксонског и пруског, њена снага и ефикасност није била ни у колико ослабљена, јер је пруски војни контингент био рекрутован из преко три четвртине укупног становништва, а сви контингенти су били под врховном командом немачког цара одн. пруског краља. Ако се узме у обзир и то, да се Немачка састојала из етнички хомогеног и, што је још важније национално потпуно свесног становништва, онда је јасно да федерализам у Немачкој под наведеним условима није ни могао изазвати она дејства слабљења и смањења отпорности, која он иначе безусловно изазива и повлачи.

Швајцарска, која је такође имала само две могућности избора, т. ј. задржавање конфедерације или увођење федерације, изабрала је ову последњу. Тај избор је несумњиво био добар, јер је значио огроман напредак према ранијем стању.

Код Швајцарске се не смеју губити из вида извесни врло значајни моменти. Она се састоји из три сасвим различна народа, од којих Французи и Италијани припадају латинској а Немци сасвим другој, германској, раси. Они су само делови трију суседних великих нација, за које Швајцарска претставља неку врсту неутралне и демилитаризоване зоне. При свем том, Швајцарска је са својих 4,2 милиона становника подељена на

22 посебне државице, које се зову кантони а не у три федеративне јединице: француску, немачку и италијанску. Поред тога, она нема неке спољне и унутрашње политике и од једног директориума води се као какво пословно предузеће. Благодарећи неутралности, која јој је гарантована париским миром од 20. новембра 1815 год., која је поштована и за време светског рата а потврђена Версајским уговором од 28. јуна 1919 г., Швајцарска ужива пуну спољну сигурност и спољно спокојство.

Дилема, пред којом смо ми, сасвим је другојача. Док су Американци, Немци и Швајцарци имали да бирају између дотадањих конфедерација и федерације, ми треба да бирамо између досадашњег унитаризма и предлаганог федерализма. Бирајући федерацију на место конфедерације, они су скоро пуну разједињеност заменили тешњим уједињењем; ако бисмо ми прихватили федерацију на место унитаризма, онда бисмо пуно државно јединство заменили једном много лабавијом везом, неком врстом разједињавања. Они су лоше заменили бољим; ми бисмо нешто сасвим добро заменили лошим. Својим избором они су чинили крупан корак напред; усвајањем федерације, ми бисмо учинили крупан корак уназад, свесно бисмо слабили унутра и споља своју државу, чији географски и међународни положај то ни у колико не допушта, који је, и при нашој пуној

компактности и збијености, озбиљан, угрожен и опасан.

2. КАКО СЕ У ФЕДЕРАЦИЈИ ГЛЕДА НА ФЕДЕРАЛИЗАМ

Приговориће се, можда, да наше мишљење у погледу великих преимућстава унитаризма над федерализмом није довољно ауторитативно. Мада не делимо схватање да вредност једног мишљења зависи поглавито од ауторитативности личности, која га каже, већ од његове тачности и документованости, јер $2+2=4$ па тврдио то Њутн или обичан човек, ипак ћемо се послужити једним ауторитетом у овим стварима. Његова компетентност је вишеструка. Он је бивши професор државног права на универзитету. То значи прилично. Тај универзитет је у Америчким Сједињеним Државама. То значи доста. Као такав написао је сјајно дело „Влада савремених држава". То значи још више, јер је познавалац упоредног уставног права. Али оно што највише значи, то је да је он син америчког народа и грађанин Америчке Уније, који не само зна него и непосредно познаје федеративни систем своје отаџбине, чија је федерација као таква најсавршенија. То је В. Ф. Вилаби ((W. F. Willoughby). Његово се мишљење свакако мора сматрати и основаним и ауторитативним.

Расматрајући у свом поменутом делу упоредну вредност и преимућства између унитаристичких и федеративних државних организација, Вилаби[1]) вели ово:

„Пошто смо изнели битне разлике између унитарне и федеративне државе, остаје да покушамо извршити упоређење оба ова облика, да бисмо одредили њихова односна преимућства и недостатке. При томе ћемо, бар за сада, оставити на страну сва расматрања која потичу из околности под којима су дотична државна уређења уведена, или посебне побуде, историјске или друге, које су навеле народе да усвоје један или други тип државе. Настојаћемо да упоредимо само њихова унутрашња преимућства и недостатке.

Кад се ствар посматра са овог гледишта, онда се још одмах може рећи, да једва може бити питања о томе, да унитарни тип претставља најефективнији облик државне организације. Тешко је, доиста, показати ма и једну управну црту, у којој унитарна држава није у преимућству над федерацијом. На првом месту, цео проблем државне организације је огромно упрошћен, када се донесе одлука да се установи унитарна држава. Уставотворно тело има једини задатак да одреди облик владе, која треба да буде установљена за општу управу земљом. Оно нема да се брине о томе како

---

[1]) W. F. Willoughby: The Goverment of modern States. p. p. 173—178.

територија да се подели у политичке јединице нити како ће државна власт бити подељена између тих јединица, да би могла бити вршена што ефикасније. Цело питање расподеле власти посматра се као ствар унутрашње организације, о којој решава сама државна управа. Међутим, када се установљава федерација, уставотворно тело је принуђено да узме на себе бригу не само да створи две или више влада већ и да одреди начин на који ће укупна државна власт бити подељена међу њима. Ово је један тако тежак задатак, да је његово задовољавајуће извршење у исто време скоро немогуће. Нама у Сједињеним Државама и сувише добро је познато какви су потреси били изазвани када је учињен покушај да се коначно разграничи надлежност између савезне власти и посебних држава. Читава наша политичка историја била је обележена огорченим споровима у питању надлежности тих двеју власти. Па чак и данас, на 125 година од како је усвојен Устав, нису ни из далека још решена сва питања, која су покренута овим покушајем.

Друго преимућство унитарне државе над федеративном лежи у већој еластичности прве. У федерацији, надлежности савезне власти и саставних држава утврђене су круто уставним прописима. Отуда је једини пут да се изврши измена у ревизији устава. Да су социјалне прилике непромењиве а политички проблеми увек исти, ово не би било од великог значаја. Међутим, једва је потребно рећи, да то није случај. То није свакако било за период од последњих сто или сто педесет година, за које време су постали владавински системи већине савремених држава. Нити има ма каквог наговештаја да ће тако бити у скоријој будућности.

А најважнија црта промена, које су се десиле за време овог периода и које су у сталном току, бар у колико се тичу проблема владања, састоји се у томе што се оне нарочито тичу овог питања територијалне поделе власти. Ако се вратимо у половину осамнаестог века, налазимо једно стање ствари, при коме су разни крајеви једне земље били великим делом аутархичне заједнице. Свака је производила главни део добара, које је трошила. Са економског гледишта, оне су биле готово без сваке међусобне конкуренције. Под овим погодбама било је сасвим изводљиво да свака влада води своје јавне послове независно од других. Развитак побољшаних саобраћајних и производних сретстава у великим размерама, да поменемо само две од више разних промена које су се десиле одонда, променио је све ово. Читава територија држава, у место да се састоји из срезова више или мање независних индустријски, претворила се у саме утакмичарске срезове. Ствари, које су раније биле од локалног значаја, да-

нас су од општег интереса, и као такве морају се уређивати и одређивати од опште власти. И доиста не може се довољно истаћи, да је преображај, који се извршио у индустријском и социалном животу народа за последње столеће или столеће и по, дубоко изменио цео проблем владања.

У овом погледу важна је тачка, коју треба имати у виду, да се ове промене нису догодиле наједном. Само корак по корак локални интереси претварани су у опште. С тога се ситуација не може уредити вршењем промене у подели надлежности у великим размацима времена. Једно од битних обележја доброг владавинског система било би у његовој способности да брзо измени своју организацију и начин на који извршује своју надлежност, када нове потребе и погодбе учине такву промену пожељном. Овим обележјем унитарна држава се одликује а федерацији оно недостаје. Снабдевена пуном власти и надлежности, унитарна држава може у свако доба да измени свој систем унутрашње организације и поделе надлежности, чим се за то укаже потреба. Ово је федеративној држави немогуће без спровођења промене устава, под којим функционише. У једној држави, у којој се сматра да сувереност почива у народу, ово претставља једну операцију, која, под најповољнијим околностима, повлачи велики поремећај и одлагање. Поврх тога је искуство показало да се при таквом једном апелу успех те-

шко може постићи, доклегод прилике не постану скоро неподношљиве.

Ипак није потребно оставити на овим општим тврдњама тај случај супериорности унитарног система у погледу његове гипкости. Треба само испитати историју владавинских прилика у Сједињеним Државама па наћи врло драстичну илустрацију тешкоћа и сметњи, под којима је ова земља радила и ради а које су последица њеног усвајања федеративног система уређења. Била је велика несрећа Сједињених Држава што су усвојиле свој устав управо уочи великих промена, које су, као што смо показали, тако дубоко измениле практички проблем владања. У то време прилике још нису захтевале да многи послови морају бити под руководством и управом опште државне власти. Може се поуздано веровати, да је подела надлежности, која је онда била извршена између савезне власти и власти посебних држава, сасвим одговарала ондашњим приликама, мада чак ни у то време мишљење по овој ствари ни из далека није било једнодушно. Међутим, нико не може спорити да су се прилике од тада коренито измениле. Па ипак је било немогуће спровести макакве знатније измене у подели надлежности, која је тада изведена. Последица тога је да ми данас морамо да обезбедимо управљање јавним пословима под једним системом поделе надлежности, који у многом важном погледу не одговара по-

требама ситуације. Као пример треба само да поменемо питање регулисања железничког превоза, послове осигурања, израду целисходног закона о регулисању услова рада и осигурање социалних реформи разних врста. Једино подвргавањем уставних одредаба најусиљенијем тумачењу и усвајањем спорних и мучних посредних метода, као што је настојање да се обезбеди једнолика акција разних посебних држава, било је могуће да систем пружи чак и сношљиве резултате. Промена одредаба, које прописују поступак за измену устава, да би се ова измена олакшала, разуме се, поправила би прилике. Ипак оваква акција не би никада могла дати федеративној управи исту гипкост, коју ужива унитарна државна управа.

Ова два поменута преимућства унитарних држава омогућавају већу лакоћу и брзину са којом такав облик управе може да буде установљен а по том и мењан, да би се удовољило променљивим приликама. Ако сада посматрамо односне предности ова два система са гледишта њиховог функционисања у пракси, наићићемо да је унитарни систем и ту у преимућству. Истакнута црта унитарног система, као што то казује и његово име, јесте јединство. Све јавне власти усредсређене су у једном јединому систему. Сви државни органи сачињавају саставне делове једног управног механизма. Сва државна снага може на тај начин да буде управљена на проблеме, који треба да се ре-

ше. Не може бити никаквог сукоба власти, никаквог сукоба или забуне у погледу одговорности за рад који има да се изврши, никаквог прекорачења надлежности, никаквог удвостручавања делатности, надлештава или организације, који не би могли бити одмах доведени у ред.

У федерацији је стање сасвим супротно. Власт је подељена међу онолико врста службеника, колико има посебних држава, разуме се, плус савезна држава. Органи власти, у место да буду делови једне компактне управне машинерије, претстављају делове толиких различних управних система. Иако су кооординисани у колико се тиче њиховог статуса, ипак нема начина на који би њихове енергије биле управљене заједничком циљу осим осигурањем вољног споразума међу више система у циљу сарађивања. А ово је често тешко ако не и немогуће осигурати. Посебни интереси више федеративних јединица нису увек истоветни, а када је то случај, свака је у стању да претпостави оно што јој изгледа њен интерес интересу државе као целине. А што је још озбиљније, ова разлика у интересима може да доведе у оштар сукоб више посебних држава између себе или више њих заједно са савезном власти.

Када поља делатности нису оштро ограничена, извесно је да ће доћи до сукоба надлежности, прекорачења делокруга и већег или мањег удвајања рада, надлештава, установа и организације.

Овакво стање послова испољило се у многом погледу у федеративном систему Сједињених Држава. Треба само да наведемо случајеве сукоба који се појављују у покушају да се регулишу тарифе одн. таксе и услови службе на железницама, телеграфима, телефонима на велику даљину, на цевним спроводима за петролеум и другим сретствима преноса, да се контролише организација и функционисање индустријских корпорација, да се израде подесни системи опорезивања и да се развију материјални извори земље тамо где је власт подељена на онолико тела колико има посебних држава.

Чак и где нема сукоба интереса, често наступа велики губитак, ако дати посао није под јединственом управом. Да Сједињене Државе имају унитарну управу, све топографске, географске и друге службе премеравања и снимања разних посебних држава, све њихове службе шумарства, рибарства и сличне, биле би координисане у појединe сједињене системе за унапређивање разних циљева за које су биле створене, у место што су организоване разне службе, које често раде у сасвим опречном смислу. Под федеративним системом велико удвајање рада и инвентара је неизбежно. Свака посебна држава мора да има своја преимућства у лабораторијама, продавницама итд., мада би у много случајева само једно или врло мало централних предузећа задовољило потребу свих".

3. ФЕДЕРАЦИЈА КАО СТАЛНА ДРЖАВНА КРИЗА

Ето какви су закључци једног америчког научника о федерацији Америчке Уније у пракси, закључци донети на основу непосредног и стручног посматрања прилика на лицу места а не на основу кабинетског и апстрактног размишљања. Важно је напоменути да се овај и овакав суд односи на узор свих федерација у свету, после 125 година њеног постојања и прилагођавања потребама стварности, код које је у току тринаест деценија трајања савезна власт и компетенција разним уставним амандманима јако проширена на рачун посебних држава. Поред тога, ово је суд о приликама пре 25 година, када су се за време светског рата реке злата сливале из целог света у неутралну Америчку Унију, главног лиферанта највећег рата у историји, док су се још уживале само благодети туђег ратовања, пре него што су се тешке ратне последице и наслућивале, пре него се и сањало о незапамћеној светској привредној кризи, која је у Сједињеним Државама довела до страшних финансијских, банкарских и валутних сломова и пертурбација и тешких социјалних поремећаја и проблема. Показало се да је федерација за ненормалне привредно-финансијске и социјалне прилике не само још мање дорасла већ и скоро неспособна. Надчовечански напори Рузвелтове фактичке диктатуре да санира тешке прили-

ке и да уреди поремећене односе разбијали су се и разбијају се о отпор партикуларних интереса посебних држава и група које у њима доминирају, о уставне одредбе о надлежности и о параграфске погледе на животне прилике већине Врховног суда. Мере, које је ваљало предузети, да би биле ефикасне, морале су бити општег а не локалног карактера: по природи ствари спадале су у надлежност заједничке државе а по нејасним уставним одредбама од пре 150 година и како их Врховни суд схвата — у делокруг посебних држава.

Шта је могао радити Рузвелт? Све дилеме, пред којима се налазио, биле су мучне : ако би скрстио руке и чекао неизбежни социјални слом — то би био злочин према нацији и држави; ако би предузео неке мере одн. наставио извршење започетих, то би било гажење устава, чија је промена, међутим, отежана до немогућности. Остало је да се спроведу неуставне мере а да се очекује да ће их Врховни суд прогласити уставним, што је, такође, у суштини противуставно. Кад се и то очекивање показало погрешним, морао се мењати састав Врховног суда на начин, који је још мање уставан. Што је најважније, најглавније мере су већ биле у дејству и изазвале извесне нове поремећаје.

Са истим несавладљивим тешкоћама боре се и друге федерације: Аустралија, Канада, Бразилија,

Мексико и остале. Иако су се ствари развијале у правцу појачавања савезне власти и проширења њене надлежности, сва та појачања и проширења нису је ни из далека оспособила за данашње крупне и сложене задатке. Напори савезних власти, управљени на спровођење измене устава и проширење њихове надлежности, разбијају се о отпор посебних држава и опозиционих странака. За последњих неколико година лондонски „Тајмс“ се у неколико махова осврнао на ове тешкоће у појединим федеративним државама понаособ. У свом броју од 2 септембра 1936 г. донео је уводни чланак под насловом „Дилеме федерација“, у коме говори о приликама у Аустралији, Америчкој Унији и Канади, дакле трима најважнијим и највећим федерацијама. Баш зато што се у њему излажу конкретне тешкоће стварних федерација а не теоријски недостаци апстрактних федералистичких конструкција, пренећемо га, ради илустрације, у целини. Он гласи:

„Повећање сложености економских и социјалних питања у савременом животу ствара посебне тешкоће за ове државе, у којима је надлежност савезне власти одређена и ограничена уставима, који су прављени под сасвим другим приликама него што су данашње. На конференцији аустралијских претседника влада, која је одржана прошле недеље у Аделаиди, дошло је до оштрих речи између савезних министара и извесних претседни-

ка влада посебних држава поводом предлога савезне владе за измену устава, којом би се савезној власти дало право да контролише и регулише трговину аграрним производима. Тајни савет у једној скорашњој одлуци прогласио је без важности систем контроле у трговини сувим воћем, пошто се наводно њиме врђа начело слободе трговине међу аустралијским посебним државама, која је јасно утврђена уставом. На конференцији је владала једнодушност у томе, да се на место система, који је проглашен неуставним, морају предузети неке мере ради спречавања слома цена. Али су премијери свих посебних држава, изузев Новог Јужног Велса и Викторије, приговорили намераваном проширењу делокруга савезне власти и предложили друге путеве, којима би се могло доћи до жељене последице. Поред тога постоје спорови о контроли радиофоније и авиације а узајамна закорачавања савезне власти и посебних држава у односе рада већ су одавно узрок трвења. Међутим, аустралиски устав је један савремен инструменат, који датира тек од 1900 године. Тешкоће су много озбиљније у Канади и у Сједињеним Државама, у којима су границе савезне власти повучене много старијим уставима, наиме у првој године 1867 а у другој још године 1787.

Ни творци америчког устава ни државници који су радили Закон о Британској Северној Америци нису могли предвидети обим, задатак и одговорности које ће двадесети век наметнути владама. У Сједињеним Државама већина мера, које је примио Конгрес за последње три године и које се односе на производњу, индустрију, трговину и услове живота у опште, проглашене су од стране Врховног суда као науставне, тј. изван круга надлежности савезне законодавне и управне власти. У јеку садашњих избора у Сједињеним Државама пређутно је постављено и питање да ли би и у којој мери требало проширити надлежност савезне власти, да би била оспособљена да се стварно заузме за решавање питања од опште националне важности. То није неко ново питање. Целисходно разграничење надлежности између савезне власти и посебних држава одавно је предмет политичког спора. Питање је постало много прешније а две велике странке као да су измениле свој став. Десило се да демократи, традиционални браниоци посебних држава од закорачавања савезне власти, данас стоје на гледишту да национални проблеми могу бити успешно решавани само од савезне власти, докле би републиканци, заклети поборници националног одн. савезног начела, хтели сада да сведу делатност савезне власти у њене најуже границе.

Теодор Рузвелт у свом чувеном „Bull Moose“ програму од 1912 г. залагао се за „лакши и бржи начин измене савезног устава“, да би се ставили у „надлежност савезне власти они проблеми, који

су се проширили изван моћи и досега посебних држава". Програм је истицао да „крајње залагање демократске странке за права посебних држава поново показује њену неспособност да схвати свет у коме живи или да управља пословима Уније држава, која је у сваком битном погледу постала један народ". Ово је, разуме се, сасвим довољно да данас кажу демократи о републиканцима. Иронија је повећана фактом што су г. Ландон и г. Нокс, републикански кандидати за претседништво и потпретседништво, па према томе барјактари у опонирању свима покушајима да се прошири делокруг савезне власти, били одушевљени приврженици Теодора Рузвелта у „Bull Moose" покрету, те се с правом има узети да су одобравали његову платформу. Демократи, који би желели да направе политички капитал из ове промене фронта, ометани су у томе немогућношћу да помире свој садашњи програм са својим погледима од пре двадесет година. Ове недоследности ипак нису неминовно ствар за пребацивање. Важно је да је уставна тешкоћа, коју је Рузвелт схватио пре више од двадесет година, данас постала одлучно питање у политици Сједињених Држава.

У Канади се проживљује иста тешкоћа, али питање уставне ревизије није још постало прворазредно у партијској борби. Постоји општа сагласност да се мора извршити извесно проширење надлежности савезне власти. На скорашњој ка-

надској конференцији, на којој су се министри федерације и посебних држава састали да претресају ствари од опште важности, био је образован један одбор да проучи и предложи методе, које би биле прихватљиве за савезну власт и за посебне државе и помоћу којих би се савезни устав могао изменити без обраћања парламенту Велике Британије. Проширење надлежности савезне власти сматрано је и одвише хитним а да би се чекао извештај овог одбора. Стога је било решено да се приме резолуције за тражење измена Закона о Британској Северној Америци, које се сматрају нужним за увођење Већа за зајмове, предложеног од г. Данинга. Ова резолуција је, међутим, пропала у Сенату, који је приговорио не толико због проширења савезне власти колико због уступака, који би имали да се учине посебним државама као накнада. Дискусија о другим амандманима обустављена је за сад због изјављеног незадовољства Тајном савету противу одлука канадског Врховног суда о важности мера, које је примио ранији Парламенат. Закон о трговини природним производима, који је био израђен по узору сличних закона Велике Британије, проглашен је неважећим једном једнодушном одлуком. У погледу других мера, у канадском Врховном суду било је исто тако подељених мишљења као што је био случај код Врховног суда Сједињених Држава о Рузвелтовим мерама, које је Конгрес био озако-

нио. Три од шест судија сматрали су да је савезни Парламенат прекорачио своју надлежност доносећи законе о једнодневном одмору недељно у индустријским предузећима и утврђујући минималне наднице и максимално радно време. Друга три судије сматрали су те законе као пуноважне и донете у пуном уставном делокругу федерације. Закон о упославању и о социјалном осигурању проглашен је неуставним већином од четири према два а и у погледу других мера, једва мање важних, суд је заузео негативан став. Да би тачније знала стварни положај под садашњим уставом, канадска влада обратила се Тајном савету противу неких од ових одлука, а две од посебних држава жалиле су се противу других. Када Тајни савет буде дао своје тумачење и упутство, канадско јавно мишљење моћи ће да расмотри, какво и колико је проширење савезне надлежности потребно да би се одговорило садашњим приликама. Питање ће вероватно постати исто толико важно у канадској политици као што је већ постало у политици Сједињених Држава.“

Примери савремених великих федерација показују да су оне у извесном стању парализе и да су неспособне за решавање крупних и неодложних привредних, социјалних и политичких питања, која живот намеће и чија решења хитно захтева. Али ти примери истичу и нешто више. Они показују да федеративни систем не претставља

дефинитивно решење ни оних основних питања, т.ј. државно-правних, ради којих је у појединим државама уведен. Створене у знаку борбе око тих питања, оне у знаку те борбе живе и даље, трошећи своје најдрагоценије снаге. Центрифугалне и центрипеталне снаге раздиру се узајамно и даље, излажући федерацију сталним и судбоносним потресима. Савезној власти увек изгледа да није довољно снажна за задатке који јој се намећу, што је у већини случајева факат, и тежи да се појача; посебне државе непрекидно виде неку опасност за своја уставна права и неко закорачавање савезне власти у та права, те се ограничавају на енергичан отпор или комплотирају и прелазе у напад противу федералне власти. Борба се води не само око боље поделе надлежности већ и око правилније деобе финансијских извора. И кад је федерација постала факат, борба противу „централизма“ и „израбљивања“ се наставља!

Лондонски „Тајмс“, чије познавање ствари и објективност имају карактер научног излагања, сјајно потврђује наше констатације. У своме броју од 7 јануара 1936 г. донео је значајан чланак под насловом „Федерализам у Аустралији“ а поднасловом „Државна заједница и посебне државе“, у коме се, у погледу аустралијских прилика, вели:

„Владе посебних држава спремају се да изнесу своје случајеве конференцији премијера, која ће се почетком ове године одржати у Хобарту.

Њихов је циљ да изнуде исправку невоља, које потичу из финансијских односа посебних држава и државне заједнице. Незадовољство је дошло до повећаног израза у току прошле године. Већина посебних држава су решене да учине све што им је у моћи да добију, како кажу, „већу финансијску сигурност“ и да принуде савезну владу да поправи, како веле, најнеправичнију поделу прихода.

Под Уставом од 1901 г. посебне државе су могле да добивају три четвртине царинских и трошаринских прихода за десет година. Савезна држава је била у врло снажном искушењу да измени овај споразум. На крају тога периода она је донела Закон о вишку прихода, по коме је државна заједница имала да плаћа посебним државама по 25 шилинга од једне главе. Ефекат се одмах појавио. Данас посебне државе гледају са тугом на првобитни споразум и са болом констатују да би, да су и даље примале три четвртине царина и трошарине, њихов део у 1933—34 износио 25,691.000 фунти или 18,106.000 фунти више него што им се сада исплаћује.

Плаћање **по глави** престало је 1927 г., када је садашњи финансијски споразум био предложен од савезне владе. Међу другим стварима, државна заједница је пристала да преузме јавне дугове посебних држава, који су износили 672,120.000 фуната и да за 58 година даје годишњи допринос

од 7,584.000 фуната за плаћање интереса посебних држава, утврђујући део овог додељивања посебним државама на бази броја њиховог становништва. Посебне државе туже се данас огорчено да тај финансијски споразум поткопава целу финансијску структуру федерације, а више премијера су недавно изјавили да се појављује све већа опасност, како они то неодређено зову „унификације“.

Неоспорно је да федерација није следовала путем, који су јој одредили њени оснивачи. Највећи страх посебних држава је да ће им савезна држава приграбити сва њихова главна права, као што то она доиста лагано и чини, и да ће наступити „унификација“ или централизована влада, остављајући државне парламенте без утицаја као локална управна тела. Та тенденција се јасно испољила у неочекиваној еволуцији савезног сената. У почетку је схватано да ће овај бити „Дом држава“, те је свакој посебној држави било дато по шест места. Чланови Сената се бирају на шест година, и половина њих се повлачи сваке три године. Изнад свега, намеравани задатак ове коморе био је да штити права посебних држава. Али поступно, са развијањем партијског система, њихови кандидати напустили су широка и крупна спорна питања и улетели су у партијске савезе. Последица тога је да је исход сенатских избора само одраз ранијих општих избора и њихових партиј-

ских распри. Данас посебне државе немају никаквог заједничког заступника осим повремених конференција својих претседника влада.

Мера до које је Западна Аустралија ишла у једном покушају да изнуди своје издвајање била је одблесак оштрог непријатељства према државној заједници. Није довољно запажено да су и неке друге посебне државе скоро тако исто непријатељски расположене, мада не виде никакву наду у решење раскидом федерације. Тасманијска влада већ је изнела свој „случај“ противу државне заједнице. У овоме она је изјавила, да ће, ако се не изведе потпуна ревизија финансијских односа између државне заједнице и посебних држава, бити немогуће спречити распад. Недавно су биле јако истакнуте примедбе премијера Јужне Аустралије г. Р. Л. Батлера, који се тужио да су мање државе биле приморане да јако повећају порезу да би обављале своје битне задатке, због „извлачења испод устава“ државне заједнице. Одговорни критичари ишли су чак тако далеко да су говорили како је државна заједница уништила смисао федерације притиском Врховног суда, једног савезног тела, чији је рад поглавито интерпретативан. Раније судије Врховног суда свакако су поштовале жеље творца савезног устава; међутим, подигнута је тужба да су касније судије замахнуле уставом противу посебних држава.

Не може се оспорити да државна заједница

има пуну власт, заједно са посебним државама, да разрезује порезе као што су доходарина, земљарина, наследне таксе, такса на забавне приредбе и порез на ратне добити. Посебне државе ограничене су уставом на скупљање посредног пореза, те су са негодовањем открилe да је, на пример, у 1934 г. савезна влада убрала 43,000.000 фунти само од царина, трошарине и купопродајних такса, што је свакако огроман износ у једној земљи са мање од 7,000.000 становника.

Државна заједница изјављује да, докле год су њени расходи овако високи, т.ј. 58,500.000 фуната, она не може и неће напустити оне финансијске изворе, за које се вели да их је „закорачила“. Државна заједница оптужује посебне државе да превиђају огромни терет ратног дуга од 333 милиона фуната, који је неизбежно изазвао увођење савезне порезе на доходак, и скуп резултат финансијског споразума и привредну депресију, која је довела до преносних такса. Због споразума, истиче савезна влада, она је гарантовала кредит посебних држава и обновила и одржала поверење у аустралијске хартије од вредности на лондонском тржишту. На место седам створено је једно Веће за зајмове и резултат се показао у скорашњој успешној конверсији унутрашњих и спољних дугова, чиме је олакшан један од најтежих терета на аустралијску финансијску грађевину.

Државна заједница спори да су посебне др-

жаве привезане за точкове од кола савезне владе већ да је обрнут случај. Истиче да наведене незгоде посебних држава не потичу од проширења власти државне заједнице већ од њиховог начина вршења садашње власти. Тако државна заједница указује да је, пошто посебне државе бирају савезни парламенат, у њиховим рукама да ограниче делатности савезне државе. Што се тиче улоге, коју је Врховни суд играо у последњим годинама, савезна влада брани суд као необично исправан и непристрасан а за изјаву да је Устав био „замахнут противу посебних држава", вели, да је фантастична."[1])

Када се у прилог федерације код нас указује на неколико страних примера федеративног државног уређења, што није никакав доказ, јер се десет пута више страних примера унитарног организовања даје навести у прилог унитаризма, увек се пропушта да истакне како је и зашто до-

[1]) О тешкоћама савремених федерација као таквих видети у лондонском „Тајмсу" и ове чланке: „Партијска борба у Канади" у броју од 9 августа 1935 г. стр. 11; „Гангстери Америке" у броју од 13 септембра 1935 г. стр. 13; „Устав Канаде" у броју од 14 септембра 1935 г. стр. 11; „Судбоносни часови Бразилије. Поремећаји у федеративном систему" у броју од 29 новембра 1935 г. стр. 15; „Један удар парализе" у броју од 7 јануара 1936 г. стр. 13; „Савезна надлежност у Канади" у броју од 20 јуна 1936 г. стр. 13 и „Америка гледа уназад" у броју од 18 септембра 1937 г. стр. 11.

шло до федерализма у оних неколико држава а нарочито се не износи њихово територијално пространство. Ово последње је несумњиво врло важан моменат. Стога ћемо се осврнути и на ту важну околност. Југославија има површену од 248.990 км² а читава Европа 9,699.450 км². А колика је површина поменутих федерација? Сједињене Америчке Државе имају 7,839.065 км² — дакле скоро колико цела Европа а преко 31 пута колико Југославија. Канада има површину 9,251.935 км², такође скоро као Европа а 37 пута колико Југославија. Совјетска Русија, у којој влада централистичка диктатура једне странке и која је федерација само по имену, има површину од 21,343.050 км², дакле преко два пута већу него цела Европа а 85 пута колико Југославија. Мексико има 1,969.150 км², дакле око 4 пута колико Француска или Немачка а осам пута колико Југославија. Аустралијска федерација има површину од 7,705.250 км², т.ј. преко 15 пута већу од Немачке а 30 пута већу од Југославије. Аргентина има 2,793.000 км² површине, т.ј. пет и по пута колико Немачка а 11 пута колико Југославија. Бразилија има површинску величину 8,525.000 км², дакле скоро као цела Европа, 17 пута колико Немачка а 34 пута колико Југославија.

Да ли ове површинске разлике говоре у прилог федерализовања Југославије? Одговор се сам намеће.

VIII Начела доброг државног уређења

1. НУЖНЕ КОНСТАТАЦИЈЕ

Из објективног проучавања историје постанка Краљевине Југославије неодољиво се намећу ове непобитне констатације:

1.) Југословенска држава није нека државничка импровизација нити нечија политичка досетка. Њеном коначном остварењу претходила је једна дуга и мучна историја, са свима најнормалнијим фазама отелотворавања: прво предмет сањалаштва усамљених духова, затим предмет поезије већег броја, па смисао културних манифестација, акција и покрета, онда предмет политичке идеологије и програма појединаца и група, за овим основа и смисао политичке манифестације и акција и најзад база и главни циљ практичне политике, опште националне акције и једне страховите, упорне, непоколебиве и крваве борбе на живот и смрт. Њеној данашњој стварности претходе читаве поворке пророка, песника, бораца и мученика.

2.) Југословенска држава није ни нека дипломатска комбинација, измудрована на неком међународном конгресу или у главама носиоца спољне политике неких великих сила, измишљена да би некима служила на задовољство а другима на прикос, да би једнима помагала и користила а другима сметала и шкодила. Она је чедо борбе на свима фронтовима и противу свих страних дипломатских комбинација, па чак и противу комбинација, предрасуда или обзира савезничких и пријатељских дипломатија. Југословенска држава појавила се на свет у првом реду као једна историјска нужност да се тек убрзо од огромне већине дипломатије увиди да је она и једна међународно-политичка потреба и добит.

3.) Југославија као држава није творевина ни завојевања на једној ни подјармљивања на другим странама. О њој се сањало и мислило у свима деловима нашега народа, за њено остварење се радило у свима крајевима и из разних центара, у првом реду из Београда и Загреба. Самим тим што претставља отелотворење општег народног идеала, што је по садржини, карактеру и смислу национална, она је творевина ослободилаштва и ујединилаштва а не завојевања и потчињавања. С тога је прокламовање њеног доласка на свет и у међународни живот примљено у заносу одушевљења од Соче до Ђевђелије и од Јадрана до Тимока.

4.) Али цео српско-хрватско-словеначки народ није само одушевљено примио и прихватио постанак југословенске државе. Он је за њеним остварењем чезнуо, о њему сањао и певао, на њему радио и за њега се борио. Да, борио се! Сваки крај и сваки део на свој начин, према својим приликама, могућностима и сретствима на расположењу, водио је борбу за идеал Југославије и радио на њену стварању. Сви народни делови и сви крајеви наше државе дали су за њено извојевање своје идеологе, своје борце, своје мученике и своје жртве. Југословени су, без разлике племена и вера, своју данашњу државу не само желели, не само хтели већ и искупили и изборили. Зато Југославија претставља јединствен пример државе, која се желела, хтела и по цену беспримерних жртава стварала и створила одоздо. Отуда је она најнароднија и најнационалнија држава у Европи не само по својој садржини већ и по свом постанку.

Све ове истакнуте и несумњиве чињенице намећу неколико питања: 1) Зашто се Словенци, који се својим говорним и књижевним дијалектом и својом посебном прошлошћу нешто одвајају и разликују од Срба и Хрвата, нису борили за стварање своје посебне словеначке државе већ заједничке српско-хрватско-словеначке? 2.) Зашто Хрвати, који су од своје државне идеје вековима живели и њоме се одржали противу свих мађаризаторско-германизаторских покушаја, нису радили

и водили борбу за остварење те идеје независне хрватске државе већ заједничке српско-хрватско-словеначке? 3.) Зашто је хрватска политичка емиграција за време светског рата, која је своју акцију у иностранству почела децембра 1914 г. под именом „Хрватски одбор", од јануара до краја априла 1915 г. радила под називом „Управни одбор Јадранске легије" а од маја 1915 г. па до краја рата, допунивши се Србима и Словенцима, под називом „Југословенски одбор"? 4.) Зашто се Србија није ограничила на борбу за ослобођење и уједињење само Срба и стварање једне чисто српске и православне државе, кад је то било много лакше, простим војницима схватљивије и приступачније и скопчано са мање напора и међународно-политичких тешкоћа, већ је као циљ крваве борбе поставила ослобођење свих Срба, Хрвата и Словенаца и њихово уједињење у једну верски и племенски нехомогену југословенску државу, иако је тиме свој задатак и у остваривању отежала и у народној маси учинила мање схватљивим, међународно-политички компликовала, изазвавши прерано код неких савезника неосновану завист и стварни отпор а код неких моћних пријатеља неразумевање и извесну резервисаност?

Одговор је лак и поучан.

1.) За Словенце је било потпуно јасно да решење свога питања нити могу тражити нити наћи у стварању неке посебне државе. Да је изборе

и изнуде од Аустро-Угарске били су преслаби; као такви били су неинтересантни и за савезничке силе, да би је од њих могли очекивати и добити на поклон. Али неким чудом и створена, она не би имала услова за живот. У једном чисто алпијском крају, са својих 16.000 км² и 850.000 становника у оно време, Словеначка као држава не би имала ни привредних ни политичких услова за одржање. Са немачком мањином, културном и богатом, по варошима, која је материјалне изворе и сретства држала у својим рукама, а са интелигенцијом која се у знатном свом броју није у општењу служила словеначким језиком, њена политичка независност би била варка, па и као таква сезонска. Та и таква држава не би за Словенце значила дефинитивно и трајно решење њиховог проблема. Она не би на дуго време осигурала ни њихову словенску а камо ли њихову словеначку индивидуалност.

Ни добијање неке аутономије у оквиру Аустрије није ни објективно ни субјективно претстављало ни потпуно ни стварно решење словеначког проблема. Дата у невољи, та би аутономија била одузета чим би се спољни положај Аустрије изменио. Али ако би и била поштована, она не би значила никакву препреку даљем неодољивом надирању германизма, који је већ држао снажне позиције.

Решење словеначког питања налазило се је-

дино у слободној и независној националној држави са Србима и Хрватима. Само је оно било потпуно, стварно и трајно. Незнатна разлика у диалекту са Хрватима и Србима није могла претстављати никакву сметњу. Ова ситна разлика се потпуно губила према непремостивој расној и језичној провали, која је Словенце делила од Немаца. Између немачке доминације и живота и сарадње у слободној народној држави са једнокрвном српском и хрватском браћом разлика је била несравњива: прва је претстављала неизбежну етничку пропаст; друга је давала све гарантије за слободан живот и етнички опстанак и развитак. Зато је поведена и упорно вођена борба за уједињење са Србима и Хрватима у једну државу. У српско-хрватско-словеначком јединству се видела стварнија гарантија за свој етнички опстанак него у неком посебном словеначком решењу чак и онда, да је то уједињење могло бити спроведено само у оквиру Аустро-Угарске и под хабзбуршким жезлом. Оно је по готову значило праву гарантију ван оквира и под властитом народном династијом. Разум и срце упутили су Словенце да решење свога питања, свога даљег етничког опстанка, поставе, траже и нађу на југословенској, дакле народној а не племенској, основи и у независној југословенској држави.

2.) Готово истоветни моменти и разлози руководили су и Хрвате да не траже решење свога

питања у некој хрватској државној посебности већ да се боре за његово решење на бази уједињења са Србима и Словенцима у националну државу. Иако неколико пута бројнији од Словенаца, на много плоднијој територији и са јаком државном традицијом, они су били начисто да би нека посебна хрватска држава била једна празна самообмана. Она би била гола варка чак и у оквиру Двојне Монархије, о чему су већ имали горка искуства; ван оквира она би, чак и да претпоставимо немогућу могућност њеног ваноквирног остварења, била обична играчка, док првом приликом не би послужила за изравнање неког међународног обрачуна. У игри сила она би била интересантна, у колико би могла да послужи а не да би се за њен опстанак проливала крв. Та околност чинила је не само неодрживим њен фиктивни опстанак већ немогућим и њен постанак. Снаге су биле недовољне да се пуна државна независност постигне директном борбом противу Аустро-Угарске. А за савезнике независна хрватска држава није имала тај интерес, да би је својом снагом стварали. И да је у том погледу могло бити неке илузије, Лондонски пакт ју је разбио.

Хрвати су увидели да се истинско и право решење хрватског питања налази у југословенству и у остварењу српско-хрватско-словеначке националне државе. Такво решење би било најближе

стварности и потпуности чак и да је, по сили несавладљивих прилика, било изводљиво само у оквиру. Ван оквира, оно је било идеално, потпуно и стварно. Српско-хрватско-словеначко уједињење у једну државу постављено је као безусловни циљ напора и борбе; формула „у оквиру“ и „ван оквира“ одн. „без обзира на досадашње територијалне и државне границе“ била је условљена реалним могућностима и изгледима на коначан исход светског рата. Али када су из разлога разумљиве опортуности говорили о решењу „у оквиру“, сви национално свесни Хрвати, а то ће рећи огромна већина хрватског племена, мислили су на солуцију „ван оквира“. Да Хрвати дођу до уверења да се право и пуно решење хрватског питања налази једино у уједињењу са Србима и Словенцима у југословенску државу, то није било ништа необично ни тешко. Само пространа и снажна југословенска држава могла је бити интересантна са међународног гледишта и имати пуне услове за независан живот и развитак. Једино је она као таква могла пружити пуне гарантије трима племенима за спокојан живот у слободи и за очување њихових заједничких етничких и њихових посебних племенских особености, у колико су ове постојале. Да са Србима имају исти говорни и књижевни језик, исте навике и обичаје, то је била позната истина за све Хрвате; да се врло мало разликују од Словенаца, и то је било знано.

Са Србима, којих је у Хрватској и Славонији око 30% од свега становништва, они су не само вековима живели заједно већ и тако измешани, да их никакво разумно решење не може разграничити. Национална српско-хрватска истоветност била је утврђена седамдесетих година чак и једним нарочитим саборским закључком.

Да Хрвати потраже дефинитивно решење свога питања у уједињењу са Србима и Словенцима, то је било сасвим природно и са једног другог гледишта. Идеја српско-хрватско-словеначког народног јединства имала је у Хрватској и своју колевку и своје велике апостоле и поборнике. Било да се појављивала под називом илирство или именом југословенство, она је по својој суштини, по својој основи и крајњем смислу остајала једно исто. Ако је била етнички основана „у оквиру“, она ни по којој логици није могла изгубити своју стварну основаност „ван оквира“.

Исти разлози налагали су хрватској политичкој емиграцији у иностранству да свој првобитни назив „Хрватски одбор“ убрзо замени са називом „Југословенски одбор“ и да под тим именом настави своју акцију ослободилачке националне пропаганде у савезничкем земљама. Поред тога што су хрватски емигранти и иначе били југословенски ориентисани, њима је и у иностранству одмах било јасно, да се само у тесној са-

радњи са Србијом може имати легитимација исправности побуда за рад у савезничким земљама и да је само југословенство, као један израз за једну исту стварност, довољно снажна полуга за уздизање у националну и политичку слободу милиона Југословена, који су се налазили у аустро-угарском ропству.

3.) Истина је да се Србија могла ограничити на борбу за ослобођење и уједињење само Срба у једној чисто српској држави. Факат је да би борба за такав циљ била за широке масе схватљивија а његово остварење скопчано са мање напора и међународно-политичких тешкоћа, опрека, компликација, предрасуда и обзира. Таква држава би имала још више услова за живот и развитак него Србија. Од Србије би била и међународно-политички интересантнија а од Југославије верски и племенски хомогенија.

Срце и разум налагали су Србији да не пође путем најмањег напора одн. најмањег отпора.

Иако се разликују по вери и називу, Хрвати и Словенци су национално исто са Србима, део једног истог националног организма. Те истине биле су потпуно свесне српске масе, јер су братско држање Хрвата у загребачком велеиздајничком процесу, посета хрватских студената, разне манифестације братства приликом југословенских изложби и соколских слетова и хрватске и словеначке манифестације из времена балканских ратова уродиле својим плодом и биле у живом сећању свих Срба. Ослобођење и уједињење свих Срба у једну државу задовољило би народну душу и претстављало велики национални успех. Али ни то задовољење душе народне ни тај успех не би били потпуни нити би се као такви осећали, јер би два југословенска племена исте крви, језика и осећања остали и даље у туђинском ропству. Они би у томе ропству патили а, што је још трагичније за њих, могли би бити употребљавани за крваве обрачуне противу властите српске браће. Народна душа могла је бити потпуно задовољена само и потпуним и истовременим ослобођењем и Хрвата и Словенаца.

Ако је срце имало својих разлога и разум је имао својих. Они су се срећом поклапали. Са гледишта разума ствар се овако постављала. Факат је да би држава уједињених Срба била много пространија, многољуднија, моћнија, за живот способнија и са међународног гледишта интересантнија него Србија; али би држава ослобођених и уједињених Срба, Хрвата и Словенаца била још моћнија и међународно-политички интересантнија а истовремено би претстављала и потпуно решење читавог националног питања. Ако је идеја Велике Србије популарнија у масама, то не значи да је идеја велике југословенске државе тешко схватљива. Српски војник је често зажалио што Срби и Бугари нису уједињени, да се не би мо-

рао туђи са војском исте расе и језика. Још мање је могао прихватити перспективу, да се, противу обостране воље, понови трагедија оружане борбе са Хрватима и Словенцима. А то би у ближој или даљој будућности било неизбежно, ако би они остали и у будуће у аустро-угарском ропству. Кад се води ослободилачка борба браће, онда је боље да се сврши о једном трошку. Хрвати и Словенци у даљем ропству, то је појачање потенциалног непријатеља противу Срба; Хрвати и Словенци у једној држави са Србима, то је слабљење потенциалног непријатеља а јачање властите моћи. Србија је радила на ослобођењу Хрвата и Словенаца и желела уједињење са њима у једну националну државу. Али док је њихово ослобођење схватила као своју свету дужност, она је желела да уједињење буде ствар и њихове жеље и добре воље. Непобитан доказ за ово је раније наведена изјава Николе Пашића у „Морнинг Посту“ од 17. октобра 1918 г.. Те жеље и добре воље је било и до српско-хрватско-словеначке националне државе је дошло.

Србија није видела никакву сметњу у тзв. племенским разликама, јер њих у суштини и нема: оне се више своде на разлику у имену него на различност етничке стварности. Оне су још мање могле имати значаја онда, кад југословенска држава претставља не само вољну већ и жељену творевину сва три племена и једино право и истинско

решење њиховог постанка у слободи и повољног развитка.

Од снажне тежње за потпуним остварењем своје мисије, Србија није сматрала да има разлога претпоставити чисто српско решење југословенском ни са разлога тзв. верског момента. Јер ни при чисто српском решењу, које би, ако би било потпуно, дирнуло у срце хрватско племе, верска хомогеност не би била апсолутна. Поред припадника хришћанске православне вере, било би припадника и двеју нехришћанских, муслиманске и мојсијевске, а поред њих и хришћана-католика. Југословенско решење у односу на српско није ништа мењало у погледу броја вера у држави већ само у броју њихових припадника. За питање верске хомогености, то није од начелног значаја. Још једна важна околност. Ако вере остају у оквиру своје мисије, што је и нормално и у њиховом интересу, онда њихов број за државу не претставља неку нарочиту тешкоћу; ако излазе из тог оквира, онда и једна хомогена може да буде незгодна.

Свакако су то били разлози срца и разума, који су руководили Србију и Србе да остварење српско-хрватско-словеначке државе, т. ј. југословенско решење претпоставе српском племенском. Разлози срца и разума определили су и Хрвате и Словенце у истом смислу. Отуда се с правом може рећи да је Југославија творевина срца, ра-

зума и воље Срба, Хрвата и Словенаца, дакле једна жељена, свесна и вољна творевина.

2. КРИТЕРИУМИ РАЗУМНОГ УРЕЂЕЊА ЈУГОСЛАВИЈЕ

Кад је ова од целокупног нашег народа жељена, свесно хотена и крвљу изборена југословенска држава постала стварност и кад она претставља најбоље решење како са гледишта општих југословенских тако и са становишта посебних племенских животних интереса, онда се из свега тога намеће и одговор како она треба да буде унутра уређена. Њено уређење нужно мора бити у складу са смислом снага, које су је стварале и створиле, у хармонији са разлозима њеног постанка и циљевима њеног постојања, једном речју у складу са њеном мисијом као националне државе.

Југославија као национална држава има своју мисију и своје задатке. Њена мисија и њени задаци су у томе: да обезбеди национални опстанак и што потпунији морални и културни развитак; да осигура и омогући што већи напредак и благостање народа; да своме народу обезбеди живот у миру и да своје грађане учини што задовољнијима. Међутим, основна претпоставка за испуњење њене мисије и ових задатака јесте да она постоји. Према томе се питање унутрашњег

уређења југословенске државе мора решавати с обзиром на: 1.) осигурање одржања њене државне егзистенције; 2.) обезбеђење националног опстанка и што потпунијег моралног и културног развитка; 3.) осигурање и омогућење што већег напретка и благостања народа; 4.) обезбеђење своме народу живота у слободи; 5.) њено оспособљење да што лакше, брже и јевтиније врши своје задатке и 6.) осигурање што већег задовољења грађана.

Сем ових наведених, које ћемо подробније рашчланити, ми не видимо других разумних критериума, који би при решавању проблема нашег унутрашњег државног уређења могли играти какву улогу или заслуживати неки обзир. Бар не видимо разумност и оправданост таквих, који би са овима стајали у опреци.

1.) Да би што боље било осигурано одржање егзистенције наше народне државе, она мора бити што снажнија. То јој императивно налажу и њен географски и њен међународни положај, о чијим предностима и незгодама није потребно говорити нарочито.

Разуме се, снага једне државе је релативна ствар: она се у извесном погледу може повећавати или смањивати до неке мере и у апсолутном и у релативном смислу. Та снага зависи од извесних техничких и моралних момената. Ако оставимо на страну бројну снагу и оружану опрем-

љеност, унутрашња организација државе претставља један од најважнијих техничких момената њене снаге и отпорности. Као што и у свету живих бића целисходност структуре у много случајева релативну инфериорност апсолутне снаге једног организма претвара у апсолутну надмоћност тако и једна држава са целисходнијом организацијом може бити надмоћнија од друге са истим или већим потенциалом, ако је ова нецелисходније организована. Но значај унутрашње организације није само технички, како се то погрешно мисли, већ и рационално-морални. Самим тим што је једна држава целисходније организована у смислу јачег обезбеђења свог опстанка и лакшег и ефикаснијег вршења своје мисије, она документује развијенију свест и љубав својих грађана у погледу вредности и смисла њене егзистенције и њихову свесно јединственију и јачу вољу да је чувају и бране. Поред тога што је дата врста организације доказ развијености свести, љубави и пожртвовности грађана у погледу државне целине, она је истовремено и услов за јачање или слабљење те свести, љубави и пожртвовности, тих значајних рационалних и моралних момената у питању апсолутне и релативне снаге једне државе.

Да је у погледу рационалног јачања снаге југословенске државе унитаристичка организација супериорнија од федералистичке, у колико би ова уопште била изводљива, то смо више него јасно

показали и то не подлежи спору. То је и сасвим природно. Унитаризам се заснива на првенственим обзирима према целини, њеним потребама и интересима; федерација је чедо првенствених обзира према деловима одн. посебним државама; код унитаризма доминира општи а код федерализма локални интерес; унитаризам почива на уверењу о истоветности и пуној хармонији интереса делова и целине а федерализам на убеђењу о разлици и опречности тих интереса; унитаризам развија и концентрише љубав грађана према државној заједници, докле федерализам ту љубав дели, негујући је у првом реду према државној посебности а тек у другом реду према заједничкој држави. Будући да у унитарној држави постоји и развија се само један патриотизам а у федерацији два, очевидно је да унитаристички патриотизам мора бити и свеснији и интензивнији. Док се у унитаризму негује јединство воље, тежњи и идеала, у федерацији се култивише њихово двојство одн. њихова вишеструкост. Унутрашње снаге и сви органи унитарне државе упућени су у смислу координације и једносмислене сарадње; код федерације су управљени на стална трвења, опречности и сукобе. Унитарна држава је један политички организам а федеративна — политички конгломерат.

Тиме што повећава властиту стварну и потенциалну снагу југословенске државе, унитаризам боље осигурава и њено одржање. Повећавањем

њене снаге појачава и њен међународни положај и осигурава пријатељства, која се нуде само јакима или само од ових траже и цене.

Спољни непријатељ неизбежно рачуна с унутрашњом компактношћу унитарне и некомпактношћу федерације: прва му не оставља никакву илузију и слаби вољу; друга га лако доводи у искушења и наводи на спекулисање са њеним интерним нескладностима и опречностима, које су у толико изразитије јер су узеле облик посебних државних организација.

Већ само то преимућство унитаризма над федерализмом да обезбеђује већу снагу Југославије и боље осигурава одржање њене егзистенције потпуно је довољан разлог за опредељење у прилог унитарне а против федеративне организације, јер код једне националне државе, која самим својим карактером пружа све друге предности, примарна је ствар њено постојање. Све остале политичке и културне вредности условљене су њеном осигураном егзистенцијом.

2.) Пружајући боље гарантије за осигурање опстанка наше народне државе, унитаризам самим тим потпуније осигурава не само опстанак нашег националног бића већ и наш пуни културни и морални развитак. Јер јака држава повлачи спољну безбедност и мир, а мир значи могућност да се све енергије нације, у место за њен политички и физички опстанак, троше на стварање виших

добара. Као известан луксуз живота, културне и моралне вредности стварају само они појединци и средине, који су успели да расположу једним вишком енергија. Трагична прошлост није омогућавала нашем народу тај вишак; уз рационално газдовање духовним и моралним снагама, садашњост и будућност нам пружају обимне могућности за обилне суфиците. У колико имамо културе, она је туђег порекла. То нам ништа не смета да се препиремо око међусобне културне супериорности. Ми можемо и морамо изградити велике културне и моралне вредности: то морамо учинити ради свога достојанства, ради оправдања и потврђивања свога постојања и своје мисије у свету; то смо дужни и ради својих досадашњих зајмодаваца.

Да би наша култура имала вредности она ваља да буде национална. Овај карактер ће имати ако буде једна, а једна ће моћи постати готово искључиво у унитарној држави. Једна култура, међутим, не значи досадну униформност, нивелираност и монотоност, „опет то само мало друкчије“, већ јединство духа, јединство идеала, основних тенденција и погледа на свет. Унитаризам повлачи велико културно подучје, „велики грмен“, културни процват и замах; федерација ствара или одржава мала подручја и води културном таворењу и слабости. Јака култура претставља једну

снагу, која и у међудржавним хрвањима игра благотворну па и спасоносну улогу.

3.) Условљена унитаризмом, снажна држава боље обезбеђује своме народу спољни мир. Овај последњи је битни услов сваког унутрашњег напретка и благостања. Живот у миру омогућава да се све народне снаге троше на стварање нових добара, искључујући нерационалну употребу или чак и безумно уништавање старих. То пружа могућност за опште побољшање животних услова народних маса. Све то није могуће у рату. Поред упропашћивања живих производних сила, он онемогућава стварање нових а изазива лудо уништавање старих добара и тековина. Зато је Љуба Давидовић имао пуно права када је у своме говору у уставној начелној дебати у Уставотворној скупштини узвикнуо: „Ми хоћемо једноставну државу, јер хоћемо јаку државу. Јаку државу хоћемо, јер хоћемо мир. Доста нам је било рата, доста нам је било крви, хоћемо мир, јер се само у миру можемо одати плодноме раду, а само се радом може створити благостање народа. Кад год смо били јаки, онда смо и културно били напредни и онда смо се имали понети као народ у благостању“.

Ако велика подручја погодују културном процвату и замаху, за привредни живот, разитак и полет она претстављају неопходну погодбу. За привреду је мало подручје и читаве јегусловенске

територије; за њен развитак и цветање су недовољне и територије највећих држава. Није ли последња страховита светска привредна криза у многоме изазвана, а несумњиво јако отежана и продужена, разним покушајима економских аутархија и високим царинским оградама међу државама? Каква би перспектива била југословенске привреде, ако би се разбила на мала подручја посебних држава? Привреда и индустрија то врло добро осећају Зато су оне противу федерацију чак и кад су у франковачким рукама. У колико су извесни привредници и индустријалци резервисани, то је што у њену могућност не верују.

4.) Питање грађанских права и слобода није у некој узрочној вези са унитарном или федеративном организацијом државе. Оно је пре у вези са врстом система управе, т.ј. његовим демократским или недемократским карактером. Међутим, и у унитарној и у федеративној држави, тај систем може бити и демократски и недемократски. Ово пак у првом реду зависи од развијености политичке свести и осећања људског достојанства код грађана, њихових моралних и материјалних прилика. Демократија није само гола форма. Она се не састоји у формалној могућности и праву грађана да преко својих претставника, изабраних општим, непосредним и тајним гласањем, врше пресудан утицај на унутрашњу и општу државну политику, да политика буде у суштини отелотво-

рење њихових схватања и њихове воље. Истинска демократија није само у овим формалним могућностима већ у њиховом пуном искоришћавању у пракси. Ако грађани и њихови претставници схвате своја јавна права само као нека приватна права, која без потребне свести о њихову значају, могу свесно, несвесно или несавесно употребити па и злоупотребити, ту може бити речи само о формалној, т.ј. привидној демократији; праве демократије има само онда, када грађани и њихови политички претставници схвате своја јавна права у првом реду као јавне дужности, које се имају вршити са пуно познавања ствари, са пуно свести, савесности и осећања одговорности и искључиво с обзиром на опште интересе. А зато је неопходни услов духовна и морална самосталност грађана, које нису без везе са њиховим материјалним приликама. Зато је кнез Михаило имао прилично права када је на неке срачунате дитирамбе слободи изјавио: „Није слобода у параграфима. Праве слободе може бити у благостању, напретку и образованости народа. Нека моји Срби постану богати и образовани, они ће тим самим постати и политички слободни. Ко може тиранисати образован и имућан народ? А докле је год он сиромашан и необразован, све политичке слободе, које бих му дао, он би употребио само на своју рођену штету, и сваки који би хтео, могао би му их одузети кад год би хтео.“ Разуме се, овде би се могло поставити основно питање: Да ли један народ без слободе може постати напредан, богат и образован?

Ако се унитаризам не мора нужно поклапати са демократским системом, извесно је да унитарна организација пружа више услова за унутрашњу слободу него федерација. Уједињујући читав народ као фактор, она га чини јачим и способнијим за извојевање и за одбрану политичке слободе; разбијајући га у неколико посебних држава, федерација га чини слабијим и за извојевање и за одбрану политичих права. Сачињавајући веће привредно подручје, унитарна организација омогућава јачу развијеност привреде и благостања; претстављајући веће културно подручје, унитаризам пружа погодбе и за већу културност и просвећеност. Разбијајући државу на мања подручја привреде и културе, федерација делује неповољно и на њихов развој и полет. Кад стоји истина да се демократија и слобода у главном условљавају и осигуравају благостањем и просвећеношћу а ови имају повољније погодбе у унитарној организацији, онда је очевидно да је унитаризам бољи од федерализма и са гледишта демократије и унутрашњих слобода.

Унутрашње слободе зависе у многоме и од спољне безбедности а ова од снаге државе. Слабија држава изложена је већој спољној опасности и несигурности, па самим тим мора добијати касарнски дух и имати стално изглед угрожене тврђаве,

која се непрекидно осигурава и утврђује. Јака држава ужива већу спољну безбедност, што и њеним грађанима улива јаче осећање сигурности од стране опасности и више расположења и воље за унутрашње политичке распре и борбе, т.ј. за политичке слободе. Па како унитарна организација чини државу јачом а, према томе, и спољно безбеднијом него федеративна, то је очевидно и са овог гледишта, да унитарна држава пружа веће могућности и повољније услове за унутрашње слободе него федерација.

Могло би се приметити да је Југославија већ унитарна али да би се у погледу слободе могло много што-шта приговорити и пожелети. То стоји. Али треба уважити да ми имамо у виду и упоређујемо унитаризам и федерализам, који су опште прихваћени, који не подлеже дискусији, који се могу потпуно посветити нормалним задацима државе и као такви бити у могућности да дају своју пуну меру. Међутим унитаризам, који је стално оспораван и ометан, који је принуђен да своје најбоље снаге троши у хрвању са федералистичким тежњама и у одбрани од њихових насртаја, као што је случај код нас, не може да да своју праву меру и да доведе до изражаја сва своја преимућства. Оспоравани и стално угрожавани федерализам, са и иначе извесном паралисаношћу енергија, дао би још мање резултате. У Југославији по готову, јер би одговарао расположењима једне

слабе мањине. Само док је оспоравани унитаризам испуњен тешкоћама и спутаношћу замаха, оспоравани и угрожавани федерализам је карактерисан сталним унутрашњим потресима, сезонским државним ударима или грађанским ратовима. Пример латинско-америчких федерација је више него довољан за илустрацију нашег тврђења.

Једна истина не сме се никад губити из вида. Слобода и демократија цветају у нормалним приликама јавнога живота. А неопходни минимум нормалности тих прилика је да се јавни живот заснива и развија на темељу неколико опште усвојених основних истина и начела, који су ван спора и дискусије у политичким акцијама, покретима и борбама. Без тих неколико априорних аксиоматских истина није могао бити учињен никакав напредак ни у једној области па не може ни у политичкој. Без њих нема нормалности јавних прилика, ни њиховог убрзаног повољног развитка па ни свих услова за праву слободу и демократију.

Код слободе и демократије намеће се једна напомена. Као и све вредности што имају своје лице и наличје тако је и са слободом и демократијом. Значе ли оне ничим невезано овлашћење говора и делања? Слобода и демократија могу бити конструктивне и деструктивне, стваралачке и рушилачке. Кад су једно а кад друго? Стваралачке су кад се употребљавају у складу са циљем свога постојања, кад се ограничавају да буду сретства

тога циља; рушилачке су кад се примењују у опреци са циљем ради кога су, кад дејствују противу тога циља, кад себе претворе у циљ а прави циљ своје функције у своје сретство. Слобода и демократија у једном народу и држави су ради народа и државе, чији су интереси идентични јер морају бити садржина и форма једне исте ствари. Отуда су само у толико стваралачки у колико служе своме правом циљу, само у толико претстављају друштвену и политичку вредност, у колико иступају једино са својим лицем а не наличјем, јер су опеване, величане и уведене ради свог лица а не свог наличја. Опште добро целине је циљ а слобода и демократија су његови инструменти, који само у толико и дотле имају право на свој назив, свој ореол и свој опстанак, докле су у својој улози.

Унитаризам по својој природи носи у себи склоности за примену слободе и демократије у складу са њиховим циљем, т.ј. општим добром и интересима целине; по свом исконском греху федерализам носи у себи нужну слабост ка несавесној употреби слободе и демократије, нескладној и опречној са њиховим разлогом постојања, т.ј. интересом целине и општим добром. Зато први априорно боље омогућава стваралачку слободу и стваралачку демократију, које су једине праве и једине значе истинску социјалну и политичку вредност.

5.) Држава, која брже, лакше и јевтиније врши своје задатке, је несумњиво супериорнија од оне, која то, при истом систему управе, чини спорије, теже и скупље. У колико је брзина, лакоћа и јевтиноћа вршења задатака у вези са унутрашњим уређењем државе, које је уређење у том погледу у већем преимућству: унитарно или федеративно?

Већ из онога што смо до сада изнели о ове две врсте државне организације може се са поузданошћу одговорити: унитарна. Унитарна држава је простија и целисходније организована од федеративне. То јој даје могућности да брже, лакше и ефикасније функционише. Она се лакше ставља у покрет и лакше формира своју вољу. Еластичнија, она се лакше прилагођава приликама и потребама живота, те им брже удовољава. Она се заснива на јединству организације, јединству законодавства, судства и управе, док федерација почива на двојству свега тога. С тога унитарна држава лакше и брже одлучује, лакше и брже примењује своје одлуке, лакше и брже их извршава.

Једноставност њене организације и читавог апарата чини је јевтинијом од федерације, која исти инвентар мора да има у дупликату.

Ако се, дакле, питање унутрашњег уређења Југославије посматра и са гледишта лакоће, брзине и јевтиноће за вршење њених задатака, које околности морају заслуживати пуну пажњу, уни-

таризам је супериорнији од федерализма. Јер за грађане не може бити равноддушно, да ли ће се њихови животни проблеми решавати а њихове крупне потребе задовољавати лакше, брже и јевтиније или обратно.

6.) Држави мора бити циљ да своје грађане учини што задовољнијим уопште а њоме напосе. Ако то у пракси није могуће, онда да их направи што мање незадовољним. Кад ће то бити случај? Ако њене дужне услуге могу лако затражити а на њих не морају дуго чекати; ако што боље задовољава њихову потребу за редом, сигурношћу, слободом и правдом; ако пружа повољније услове за њихов морални и културни развитак; ако им омогућава што веће материјално благостање а тражи од њих што мање жртве. Другим речима, држава ће задовољити своје грађане, бар у односу на себе, ако им свагда и у свим приликама даје осетити да она постоји ради њих а не они ради ње, да она није господар а они слуге, да уколико тражи њихову послушност и жртве, то чини ради њиховог дубље схваћеног интереса и накнађује све то драгоценијим услугама.

Које уређење има у овом погледу начелно и потенциално преимућство: унитарно или федеративно? Свакако унитарно. Ово преимућство је у ствари збир свих оних преимућстава, о којима смо напред говорили и која се налазе на страни унитарне организације.

Стојећи под две државе, од којих свака има

право заповедања и од тога права чини употребу, грађанин федерације има осећање да над собом има два господара. А да служба двама господарима није лака и да не изазива осећање задовољства, то је опште позната ствар. Обавезном да издржава две државе и да за њих подноси двоструке жртве, грађанину федерације мора изгледати, да су једне од ових жртава непотребан и неоправдан терет а једна од ових држава скуп и излишан луксуз. Коју ће од њих сматрати излишном, савезну или посебну државу, зависи од тога која га струја носи: унитаристичка или федералистичка. Међутим биће незадовољан обема: једном као потпуно излишним и скупим луксузом; другом као непотпуном и недовољно способном да одговори свима државним задацима. У колико која буде тежила да код грађанина изазива и развија задовољство и љубав према себи, она ће то по правилу, постизати не само истовременим смањењем задовољства и љубави већ чак и сејањем незадовољства и нерасположења према другој. Не негује ли се и данас у већини држава патриотизам једино на тај начин, што се сеје мржња према суседима. Тако су, на жалост, родољубље и ксенофобија у много случајева идентичан појам!

Према томе, ако се питање унутрашњег уређења Југославије расматра са гледишта што бољег осигурања њеног опстанка и развитка, њене спољне безбедности и мира, културног, моралног и ма-

теријалног напретка њених грађана, што потпуније слободе и демократије унутра, што веће љубави грађана према држави и њеног што бољег рентабилитета, а оно се само са тих гледишта може посматрати, она треба и мора да остане унитарна. То је у интересу државне целине, то је у интересу југословенског народа. Може ли се претпоставити да то није и у интересу федералиста. Ни у ком случају или тачније само у једном: ако њихов интерес није или бар мисле да није идентичан са интересом државе и нације. Ми то и као претпоставку искључујемо.

IX Проблем хрватског незадовољства

1. ЈЕСУ ЛИ ДОСАДАШЊА ОБЈАШЊЕЊА И ОПТУЖБЕ ОСНОВАНИ?

Показали смо да федерација није могућа; да, у колико би била спроведена, не би решила питање ради кога би се увела а отворила би многа нова и тешка; да не би задовољила Хрвате а изазвала би незадовољство и разочарање код Срба; да би, разбијајући државу на федеративне јединице, уништила њено јединство, ослабила њену снагу а у погледу нашег народа деловала у правцу његовог све већег моралног разједињавања. С друге стране смо видели да унитаризам остаје као једино могуће унутрашње уређење, које је у сагласности са разлозима стварања наше државе и условима њеног опстанка и просперитета, да је он једино у складу са критериумима добре државне организације, интересима целине и нације.

Али шта ћемо са хрватским незадовољством? — приметиће неко. Оно је ту и претставља једну неповољну стварност, преко које се не може прећи

кад се говори о интересима целине и заједнице. Ако би федерација имала својих незгода са гледишта државе и нације, њих има и хрватско незадовољство. Ако је незгодно и опасно прву увести, да ли је згодно и мудро то незадовољство оставити?

Говорећи о најцелисходнијем и са тога гледишта јединoм могућем и добром државном уређењу, ми нисмо мислили прећи преко питања хрватског незадовољства нити смо прелазили. Али тиме што нисмо преко њега прелазили могли смо констатовати: да унитаризам и хрватско незадовољство не стоје ни у каквој вези, да федерација не би отклонила то незадовољство а да му унитаризам, као такав, није изазивач, да га унитаризам још и може излечити а федерација никада. Федерација би имала и штетнија дејства од унитаризма: почивајући на пуној солидарности интереса свих делова нације, унитаризам је неминовно упућен да ту солидарност подржава њиховом не само што тешњом сарадњом већ и јединственом акцијом, што све само собом отклања незадовољство делова и његове узроке; заснована на разликама и наводним посебностима интереса делова нације, федерација би као таква водила повећању тих разлика, већем наглашавању посебних интереса и њиховој оштријој борби, успесима једних и поразима других интереса, што само може повећавати незадовољство појединих делова.

Да хрватско незадовољство није проузроковано унитаризмом, то се не може спорити. Унитаризам је формално уведен Уставом од 28 јуна 1921 г.; хрватско незадовољство било је од стране својих главних данашњих носилаца испољено и пре него што је питање унутрашњег уређења било стављено на дневни ред, и пре расписивања избора за Уставотворну скупштину: свога пунога израза, међутим, добило је апстиненцијом хрватске већине од учешћа на доношењу Устава, од сарадње на решавању питања унутрашњег уређења. То је историјски факат. Отуда тврдити да је незадовољство хрватске већине последица унитаризма као узрока, то значи прихватити једну логичку и стварну немогућност: наиме, да је последица претходила узроку, да једна каснија појава може проузроковати неку ранију.

Још нешто. Да је хрватско незадовољство последица унитаризма, оно би трајало докле год и његов узрок, т.ј. не би се од 28 јуна 1921 г. до данас никако прекидало. Међутим оно је потпуно било престало од априла 1925 г. до 20 јуна 1928 г., дакле за време једног унутрашњег уређења, по коме је земља била подељена на 33 а Хрватска и Славонија „парцелисане“ на четири области. Од половине 1925 г. па до фебруара 1927 г. могло се чак говорити и о пуном хрватском задовољству, иако у то време нису биле уведене ни оне скучене обласне самоуправе, те се унитаризам доиста поклапао

са централизмом. Садашње хрватско незадовољство датира се од кобне скупштинске трагедије од 20 јуна 1928 г., која се, ма колико била за жаљење и осуду, не може довести ни у какву везу ни са српством ни са државним уређењем. То незадовољство долази до највеће интензивности сада, под једним уређењем, које је ранијих 33 области заменило са девет великих бановина а „парцелисану“ Хрватску и Славонију ујединило у једну бановину и пружило могућности за најширу бановинску самоуправу!

Очевидно је да узроци хрватског незадовољства нису у унутрашњем уређењу државе. Где су онда? Да нису у некој неравноправности Хрвата са Србима, у запостављености Хрвата према Србима?

У својој врло брижљиво и савесно написаној књижици „Хрватско питање и бројке“, др. Богдан Прица цифрама из службених статистичких подацима утврдио је, да о некој запостављености и неравноправности хрватског дела нашег народа у Југославији не може бити речи. Хрватски крајеви су од уједињења напоредо напредовали са осталим крајевима државе, у неким правцима чак и боље. Загреб је постао средиште привредног и финансијског живота читаве државе. Готово у свима врстама државне службе Хрвати су заступљени не само у сразмери са својим укупним бројем већ у више случајева и са већим процентом.

У погледу наставничког особља на дан 15 маја 1932 г. ситуација је била ова:

Од укупног становништва у држави Хрвата има 23%. Ако би се радило по том племенском кључу Хрвати су могли имати 23% од целокупног наставничког особља. То, међутим, није случај. Међу наставницима основних и виших школа имали су 26,1%; међу наставницима грађанских школа 41,7%; међу наставницима гимназија 27,1% и међу наставницима учитељских школа 28,1%. Дакле, имали су више него што би им припадало.

У погледу универзитетских наставника, Хрвати далеко премашају свој проценат. Иако у овом погледу немамо тачне статистике универзитетских професора по племенској припадности, неће се много погрешити ако се узме да су на загребачком универзитету сви наставници Хрвати а на београдском сви Срби. Однос Хрвата према Србима имао би бити као 23% : 46% одн. 1 : 2. Међутим, школске 1932/33 године, у Загребу је било укупно универзитетских наставника 323 а у Београду 327. У место односа 1 : 2 био је однос 1 : 1. Исте године у Загребу је било 111 редовних професора универзитета а на београдском универзитету свега 87. У место размере 1 : 2, била је размера 3,7 : 2,9! „Кад би се, вели др. Прица, узео и персонал осталих високих школа, сразмера би била још неповољнија по Србе“.

Хрвата судија требало би да буде 23% од у-

купног броја судија. На дан 25 септембра 1934 г. било их је: од свију судија 28%; од свих касационих судија 40%; од свих судија управних судова 34% а од свих државних саветника 24%. Дакле, међу судијама имају 5% више него што би им по племенском кључу припадало, међу касационим судијама 17% више, међу судијама управних судова 11% више а међу државним саветницима 1% више.

Међу правницима у општој управној служби, изузев Министарства унутрашњих послова, Хрвата има 27,81%, међу правницима код државних правобраниоштава и у финансијским дирекцијама има их 46,58% а међу порезницима и архивским пореским чиновницима 26,3%.

Ни у погледу пензионера хрватски крајеви нису запостављени. Савска и Приморска, као две у главном хрватске бановине, имају 25,8% од укупног броја становништва. Међутим, у години 1933 исплаћено је на њиховој територији на име државних пензија 28,3% од укупних пензијских принадлежности, дакле 2,5% преко квоте.

Кад се има на уму да је огромна хрватска већина од уједињења до данас у главном била или у политичкој апстиненцији или у опозицији и када се зна да је у свима парламентарним државама опозиционим елементима у пракси отежан приступ у државне службе или опстанак у овима, онда је очевидно да је проценат Хрвата у државној служби невероватно повољан.

Приговориће се да Хрвати нису сразмерно заступљени међу ђенералима и министрима на страни. Др. П. Грисогоно, бивши министар Хрват, што је најинтересантније унитариста и југословенски ориентисан, истакао је недавно у „Новој Европи“ да Хрвати ни у земљи нису од уједињења имали сразмеран број министара према Србима, да је о-вих било релативно знатно више

Примедба у погледу броја ђенерала, и у колико је тачна, није основана и не казује ништа о некој политици запостављања Хрвата у овим највишим чиновима. Зна се како се добивају ђенералски чинови; у нормалним приликама као што су наше, ђенералом се не постаје преко ноћи. Хрвати у врло лепом броју ступају у Војну академију, показују примерну ревност и успех и теку редовно своју каријеру. Ако их данас нема у већем броју са ђенералским чином, то не значи да их неће бити и сутра. Наша војска је национална, т.ј. југословенска, па је такав и такав мора бити и њен официрски кор. Пред светињом наше националне одбране, свака партијско-политичка тенденција је злочин.

Што се тиче броја Хрвата министара на страни, и ту је примедба неумесна. У Министарству спољних послова, по правилу, се редовном кари-

ером постаје посланик на страни. Сви данашњи југословенски опуномоћени министри ступили су у дипломатску службу пре уједињења. Примедба би само у толико могла бити основана, у колико би се утврдило да се Хрватима начелно спречава ступање у дипломатску службу и прављење редовне кариере. Недовољност процента Хрвата у Министарству спољних послова не би се могла априори квалификовати као неравноправност. Поставља се питање да ли се Хрвати уопште довољно интересују дипломатском службом. Јер се тек не би могло тражити да држава неким принудним путем натера потребан проценат Хрвата у дипломатију, чак и кад их ова не би привлачила.

Додуше, министрима на страни постаје се и непосредним начином, као што је био случај са др. Г. Б. Анђелиновићем, др. Првиславом Грисогоном, др. И. Швегелом или др. А. Тресић Павичићем. Али ко постаје на овај начин министром на страни? По правилу, само политички људи, а између ових, по правилу и без изузетка само они, који нису ни у опозиционом ставу према режиму а камо ли према уставном поретку државе. То је сасвим нормално и сасвим схватљиво. Од једне државе не може се тражити да за своје пуномоћне министре шаље људе, који не прихватају њено уставно стање а још мање се може захтевати од једне владе, да у иностранство шаље своје отворене противнике. У осталом, овакви то, у колико би

лично били достојни овакве мисије, не би ни прихватили.

Што се тиче релације броја министара Хрвата у земљи према броју министара Срба од уједињења до данас, и рачун и примедба др. Грисогона су нетачни и неосновани. Његова примедба је у толико чуднија, што он врло добро зна како се постаје министром у парламентарној држави и одлично му је познат развој наших досадашњих унутрашњих прилика. Министрима постају чланови парламентарних већина а не парламентарне опозиције. Ако је већина састављена из више политичких група, онда свака од тих група сама или преко свога шефа утврђује којим њеним члановима ће се попунити министарска места, која јој припадају. Влада се не попуњава према неком племенском кључу већ према портијском кључу коалиционе већине. Ако би неко племе било без претставника у тој већини, оно би сасвим основано било и без претставника у влади. О племенском кључу би се могло водити рачуна једино у правим концентрационим кабинетима. Учешће једне групе у владиној већини не даје само права већ намеће и одговорности. Ако неке групе не желе да приме ту одговорност, онда је њихова незаступљеност у влади једна по себи разумљива ствар.

Како је било код нас? Од уједињења до данас ми смо имали свега једну концентрациону владу: то је прва влада Стојана Протића. Како су њој би-

ли заступљени Хрвати? У Протићевој влади, не рачунајући министра војног, на њених 19 чланова Хрвата је било 5, дакле 26,34%, т.ј. за 3,3% више од квоте. Све остале владе биле су коалиционе. Владу Н. Пашића, која је спровела Видовдански устав, помагала је парламентарна већина од 223 посланика, у којој је било свега 10 Хрвата. Да би по тој својој снази имали право на само једног министра, кабинет је требало да броји најмање 22 члана. Међутим кабинет је имао, без министра војног, свега 17 чланова, дакле на 13 посланика већине долазио је по 1 министар, па су ипак тих 10 Хрвата били заступљени са 1 чланом владе, што значи да је вредност посланика Хрвата, члана парламентарне већине, таксирана више него других посланика, чланова већине.

Ми не знамо колико је од уједињења до данас било министара Хрвата а колико министара Срба и да ли однос њиховог укупног броја одговара односу хрватског и српског живља нити нам је падало на памет да улазимо у та ситничарења. Али оно што зна цео политички свет и што нико не може оспорити то је да је однос укупног броја Хрвата министара прéма укупном броју министара Срба био несразмерно повољнији него што је био однос укупног броја посланика Хрвата према укупном броју посланика Срба, који су за то време сарађивали на позитивној државној политици. Међутим, ако се на те ствари хоће ситничарски и рачунски

да гледа, овај последњи однос могао би служити као једини оправдан критериум и као једина основа за израчунавање. Срећом, овај ситничарски критериум није примењиван и то је било мудро.

Треба ли уопште побијати ово објашњење, по коме је наводна запостављеност Хрвата у погледу укупног броја министара Хрвата од уједињења до данас један од узрока незадовољства хрватске већине? Да је та већина полагала на број министарских места, она не би политички апстинирала или водила опозицију већ би сарађивала у парламенту и улазила у парламентарне већине! Још мање би та већина Хрвате — министре проглашавала неком врстом народних издајника!

Да ли је хрватско незадовољство последица неправичне расподеле државних услуга и јавних намета? Да то незадовољство не долази отуда, што би хрватски крајеви били запостављени према осталима у погледу јавних услуга а „израбљивани“ у погледу државних намета и дажбина?

Могло би се одмах и унапред истаћи да ту не може лежати узрок. Питање правичности поделе услуга и намета могло се појавити тек после неколико година живота у заједничкој националној држави, док се хрватско незадовољство испољило од оних, који су му и данас главни носиоци, још одмах по уједињењу. Последица сигурно није могла претходити узроку.

Ми се ипак нећемо задовољити овим логичким

закључивањем. Покушаћемо да у најкраћим потезима видимо како са расподелом услуга и намета стоји у стварности.

Како у хрватским крајевима у односу на остале крајеве стоји са бројем основних школа, одељења основних школа, грађанских школа, гимназија и учитељских школа према броју становништва? Најјаснија слика стања имаће се ако се види колико просечно становника пада на једну од ових школа и одељења у хрватским, т.ј. Савској и Приморској бановини, а колико у свима осталим крајевима. Из тога прегледа моћи ће се поуздано закључити са колико је правичности држава задовољила ову важну потребу код хрватског дела народа.

Ако једну основну школу обележимо са I, једно одељење основне школе са II, једну грађанску школу са III, једну гимназију са IV а једну учитељску школу са V, на дан 15 маја 1932 г. ситуација је била ова:

	I	II	III	IV	V
У хрватским крајевима	1516	638	37554	78489	360358
У свима осталим крајевима	1999	780	181833	121421	631890

Из овог прегледа излази да у погледу свих ових школа хрватски крајеви много боље стоје него остали крајеви Југославије.

Може се помислити да је тако повољно стање у погледу броја школа у хрватским крајевима затечено у моменту уједињења и да заједничка југословенска држава у томе нема заслуга. Међутим статистика изградње и отварања нових гимназија после 1 јануара 1919 г. показује ово:

	Проценат становника од укупног броја становништва по попису од 1931 год.	Проценат новоотворених гимназија
У Савској и Приморској бановини	25,8	29,7
У свима осталим крајевима	74,2	70,3

Према овоме Југославија је у хрватским крајевима подигла за 3,9% више нових гимназија него што би им по броју становништва припадало.

У погледу високих школа, Загреб не само што у односу на Београд као престоницу југословенске државе и културно и научно седиште два пута бројнијих Срба није био запостављен већ је био и повлашћен. Пре рата су ова наша два града имала исте високе школе и факултете, с тим да је Загреб имао шумарски и фармацеутски факултет, које није имао Београд, а Београд је имао технички факултет, који није имао Загреб. После уједињења Загреб је добио све факултете, које је

Београд имао или добио, а поврх тога економско-комерциалну вишу школу, вишу музичку академију и вишу уметничку академију. Ове последње три више школе основане су у Београду тек у лето 1937 г., док југословенска престоница фармацеутски отсек још нема.

Године 1932/33 била је ова ситуација: на својих 7197 студената београдски универзитет је имао укупно наставника 327 а редовних професора 87, док је загребачки универзитет на својих 5189 студената имао укупно наставника 323 а редовних професора, као што смо већ поменули, 111. С обзиром на такво стање ствари, један загребачки студент коштао је државу те године 7000 динара а један београдски студент 4.100 динара.

Како стоји ствар са расподелом државних субвенција, помоћи и дотација трима главним позориштима, т. ј. београдском, загребачком и љубљанском?

У току од осам буџетских година (од 1928/29 до 1935/36 закључно) држава је дала укупно: на београдско позориште динара 55.030.675; на загребачко позориште динара 45.389.002; на љубљанско позориште динара 30.442.396. Ако се узме да је ова помоћ у овом временском размаку раздељена на укупно становништво Београда, Загреба и Љубљане, онда би на једног становника ових градова падало:

у самом Београду	227	дин.
у Београду са Земуном и Панчевом	189	„
у Загребу	241	„
у Љубљани	434	„

Иако београдско позориште као престоничко има највеће и специјалне потребе репрезентације, додељена му државна помоћ била је сразмерно најмања!

Године 1933 држава је за путеве, мостове, пропусте, зграде, инсталације, хидротехничке радове и слично утрошила укупно на свих девет бановина динара 133 милиона. Расподела тога утрошка изгледала је овако: хрватски крајеви (Савска и Приморска бановина) имају од укупног становништва у земљи 25,8% а у њима је од целог утрошка инвестирано 24,3%, само за 1,5% мање него што би им по једној педантној рачуници припадало.

Приговорено је да је од 2797,5 милиона динара, колико је од 1919 г. до 1935 г. употребљено на грађење железничких пруга, само за крајеве предратне Србије и Црне Горе потрошено 1868,9 милиона а за све остале крајеве 928,6 милиона, дакле два пута више. То стоји. Али стоји и то да на Србију и Црну Гору ни после отварања свих тих пруга не долази више од 13,5 метара нормалног железничког колосека на 1 км², док је у осталим крајевима било 42 метра на 1 км². При овом приговору заборавља се и на ове важ-

не моменте: 1.) да су неке од тих пруга стратегијског карактера, те да као такве не служе толико своме крају колико у првом реду интересима државне целине и њене одбране; 2.) да начелно железничка мрежа служи привреди целе земље, нарочито привредно и индустријски развијеним крајевима, као што су северни и западни, јер им олакшава пласирање њихових сувишних производа и фабриката; 3.) да је знатан део тих пруга из репарација које су биле додељене Србији и Црној Гори а употребљавале се на олакшање буџета целе државе и 4.) да су северо-западни крајеви уједињењем са Србијом и Црном Гором не само ослобођени неизбежног плаћања ратних репарација већ су дошли у положај да се њима и користе.

Може ли се говорити о неправичном стварном пореском оптерећењу хрватских крајева? Ово питање би захтевало нарочиту студију. Задовољићемо се са неколико напомена и примера, довољних да илуструју стање у том погледу.

Већ је неоспоран факат, да су банкарство, индустрија па и трговина развијеније у Савској и Дравској бановини него у другим бановинама, у Загребу и Љубљани више него у Београду. Београд је био у рушевинама, морао је прво да се обнавља па тек да улази у пословања; Загреб и Љубљана могли су у пуној мери да искористе поратну коњуктуру. Поред тога, заштитном ца-

ринском политиком ти су крајеви као индустријски били нарочито фаворизовани на штету осталих пољопривредних области. Па шта видимо?

На име течевине у години 1934 наплаћено је по једном становнику: у Београду 200,60 дин., у Загребу 177,20 дин. а у Љубљани 167,2 дин.. У 1935 г. на име таксе и трошарине наплаћено је по глави становника: на подручју Управе града Београда 566 дин. а на подручју града Загреба 282 дин.. Савска и Приморска бановина, које по броју становника чине 25,8% од укупног становништва државе, платиле су у 1934 г. од целокупне у тој години наплаћене непосредне порезе 24,3% а у 1935 год. 24,9%; од укупне суме наплаћених такса и трошарине у 1935 г., Савска и Приморска бановина платиле су свега 21,4%. Дакле, у свима случајевима мање него би то одговарало броју њихова становништва и површини територије а још мање него што би одговарало њиховој привредној снази.

Разуме се, циљ ових расматрања није да послуже као основа за неке оптужбе са ове стране противу неправичности расподеле државних услуга и терета у корист хрватских крајева. Ми заједничку државу и државу уопште тако не схватамо. Њене услуге појединим крајевима треба да се чине према стварним потребама и њиховој истинској прешности а терети имају бити према објективној могућности плаћања. Само постав-

љена на једну тако солидаристичку базу, држава има свој морални и социјални смисао и може напредовати. Својим кратким расматрањима ми смо показали, да узрок хрватском незадовољству није и не може бити ни у некој запостављености хрватских крајева у погледу државних услуга ни у неком израбљивању тих крајева релативно већим државним теретима. Стварност показује да ти наводни узроци не стоје и да би чак могло бити места за супротне приговоре.

Ни политички разлози нису могли изазвати хрватско незадовољство. Југославија је значила остварење хрватског националног идеала, замену туђинске државе властитом, туђинске династије својом народном и ситуације поданика положајем пуноправног грађанина. Све до изборне реформе од 1910 г., у Хрватској и Славонији од 2,5 милиона укупног становништва имали су право гласа свега 48000 бирача, што значи ни 2%. Изведеном реформом број бирача повећао се на укупно 190000, т. ј. 7,6%. Приликом избора за Хрватски сабор од децембра 1913 г. било је уписано 208.411 бирача. С обзиром на повећани број становништва, проценат бирача једва да је био измењен. Карактеристично је за тадашње политичке прилике, да су се својим правом на тим изборима користили свега 96.667 бирача, дакле 46%. Тај положај, увођењем општег права гласа, био је из основа промењен у југословенској на-

ционалној држави. На тадашњих 2,7 милиона укупног становништва, у Хрватској и Славонији било је пред изборе за Уставотворну скупштину уписано 636.000 бирача или 23,55%. Својим изборним правом користило се 69% бирача.

Социјални разлози још мање могу послужити за објашњење тога незадовољства. Поред тога што је Југославија за Хрвате значила замену једне туђинске и угњетачке државе својом властитом, слободном и демократском, она је значила и замену једне феудалне државе једном социјалном. Читав систем напредног социјалног законодавства, који је југословенска држава увела, подигао је најамног радника, који је био играчка у рукама послодавца и његов роб, на ниво човека са уређеном и осигураном ситуацијом и на ступањ грађанина. Оно што је за најамне раднике вароши учињено социјалним законодавством, то је за бескућне или за туђу земљу привезане сељаке урађено аграрном реформом. Ова је значила читаву социјалну револуцију. Само у Далмацији, Хрватској и Славонији подељено је 200.281 хектар земље у корист 207.632 породице. Ако се узме да на једну породицу долази просечно 5—6 чланова, то значи да су преко 1 милион сеоских становника ове три покрајине дошли у далеко човечнији положај него што су га имали у ранијој држави.

Овде не треба изгубити из вида једну важну

околност. Она можда најпре објашњава извесне појаве у Хрватској, које иначе, ма колико објективно и савесно испитиване, изгледају необјашњиве.

Ма колико велики напредак претстављала са националног, политичког и социалног гледишта према ранијем поретку, југословенска држава, посматрана са гледишта уских посебних интереса, није значила ни апсолутну ни релативну добит за извесне Хрвате и извесне становниике у Хрватској и Славонији. Имамо на уму оне Хрвате, који су се на штету своје националне исправности до те мере били адаптирали бившој Двојној Монархији, да су у њој били дошли и до повлашћених ситуација, и оне богаташе и велепоседнике инородце, који су у своје време дошли у хрватско-славонске крајеве и тамо живели као нека властела. Стварањем југословенске државе, са њеним демократским и социалним духом и установама, и једни и други су се осетили погођени: првима су покренуте сјајне кариере, велики поседи других дошли су под удар аграрне реформе а једни и други били су лишени привилегија. Пошто су се неко време били притајили, они су политичке слободе југословенске државе стали искоришћавати у циљу њеног минирања, настојећи да своје лично незадовољство претворе у опште и да му даду општи карактер. Чувајући се брижљиво да испоље своје личне побуде, рачуне и ин-

тересе, они су стали иступати као заступници и браниоци наводно повређених права, интереса, поноса, самољубља и осетљивости своје средине и читавог хрватства, стварајући систематски и с планом у његовој души извесну психозу запостављености и свеопште угрожености. Располажући обилним материјалним сретствима а ослобођени сметњи савести и елементарних обзира, они су у овим злочиним настојањима у многоме успели.

2. ГДЕ СУ УЗРОЦИ И У ЧЕМУ ЈЕ ЛЕК?

Претходном кратком анализом несумњиво је утврђено, да за хрватско незадовољство у националној држави нису постојали нити постоје никакви објективни разлози и да се оно њима не може објаснити. Према томе, као једино објашњење тога незадовољства остају и могу бити чисто субјективни, искључиво психолошки разлози. И они то, бар за огромну већину хрватског племена, доиста, и јесу.

У глави „Хрватско питање“, ми смо довољно истакли под каквим је психолошким приликама Стјепан Радић почео у хрватским крајевима своју негативну акцију а каквим се методама и сретствима послужио у својој агитацији. На ту ствар се понова не можемо вратити. Али из свега што смо казали, могао би се извести овај, на први поглед смео, закључак: хрватско незадовољство

је једна грађевина, подигнута на темељу једне вештачке и нездраве предиспозиције, од материјала неоправданих разочарања и рушевина неоснованих илузија, при чему је несавесност агитације до максимума искористила простодушност, лаковерност, доброту и поштење маса.

1.) У чему је та нездрава предиспозиција, која је послужила као темељ? Она је, најблаже речено, у једном латентном неповерењу већине Хрвата према Србима и у њиховом резервисаном ставу према држави као таквој. Став Хрвата према Србима резултат је једне трагичне прошлости а плод једне систематске туђинске политике. Та политика је своју највећу несрећу гледала у братству и сарадњи Хрвата и Срба, своју недаћу у њиховим нормалним и коректним односима а свој прави успех једино у њихову раздору и свађи. Отуда је изазивање и подржавање српско-хрватског раздора постало једини смисао те политике. Располажући огромним и сваковрсним сретствима, то јој није било немогуће. Извесна разлика између Срба и Хрвата у погледу прошлости, традиција, вере и оновремених идеала будућности, била је згодна да се користи као угарак раздора а јединство језика олакшавало је свађу, која би увек у душама остављала нешто свог талога.

Према попису од 1901 г., у Хрватској и Славонији, на 2.400.766 укупног броја становника,

Хрвата је било 1,478.825, Срба 610.909, Немаца 134.000, а Мађара 90.180. Само при знатној компактности својих редова, Хрвати су били господари у тој заједници. Из разумљивих објективних разлога, та се компактност није могла држати. Као што није подносила здраве српско-хрватске односе, непријатељска политика је све чинила да и хрватска компактност буде трајно разбијена, како би помоћу хрватске мањине и Срба могла ломити хрватску већину. Хрватски ексклузивисти и праваши нису били симпатични ни Пешти ни Србима: Пешти, јер су противу ње истицали хрватско државно право, борили се за државну посебност у оквиру и тражили потпоре у Бечу; Србима, јер су их сматрали туђинским уљезима или их уопште нису признавали. При таквом стању ствари, тамошњи Срби су радо помагали комбинације Пеште противу франковаца и праваша, али не из љубави према Мађарима већ из срџбе и огорчености према овим последњим. Не хотећи да схвате своје погрешке према Србима, ти Хрвати су у њима стали гледати своје непријатеље и мађарско оруђе противу себе. Нужан психолошки процес из таквих трагичних односа јасан је. Он је водио мржњи, а ова се седиментисала.

Околност да су Хрвати чинили огромну већину у Хрватској и Славонији, све јавне установе називали својим именом и били уживљени у своју државну идеју, чинила је да су се они осећали

господарима у тој својој привидној држави и на Србе, као неке уљезе и странце, гледали са извесне висине, дакле са извесним презирањем. Презираноме остаје једино могућност да мрзи свога потцењивача. У души се правио талог мржње.

Али крв није вода. Ако је било снажно дејство непријатељских комбинација, непријатељских хушкања, сплетака и тровања, дејство јединства крви, порекла и језика није се дало уништити већ само пригушити. Оно је повремено реагирало са таквом снагом, да је распршавало готово сав талог узајамне мржње, презирања и неповерења, осветљавало сав смисао паклених непријатељских сплетака, оживљавало осећање нераздруживог братства и неопходности заједничке сарадње. Највиши, најзначајнији и најснажнији израз те расне реакције била је српско-хрватска коалиција. Али оне седиментисане негативне предиспозиције између Срба и Хрвата остајале су у латентном стању, готове да се појаве поново после релативне истрошености позитивних предиспозиција и појачаног дејства непријатељских интрига. Те негативне предиспозиције налазиле су се у латентном стању код знатног броја Хрвата и приликом српско-хрватског уједињења. Када су поново избиле, оне су се проширили на све Србе и постале темељем за изградњу незадовољства.

Резервисаност става према држави као таквој била је друга нездрава предиспозиција хрватских

маса. Живећи вековима у туђој држави, која се испољавала поглавито као полицајац, порезник и рекрутска комисија, Хрвати је нису могли волети. Како их није остављала на миру, они према њој нису могли остати ни равнодушни. Једино задовољење могли су налазити у томе да је мрзе, и они су је мрзели, у најмању руку били хладни, неповерљиви и резервисани према њој. Равнодушна према њиховој социалној поробљености, она је бивала сурово енергична у случајевима њихових буна противу те поробљености а пажљива према њима само када су требали проливати своју крв било противу унутрашње револуције, било противу спољних непријатеља или ради новог плена. Та и таква држава нити је могла нити се трудила да освоји њихову душу. Она се осећала као један терет, који се носи само док се мора. Је ли чудо да се кроз дуга столећа угњетености из оваквих осећања према Двојној Монархији искристалисао један потсвесни резервисани и негативни став према држави уопште. Он се претворио у једну нездраву и резервисану предиспозицију према државној организацији и њеним органима. Истицан као родољубље у туђинској држави, тај и такав став се по инерцији и латентном стању пренео и у властиту, која му је била дочаравана као исцелитељ од свих невоља.

Надамо се да ће хрватска браћа примити ове наше констатације са оном добронамерношћу, са

којом су учињене. Али били бисмо неправични према њима, ако истовремено не бисмо истакли, да је од те нездраве предиспозиције, која је под другим приликама значила здраву националну реакцију, боловао и српски уопште а србијански део нашег народа напосе и да она чак ни данас није потпуно излечена. Дуго ропство под Турцима развило је нарочита осећања према турској држави а, по том, према држави уопште. Став према држави и њеним органима, који је под турском доминацијом оправдано важио као национална врлина и знак свесног родољубља, очувао је своју цену чак и у обновљеној Србији. Народ је дуго радије ишао са разним себичним бунтовницима, које је често пута искључиво покретало увређено лично самољубље или нездрава амбиција, него за браниоцима поретка. Борба противу бирократије и за смањење државних дажбина дуго је била најсигурнија изборна парола код бирачких маса. Пре ратова у Србији је кандидату владине странке било зазорно казати да има неке везе са владом. И он је волео да важи као нека опозиција. Многи члан владине већине оправдано је сматрао да ће боље проћи на изборима ако напада владу, па је тако и поступао, истичући често своју посебну листу. Извесни „дивљи“ кандидати успели су да кроз неколико избора створе велику популарност у Србији. Бивало је случајева да су владе у парламенту долазиле у већу неприлику због опозиционих говора својих партијских пријатеља него својих политичких противника. Ранко Тајсић је пред краљем Миланом лично одбио да потпише предлог Устава од 1888 г., иако се као члан Уставног одбора са свима његовим одредбама сагласио. Мада је тај Устав био необично напредан и слободоуман, иако је по својим начелима скоро потпуно био дело Радикалне странке, чији је Тајсић био члан, овај велики трибун и велики познавалац психе српских сељачких маса, нашао је да је с обзиром на ону нездраву, столећима кристалисану и наслеђем преношену предиспозицију, згодније да и при том значајном послу сачува своју репутацију опозиционара, непоколебивог не само пред једним краљем већ у приличној мери и према овоме лично. Сви ти поступци, пароле и гестови били су у многоме изазвани оном „предиспозицијом“, при којој се политичка кариера неминовно морала почињати револуционарством а завршавати реакционарством и најобичнијим измећарством.

2.) Рекосмо да се материјал за изградњу зграде хрватског незадовољства састојао из неоправданих разочарања и рушевина неоснованих илузија. Шта треба под овим схватити?

У Хрватској је кроз столећа негована хрватска државна мисао а кроз деценије југословенска. Оне нису биле у опреци, иако то на први поглед изгледа: друга је, схватана према ондашњим ре-

алним могућностима, била само проширење прве. Хрватска државна мисао ишла је за успоставом чисто хрватске државе, везујући у очима маса за њено остварење испуњење свих нада и жеља. Југословенски идеолози одмах су уочили, да би та и таква хрватска држава била преслаба да се одржи, једно по укупном броју свога становништва а друго што би и као чисто хрватска имала у своме оквиру неколико стотина хиљада Срба, који би, сасвим природно, гравитирали својим саплеменицима, у првом реду онима у Двојној Монархији. Кад се већ не може имати чиста хрватска држава, која би истовремено била и довољно снажна и отпорна, онда је најбоље створити државу Хрвата и Словенаца и аустроугарских Срба, па макар и без Војводине. У тој држави би Хрвати били средиште и кичма а Загреб престоница. Она би била и довољно јака и довољно хрватска. То је тзв. концепција „аустриског“ југословенства, која је у Хрватској, час са мање час са више полета, владала до краја XIX века па и касније. Ово југословенство, као политичко схватање, имало је то преимућство у очима својих поборника, што је изгледало ближе реалности, изводљиво путем споразума и нагодби, чисто дипломатским сретствима, без рата или револуције. И за остварење оваквог југословенства везиване су најлепше наде и очекивања.

Идеја „ваноквирног“ политичког југословенства, што је било и природно, јавила се тек кад се изгубила свака нада у остварење „оквирног“ југословенства дипломатским и политичким сретствима, будући да се на успешну отворену борбу са моћном Монархијом у редовним приликама није могло рачунати, и када је по доласку на престо краља Петра а нарочито у Балканским ратовима Србија дала довољно доказа своје виталности и своје оспособљености да ствар југословенског ослобођења узме у своје руке.

Они који говоре са извесном иронијом о овом „оквирном“ југословенству чине неправду. При ондашњим приликама и односима снага, оваква концепција била је одн. могла је изгледати најближа реалности. Ако је било „оквирно“ у политичком смислу, ово југословенство је било интегрално у културном и националном погледу. Оно је помагало развијање културног јединства Срба, Хрвата и Словенаца, неговало идеју српско-хрватско-словеначког народног јединства и обрађивало њену идеологију. У томе је била и остала његова несумњива историјска заслуга.

Интегрално политичко југословенство дошло је и могло доћи озбиљно на дневни ред тек онда када га је Србија, као организована држава, после Балканског рата а у почетку светске конфлаграције, јавно унела у свој програм и истакла као ратни циљ. За рад на оваквом југословенству у хрватским крајевима биле су и врло те-

шке прилике, јер је почетком великога рата непријатељска политика била опет успела да распали антисрпску мржњу, а имало се на расположењу и врло кратко време. Та је идеја могла бити пропагирана у Хрватској тек при крају рата. За масе, ратом изнурене, измрцварене и истрошене, будућа југословенска држава је приказивана као испуњење свих жеља и нада, као неки милениум. Природно је да је маса стала везивати за њу најлепше илузије и опијати се овима. Напаћени хрватски сељак почео је у својој чистој и романтичарској души идеализовати будућу државу као потпун антипод дотадашњој држави и свему што је у њој било непривлачно и незгодно.

При таквој психичкој предиспозицији разочарања и рушење илузија су били неминовни. Јер ниједна држава па ни она најнационалнија и највластитија није чудотворац да на мах отклони све неприлике и незгоде живота. Ако је уз то та држава подигнута на згариштима и пустоши једног дугог и страшног рата, а снабдевана апаратом, који услед великих губитака у интелигенцији, није могао бити на висини задатака, она за дуже време није у стању да у потпуности пружи ни оне своје нормалне услуге. Још мање је могла да се у таквим приликама лиши оних права, која за грађане претстављају обавезе, непријатне дужности, ограничења и терете, које су, једном речју, њено наличје, и због којих често падне темпера-

тура и њених најсвеснијих и најодушевљенијих чланова.

3.) Оваква психоза неоснованe разочараности и поменуте нездраве предиспозиције била је врло плодан терен за несавесност агитације. Када се уз то има у виду романтизам хрватског сељака, његова добродушност која граничи са наивношћу, његова простосрдачност у партијско-политичким стварима, јер је у својој огромној већини у националној држави први пут дошао у могућност да буде питан по, њему готово потпуно страним, стварима државне политике, онда је све што је следовало лакше схватљиво. Онима који су се били саживели са једном посебном хрватском државом или хрватском Југославијом, која би се огледала и у томе што би њено средиште било у Загребу, несавесност се одмах потрудила да докаже, да југословенска држава, која је створена 1. децембра 1918 г., не одговара оном њиховом идеалу, те да зато и не претставља улазак у обетовану земљу, у којој се не служи војска, не ратује и не плаћа пореза и у којој управљају сељаци а не покварена господа. Зато што нова држава није у ексклузивном смислу хрватска ни у хрватском смислу југословенска, несавесност ју је одмах прогласила подвалом, учињеном хрватском народу. А пошто се подвала чини на штету онога, коме је подваљено а у корист подваљивача, то је несавесност одмах истакла пароле о неравно-

правности, угњетавању преварених и њиховом израбљивању. Кад се јединство изведе између победиоца и побеђеног формалног противника, онда то јединство претставља хегемонију првога над другим, без обзира на стварност. Ако се држави да назив Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца, онда се у томе види великосрбизам и срачуната нада да ће се две последње речи услед лености и журбе временом избацити, види се истицање тројства на место јединства и тражи се назив Југославија; кад се држави да назив Југославија, онда је то опет великосрбизам, само маскиран, онда је то атак на хрватско име и хрватску индивидуалност. Великосрбизам је увек, било да Хрвата нема или да их има у влади: у првом случају је груб и отворен, у другом маскиран помоћу неколико „издајника". Ако се са Краљевином Италијом успоставе добри односи, онда је то на рачун Хрвата; ако се ти односи затегну, онда се у „Кориере дела Сера" таква политика прокламује штетном и истиче да „треба с Италијом живјети у пријатељству". Кад Србин министар нареди да се у хрватским крајевима на јавним установама ставе поред латиничних и ћирилични написи, онда је то наметање ћирилице; кад Хрват министар нареди и спроведе да се на свима путоказима државних и бановинских путева по Србији и Шумадији ставе само латинични написи, онда је то сасвим нормална ствар. Тешку привредну кризу,

која је имала светски карактер и светске узроке, несавесност је приказивала као нашу локалну појаву, за коју је крива држава или „централизам", и правила тенденциозна поређења са некадањим нормалним приликама. Ако се за изграђивање железничких пруга потроши за петнаест година 2.797,5 милиона динара, онда се напише да је утрошено 3.500 милиона; ако је од оне суме употребљено два пута више за пруге Србије и Црне Горе, међу којима неколико стратегијског карактера и на терет репарација, онда се напише да је употребљено осам пута више. Кад Београд, најзад, приступи властитим сретствима подизању свога сајма, онда се неистинито приказује да се то ради државним сретствима; ако статистика показује да у неким струкама и надлештвима Хрвата има изнад ситничарске рачунске квоте а у некима мање, онда се објаве само ови последњи подаци и доказује хрватска запостављеност.

Је ли чудо да је несавесност оваквим методама,користећи једну нездраву психолошку предиспозицију хрватских маса, успела да код њих створи и одржава једну психозу незадовољства, које своје оправдање нема у области стварних чињеница!?

Па то је само објашњење проблема незадовољства, приметиће неко. Потребно је дати и његово решење. У чему је, дакле, ово? Покушаћемо да одговоримо. Оно се састоји: 1.) у лечењу

оних нездравих предиспозиција; 2.) у утврђивању неоснованости оних разочараности и потискивању политичког илузионизма политичким просвећивањем и 3.) у сузбијању несавесних метода агитације.

1.) Нездраве латентне предиспозиције хрватских маса према држави као таквој и Србима претстављају једно оптерећење прошлости. Њихово лечење је с једне стране питање времена и заједничког живота, с друге стране политике саме државе и мудрости Срба. Заједнички живот већ сам собом има благотворно дејство у погледу изглађивања разних неравнина и површина трења. Држава се мора трудити да се што више осећају њене услуге, њена културна, социална и правна мисија. Она мора свим силама настојати, да је хрватске масе што пре и што потпуније осете као нешто потпуно своје, као персонификацију њиховог идеала правде и правице. Да у том послу претстоји хрватској интелигенцији значајна мисија и да је у добром извршењу те мисије и њен животни интерес, то је ван спора. Јер резервисаност према држави је у ствари и једновремени израз мржње према интелигенцији. Она не сме ићи низ струју да не би била мржена. Ако жели да достојно носи свој часни назив, она мора себи обезбедити не само духовно и политичко вођство маса већ и њихову љубав и поштовање.

Положај и задатак Срба је врло деликатан.

Они могу бити срећни што је историја њима доделила ослободилачку улогу и што су је успешно одиграли. У том осећању самозадовољства, неподвлаченог и неистицаног нарочито, нека је и сва награда. Њихово ослободилаштво не сме се претворити за њих у неко, ма и морално, потраживање а за ослобођене у неку трајну, ма и моралну, обавезу. Захтевана захвалност претпоставља обавезну захвалност. А ова, као таква, претстављала би за дужника неку врсту моралног ропства. Право ослободитељство не садржи у себи никакву врсту заробљавања. Југославија мора бити демократска, што искључује сваке, па и моралне, привилегије на основу заслуга из прошлости. Упоређење заслуга из прошлости за нову државу не може се вршити јер смо били под разним приликама; мора се ићи од претпоставке да је свако учинио што је највише могао или, бар, што је мислио да највише може. У властитој држави сви смо под истим приликама: ту су утакмица свих у јавној делатности и упоређивање међусобних актуелних заслуга више на свом месту, мада упоређивања заслуга нису увек опортуна. Јер ко год да све што је могао, дао је довољно.

Српско јунаштво и хрватска култура не смеју се истицати као антитезе и елементи престижа. Јер нити јунаштво сме да буде некултурно нити култура кукавичка. Сви ваља да увек будемо и јунаци и културни, јер су и јунаштво и култура сва-

кодневна потреба. Српско јунаштво не искључује кукавичлук неких Срба ни хрватска култура просташтво неких Хрвата. Њима се, на жалост, увек размећу они који на то најмање имају права.

2.) У колико је после уједињења наступила разочараност једног дела Хрвата и рушење неких њихових политичких илузија, зато није била ни најмање крива остварена југословенска национална држава већ нездрав политички идеализам и илузионизам. Према стању које јој је претходило, Југославија претставља за српско-хрватско-словеначки народ огроман историјски и политички прогрес. Али ма колики напредак значила, она се није могла ослободити оних основних права на живот, чије вршење претставља за све грађане у свету мање или веће непријатности одн. обавезе. Њена вредност може се утврђивати упоређивањем са приликама у прошлости и у другим савременим државама, које су у истој историјској фази а не са неким имагинарним идеалом државе. Јер идеал државе прави се фантазијом од наших жеља, које су неисцрпне и неограничене, док се стварна држава изграђује разумом од реалних могућности, које су исцрпљиве и ограничене. Политички идеализам је у толико добра ствар, у колико је, ако се тако може рећи, реалан, у колико није утопизам, у колико није политичка пустоловина. У противном он је готово разочарање, за које не носи одговорност стварност већ сам идеалиста.

Јер идеал служи за ориентацију а не за практичну акцију. У колико је хрватско незадовољство последица разочараног политичког идеализма и утопизма, оно се даје лечити једино пропагандом реалнијих схватања а не реорганизацијом државе. Јер ма како се ова реорганизовала неће се и не могу се остварити оне наде, које несавесност за ту реорганизацију везује: разочарање а са њим и незадовољство биће опет неизбежни.

Интегрална политичка Југославија није могла ни смела изазвати разочарање у очима оних Хрвата, који су се били уживели у идеју обновљене хрватске посебне државе или аустријске политичке Југославије, јер она значи једновремено остварење свих тих концепција са једним великим преимућством, што значи коначно и потпуно а не провизорно и делимично решење националног проблема, што значи истинску политичку националну независност и што садржи потпуније и сигурније услове и јемства свог опстанка. И посебна хрватска држава и аустријска Југославија биле су немогућности и илузије: јер се нису дале ни изнудити ни измолити а још мање испунити садржином стварне независности. Једина истинска солуција српског, хрватског и словеначког питања било је југословенско решење на рушевинама Двојне Монархије, данашња Југославија, која обухвата и Велику Србију и Велику Хрватску а која је већа и од највеће могуће Хрватске и од

највеће могуће Србије. Она претставља задовољење не само племенског већ и националног духа — у колико се ту уопште може говорити о две ствари а не разним обимима једне исте, — она значи много већу сигурност и трајнији мир а својом већом многољудношћу — смањење појединачних жртава за њену режију. Мора се све учинити да за та преимућства знају и они Хрвати, којима су она успешно приказана као недостатак садашње Југославије према оним ужим концепцијама.

У колико би интегрална политичка Југославија претстављала за неке Хрвате непријатно разочарање због измењеног бројног односа према Србима, којих је у Хрватској и Славонији било двапут мање него Хрвата, тим разочарањем изазвана нелагодност и незадовољство били би и неосновани и неразумни и неправични. Јер кад се сматрало нормалним, да се у Хрватској и Славонији све јавне установе, међу њима и бан и сабор, називају хрватским именом, иако је тамо број Срба износио пуну половину броја Хрвата, по којој логици обрнут бројни однос у Југославији треба да буде нелагодан Хрватима, тим мање што се ни држава ни ма која јавна установа не називају српским племенским већ заједничким југословенским именом. Тај бројни однос може имати значаја за оне Хрвате, који су оптерећени антисрпским расположењима, који би у Србима гледали своје непријатеље. Како смисао Југославије није у племенској борби већ у судбинској повезаности и братској сарадњи трију племена, то бројна ситуација Срба претставља само добит за Хрвате: јер ће због тога Срби за заједничку, према томе и хрватску, слободу морати да подносе двапут веће жртве у новцу и крви. Да Срби данашњу националну државу не схватају нити могу замислити као однос борбе са хрватском браћом непобитно је показало искуство од уједињења до данас: јер док су Хрвати мање више стално у идејама и примени неког хрватског племенског фронта, који неминовно и неизбежно мора имати антисрпску жаоку, Срби ни једног тренутка нису дошли на идеју да реагирају неким својим фронтом. Они остају спокојно у својој пуној партијско-политичкој разбијености, један део сарађује са тим и таквим фронтом а један део се налази чак и у саставу тога фронта. Несавесност, у пркос тој и таквој стварности, и даље оперише неким српским хегемонизмом, трујући тако српско-хрватске односе. Ова политичка тровања могу се лечити и морају се лечити само политичким антитоксинима, политичким јасним и објективним приказивањем правог стања ствари, другим речима политичким просвећивањем.

3.) Политичко просвећивање није неопходност за Југославију само стога, што у неким њеним крајевима свест о јединству и пуној солидарности не само животних већ и свих важнијих ин-

тереса или још није довољно јасна или је несвесном, несавесном или злонамерном агитацијом замрачивана; оно је неопходност и за истинску југословенску демократију и њено правилно функционисање, битна претпоставка за елементарну благотворност демократског система.

Успеси несавесне агитације и опасне демагогије омогућени су само у срединама, у којима политичка просвећеност није на нужној висини, у којима није развијен потребан критериум за разликовање истине од обмане, могућег од немогућег, стварно корисног од привидно примамљивог, реалног и трајног интереса од фиктивног и пролазног. Несавесна агитација налази плодан терен само код недовољно свесне и недовољно просвећене масе. Отуда је за сузбијање такве агитације и отклањање њених опасних последица политичко просвећивање прво легитимно и једино ефикасно сретство. Оно рефлекторском светлошћу обасјава ствари, људе и односе, опште и посебне интересе и њихову међузависност; под његовим бљеском истичу се истина, правда, правичност, солидарност и опште добро у свем свом сјају а неистина, несавесност, обмана, партикуларизам и слично у свој њиховој плиткости, прозирности и ругоби. Само оно поставља све праве интересе, све праве заслуге и сва истинска права на њихово место и одаје им дужна признања а њиховим антиподима заслужено презирање.

У колико је хрватско незадовољство нека врста политичког обољења, изазваног несвесном, несавесном или злонамерном агитацијом, а оно је то у великој мери, то обољење даје се и има се лечити једино сталним експонирањем светлости истине, под којом мора угинути свака обмана и њен плод. Кад једна често понављана обмана може једнога дана бити примљена као истина, зашто сумњати да ће понављана истина успети да се афирмише?

X Животни услови Југославије

1. ДА ЛИ СУ ПОСТОЈЕЋЕ РАЗЛИКЕ СЛАБОСТ ИЛИ ПРЕИМУЋСТВО?

Југославија је политичка стварност, која је, као што смо видели, постала идеалним начином. Она је резултат снова и чежњи, диктованих осећањем, оправданих размишљањем, остварених мучном борбом. Као таква, она је творевина срца и ума Срба, Хрвата и Словенаца, искупљена њиховом крвљу. У томе је њено огромно преимућство као државе. Околност да је чедо љубави и убеђења својих грађана обезбеђиваће јој за увек, поред свих неизбежних тешкоћа и поред све оштрине кризе прилагођавања, оданост у њиховом срцу и оправданост у њиховом уму. Проливена крв за њено остварење даје јој непроцењиву вредност и највећу солидност: јер ништа није драгоценије него људска крв и ништа чврће не спаја него ова, ако је проливена за један исти циљ. Она ће служити као вечни темељ Југославије, вођене умом и загреване срцем.

Па ипак, поред свих тих неоспорних момената, који су одиграли своју улогу у њеном остварењу, у погледу животне способности и животних услова Југославије постоји једно **али**, приметиће добронамерни а малодушни или злонамерни, који су ретко малодушни. Југославија почива на неколиким важним унутрашњем разликама. Ове разлике су разног карактера: 1.) племенског, 2.) верског и 3.) културног и покрајинског. Да ли се може сматрати да једна држава, чији народ деле такве и толике разлике, има животних услова, да се под таквим приликама та држава може одржати и напредовати? За опстанак и напредак једне државе неопходно је да је национална снага компактна и хомогена; код Југославије је она хетерогена и разбијена.

Важност ове примедбе заслужује пажњу, без обзира да ли је плод малодушности или зле воље. Какви су, дакле, животни услови Југославије?

Не мислимо улазити у питање географских, геополитичких и међународно-политичких услова југословенске државе. Ти су услови историјском судбином предодређени. Они су несумњиво повољни. Али да то и није случај, један народ мора остати где је и свима снагама бранити своје место под сунцем. Испуњен животном снагом, један народ претвориће и најнеповољније услове те врсте у повољне; народу неспособном за живот не могу помоћи ни најповољнији спољни услови.

У крајњој анализи, све се ипак своди на унутрашњу животну способност једног народа и његове државе. На њу се односи и поменута примедба.

Нема сумње да разлике између појединих делова једне организоване заједнице могу бити судбоносне по ову. Да ли то важи за све разлике? Не! Јер ако би то био случај, онда се скоро ни за једну заједницу у свету не би могло рећи да је животно способна. У оквиру свих тих заједница постоје веће или мање разлике међу деловима; готово ни једна није апсолутно хомогена. Разлике међу деловима једне заједнице могу бити двојаке: а) оне које делове доводе у међусобну опреку и искључују свако унутрашње јединство и б) оне које делове не доводе ни у какву опреку и које, не компромитујући јединство, дају извесно шаренило заједници. Другим речима, разлике могу претстављати разноликост у различности и разнородности, и разноликост у истоветности, јединству и једнородности. Ни прва врста разлика не искључује заједницу али је отежава и слаби у наступу и отпорности; друга врста разлика претставља нормалну појаву у свима људским заједницама, која не само не слаби већ чак, као што ћемо видети, побољшава и појачава животне услове и животну снагу дотичног друштвено-политичког организма.

Какав карактер имају поменуте разлике у југословенском народу? Јесу ли оне разноликост у

различности и разнородности, која значи узајамне опречности и слабљење наступа и отпора, или су разноликост у истоветности, јединству и једнородности, која води сарадњи, племенитој утакмици, компактности наступа и одбране?

1.) О племенским разликама између Срба, Хрвата и Словенаца, нарочито Срба и Хрвата, говори се више из навике или са нарочитом тенденцијом него на основу факата стварности. Са објективног гледишта те разлике не постоје, оне се ни у чему не дају запазити. Антрополошки посматран, српско-хрватско-словеначки тип је потпуно истоветан, јединство порекла и крви је ван сваког спора, истоветност језика не даје се доводити у питање ни чулом вида ни чулом слуха. Нема тога стручњака, који би, идући са југо-источног на северо-западни крај Југославије, могао објективно утврдити где престају Срби а почињу Хрвати, где престају ови а почињу Словенци, мада говорни и писани диалекат ових одудара нешто од српско-хрватског. Измешаност је тако велика, прелази су до те мере нианснрани да се и не осећају. Припадност појединoм од ових племена, објективно неутврдива, има карактер унутрашњег личног уверења као што је случај са верском и партијском припадношћу.

Српство, хрватство и словенаштво односе се према југословенству не као различни појмови већ као ужи и шири појам. Отуда разлике између

Срба, Хрвата и Словенаца, у колико постоје, немају карактер различности, разнородности и опречности већ разноликости у истоветности и једнородности. Као такве оне ни у ком случају нису нити могу бити негативни услов животне способности Југославије, која је њихова не само вољна већ и жељена и извојевана творевина, ван које се њихова извесна и сигурна будућност не даје замислити. Ни они племенски најискључивији не виде и не траже решење судбине свога племена ни ван југословенске државе ни противу њеног опстанка. А између таквог схватања и свесне и пожртвоване готовости да се за Југославију заједнички пролива крв нема никакве начелне разлике. Може ли бити чега природнијег од оваквог схватања, када се има у виду факат да се најсвеснији Срби, Хрвати и Словенци осећају као посебности у јединству и једнородности а не као посебности у разноврсности и разнородности.

2.) Верске разлике у југословенском народу још мање се могу схватити као нешто, што би слабило животне услове и животну способност Југославије. Верске подвојености још више него племенске имају карактер и значај партијско-политичких поцепаности. Ако се ове не могу третирати као елеменат опасног слабљења државне снаге, то се још мање може рећи за верске. Партијско-политичке разлике потичу из разноликог схватања државе, њене мисије, њене организаци-

је, њених задатака и начина за решавање ових; верске разлике немају никакве непосредне везе са државом као таквом. Разлике у верским схватањима у начелу се поклапају са разликама у научним и философским концепцијама; од ових одударају у томе, што су подржаване са већом снагом уверења и са више страсти, јер се односе на животније проблеме.

Ако би верске разлике претстављале неку незгоду за Југославију, те незгоде нису поштеђене ни једна од држава у свету, јер су све верски поцепане. Несумњиво је, међутим, да је нетрпељивост између источно-православне и римо-католичке цркве, као раније и без крвопролића подвојених, много мања него између католичке и протестанске, чије је цепање наступило много касније и уз тешке борбе и крвопролића. Иако су највеће европске државе поцепане верски на католике и протестанте, никоме није пало на памет да због тога доводи у питање њихове животне услове. То је и сасвим разумљиво. Све те верске разлике претстављају само разноликост у јединству хришћанства, разноликост у схватању јединствености Бога и основних догми.

Треба ли још неког доказа, да верске разлике у Југославији као такве не могу имати негативна дејства на животну снагу Југославије? Нису ли највиши и најумнији достојанственици тих вера били истовремено и највећи поборници српско-

хрватско-словеначког јединства, стављајући народно јединство изнад верских разноликости? Није ли српски раскалуђер Доситеј Обрадовић снажно истакао факат народног јединства југословенских племена као главну а њихову верску поцепаност као споредну ствар? Није ли католички свештеник Андрија Качић Миошић спевао „Разговор угодни народа словинскога“ а не „Разговор угодни народа котоличког“? Зар није православни архимандрит Јован Рајић написао историју не само Срба и Бугара већ и Хрвата? Зар није словеначки калуђер Валентин Водник певао песму „Илирија оживљена“? Није ли велики православни владика П. Петровић Његош, патећи горко због верске поцепаности не само југословенских племена већ и самог српског племена, певао:

„Буди Србин, па веруј што хоћеш“.

или

„Не пита се, ко се како крсти,
Но чија му крвца грије прси,
Чије л' га је задојило мл'јеко?“

Треба ли да наводимо схватања у овом погледу католичког теолога и творца јеванђеља југословенства великог Фрање Рачког? За то не би била довољна ни читава књига. Потсетимо само на ове дубоко истините речи великог католичког владике Јураја Штросмајера:

„Но прави би худобник био, тко би се вје-

ром нашом послужити хотио, да нас замрази и раздвоји. Вјера је света ствар; она је у битности божје биће, божја истина и љубав, која у нама пребива. Циљ свете вјере јест, да најсветијом и најњежнијом везом браћу у једно споји, као што је вјечити помазаник божји светом жртвом својом земљу с небом на увијек спојио и сав род људски у једно биће претворио. Задаћа свете вјере јест, да у име божје људе мири, предсуде брише, и страсти људске блажи, да горуће угљевље, као што свето писмо вели, под узглавље једнородне браће ставља, да вином и уљем братске ране пере и умива. Вјера која би кадра била раздор међу браћом сијати не би била истина божја, него блудња људска".

У складу са овим и оваквим схватањима, велики Штросмајер је своју катедралу у Ђакову посветио: „Слави божјој, јединству цркава, слози и љубави свога народа".

Други велики католички бискуп Франо Учелини Тица на свом преводу Дантеове „Божанствене комедије" ставио је посвету: „Љубави и слози српске и хрватске браће". На вест да су српске трупе заузеле и осветиле Косово, Учелини је, по примеру старца Симеуна када је видео Спаситеља, изговорио: „Господе, сада отпусти с миром свога слугу."

Православни владика Николај, обожавалац великог Његоша, усред крвавог рата писао је:

„Велики факат, на који сам се осврнуо у почетку овог чланка, јесте факат ујединилачког утицаја религије у историји југословенства за време прошлог века а нарочито у време трагичних догађаја садашњег рата; православни и католици нашли су се уједињени на истом практичном послу — у овом случају у једној и истој идеалистичкој борби за народност и у заједничкој патњи. У овој заједничкој борби и патњи они су увидели да су браћа и били су пренеражени при помисли, да их је религија могла ма и за тренутак делити. Они су били запањени при помисли да су тако апстрактне религијске појединости, као што је догма *filioque*, могле да поделе њих, браћу, која имају толико пространу заједничку верску основу као што су вера у тројство, вера у Спаситеља, у бесмртност душе, у правичност, у једну апостолску цркву, у беседу на Гори, у лепоту самопожртвовања за друге и у патњу за добро и идеално"....
„Народи ће се међусобно приближити, са одобрењем или без одобрења цркава. Али и цркве треба да се зближе и да се најзад уједине. Оне ће бити уједињене у оним великим стварима, које су им заједничке, еванђелиским, теолошким и у формама богослужења. И цркве морају извући своју поуку из овог рата. Оне се вазда морају старати да се сједине у практичном раду, који захтева надахнуће хришћанског духа и хришћанске љубави. Јер кад су се католичка, англиканска и пресбитеријан-

ска црква у Великој Британији, католичка и протестанска црква у Немачкој, католичка и православна црква у југословенству у време рата нашле на истом послу милосрђа и патриотског заноса, оне ће се сигурно сјединити и за време мира у узвишеном раду на људској цивилизацији"... „Држава за чије се остварење сада бори Србија, имаће много православних и католичких чланова. Народ те државе, који је учио, не из теорије већ из живота и патњи, увек ће знати како да **поштује** веру својих суседа у колико се разликује од његове властите, а да је **воле** у колико се поклапа са његовом. А како између православне и католичке вере има 90% сличности, то ће бити 90% разлога за међусобну љубав, надахнуту вером, а само 10% места за међусобну трпељивост, у колико се тиче њихових „индивидуалних" разлика".[1])

3.) Покрајинске разлике, у колико их има, не претстављају ништа специфично за Југославију. Њих има и у старим државама, и то чак у већој мери. Кад нису биле сметња за стварање заједничке државе, оне још мање могу претстављати неке тешкоће за њено одржање и напредак. Последица вековне подвојености и систематске политике народних непријатеља, те разлике се, пошто су отпали њихови главни узроци и услови, све више

[1]) Nicholas Velimirović: The Soul of Serbia, pp. 68—70, London 1916.

нивелишу у заједничком животу. Као такве, оне заједници не дају карактер неке поцепаности и разбијености већ извесног шаренила у јединству, које временом бива све више нијансирано.

Остварење југословенског државног јединства имало је и има за последицу с једне стране изравнавање досадашњих незнатних културних разлика и уједначавање спољног културног утицаја на целу државну територију а с друге стране стварање повољнијих услова за неговање и развитак све снажније опште националне културе.

Далеко од тога да ове незнатне покрајинске и културне разлике имају штетна дејства на животне услове Југославије, оне, у ствари, претстављају њена преимућства, изворе њене животне снаге и полуге њеног бржег напретка. Да ли је ово мишљење основано?

Проучавајући погодбе друштвеног прогреса, савремена социологија је дошла до закључка, да је целокупан напредак у главном условљен извесним разликама у људским заједницама. Ове не смеју бити тако велике, да искључују сваки међусобни духовни контакт, утицај и сарадњу појединаца и група, ни тако мале да не пружају могућност за међусобни утицај. Те разлике не смеју ићи ни до разнородности и опречности, нити се губити до пуне хомогености.

Овај динамички закон прогреса познат је под називом **разлика потенциала.** Извесни биолози иду

тако далеко да у постојању разних полова виде једно сретство природе да одржава разлику потенциала, као инструмента напретка. Укрштавањем полова добива се плод, који је тим виталнији, што су полови крвно мање сродни. Али то повећавање несродности, опет неке врсте разлике потенциала, не сме изаћи из оквира врсте. У противном разлика потенциала остаје бесплодна.

Заснована на начелу разлике потенциала, укрштања племена, народа, култура, религија, књижевности и уметности могу бити врло плодоносна и прогресивна. „Прогрес, вели амерички социолог Лестер Уорд, проистиче из спајања различних елемената. Ово је спајање стваралачко, јер из њега потиче нешто треће, што није ни једно ни друго већ различно од оба, нешто ново и супериорније од њих. Али иако ови елементи морају бити различни, они у извесној мери морају имати сличности, да не би били неподударни и да би се могли асимиловати. Спајање мора значити оплођавање укрштањем а не мешањем. Сматра се да су све културе асимилативне, сједињиве и оплодиве. Што год је људско мора имати извесне подударне тачке. Као што су све расе оплодиве **између себе,** тако се и све људске установе могу сматрати као припаднице исте врсте. Ипак има извесних раса, чија се култура толико разликује од културе других раса, да изгледа као да чине изузетак од овог правила. Међутим, ове разлике су само разлике у

степену. Оне су спојиве теоријски али не и практички. Једна има тако мало потенциалне енергије да не производи никакво значајније дејство на другу, докле виша цивилизација одмах надвлађује, гута и апсорбује или уништава нижу.“[1])

Разлике у Југославији, које су истакнуте, одиграће у њеном животу и напретку ону улогу, коју у области прогреса уопште игра разлика у потенциалу. Те разлике, у колико постоје, дају и даваће виталитета и полета свакој посебној култури, у колико о оваквој може бити речи. Њихово укрштање водиће благотворном оплођавању, добивању супериорнијих заједничких врста. И племенске, и верске, и културне разлике, у колико их има, пошто су разлике у степену а не у врсти, могу само благотворно деловати. Оне воде и водиће корисној утакмици, која значи општи прогрес, а не борби, која би значила узајамно слабљење и парализање. У колико тога не би биле свесне, цркве ће убрзо увидети, да њихова будућност и напредак не леже у међусобном потцењивању већ у утркивању, која ће ревносније вршити своју мисију службе Богу, вернима и људима уопште. Мерило за оцену вредности појединих племена и њихових култура неће бити у величини њихове сујете већ у мери њихове стварне способности и готовости да послуже и користе заједници и целини Зато ми у

[1]) Lester Ward: Pure Sociology, p. 237.

свима овим разликама, или тачније разноликостима, видимо само полуге југословенског прогреса, благостања и снаге, а не елементе слабости и парализе. Не даје ли се можда целокупни сјајни напредак Европе у односу на друге континенте у првом реду објаснити многоструким разноликостима и шаренилом у њој а стагнација по становништву подједнако многољудне а по површини нешто мање Кине — њеном монотоном хомогеношћу одн. разликама које иду до разнородности.

2. СМИСАО ЈУГОСЛОВЕНСТВА

Из ових констатација намећу се врло поучни закључци у погледу југословенства и његовог смисла. Какав треба да буде смисао југословенства?

Југословенство треба да по превасходству има улогу једне моћне ујединилачке снаге, какву је и раније имало. Док је некада деловало противу неповољних факата а за бољу стварност, данас треба да дејствује противу извесних оптерећења прошлости за лепшу садашњост и будућност. Док се раније састојало у подривању и рушењу разних духовних и политичких преграда ради стварања једне духовне, моралне и политичке заједнице, данас се има састојати у употпуњавању српско-хрватско-словеначког моралног и духовног јединства, у интегрирању и снажењу свести о народном јединству Срба, Хрвата и Словенаца, о судбинској повезаности ова три дела једног истог народа и о

чврстој солидарности њихових интереса, отелотворених у заједничкој националној држави. Али као ујединилачка снага, југословенство има позитиван и стваралачки а не негативан и рушилачки смисао. За њега српство, хрватство и словенаштво и позитивне посебне традиције претстављају историјске снаге, дагоцене и за садашњицу и за будућност. Оне су његов основни морални и историјски капитал, који се не сме уништавати, већ, сједињен, има да служи као сигурна основа даље делатности и развитка, као неисцрпно врело нових снага и прегнућа. Српство, хрватство и словенаштво претстављају за југословенство оне снажне корене и жиле, који се моћно заривају у дубину историје, дају му животне сокове — обезбеђују стабилност и чврстину и служе као документа његовог историјског коленовићства.

Српство, хрватство и словенаштво су прошлост уткана делом и у садашњости; југословенство је садашњост и будућност, које имају корене у прошлости и из ње црпе животне снаге. Ма колико иначе светла, прошлост може бити само предмет поштовања, извор снаге, вере и поуке; сви разумни напори, тежње и стремљења, међутим, имају припадати садашњости и будућности. Оно што је било и што у многоме постоји не мора се жртвовати ономе што је и што треба да наступи, али му безусловно има служити. Но ако не би било разумно прошлост принети на жртву будућности,

још мање се може будуће жртвовати прошлости. Јер прошлост без будућности је очајање а будућност, без везе са прошлошћу, је фата моргана.

Ујединилачки смисао југословенства не значи и не може значити његову нивелаторску мисију, најмање према доњем нивоу. Оно нема шта да нивелише већ да сједињава. *Unitas in varietate* има бити и његов стални смисао и његова трајна садржина. Његов је циљ хармонизација посебности и разноликости а не њихово брисање и претварање у монотонију. Југословенство значи изглађавање евентуалних, ма и привидних, опречности и ублажавање разлика али не стварање пуне униформности. У противном оно би претстављало рушење разлике потенциала, тог битног инструмента полета и напретка. Ни предкумановској Србији нису ништа сметале разноликости и специфичности појединих њених крајева; у овима не може гледати неке незгоде ни велика Југославија.

Проблем разумног југословенства није механички већ психолошки, није физички већ социјално-хемиски, није питање непосредног већ посредног спољног дејства, није проблем директног утицаја већ једног превасходно спонтаног процеса. Као и за кристализацију минерала тако су и за кристализацију народне душе, између других објективних услова, потребни известан спољни притисак, извесна температура и мир, што потпунији мир, т.ј. отсуство сваке интервенције у циљу форсирања кристалисања.

Смисао југословенства није у прављењу једне нације, јер се ова не даје правити већ спонтано формирати и јер она већ постоји. Његов је смисао у унификацији националног нервног система и интензификацији јединствене свести у организму нације, у стварању јединства циља, идеала и воље у животним стварима. Суштина југословенства је у пуној свести о апсолутној солидарности свих југословенских делова како у међусобном односу тако и у односу са целином, у свести о солидарности и заједници циљева и идеала и у постојању јединствене воље ради остварења тих циљева и приближавања тим идеалима. Претстављајући јединство у овим основним стварима, југословенство не искључује разноликост у свему другом, као што ни јединство душевног система не искључује разнообразност манифестација. Југословенство значи јединство у разноликости у оном смислу, у коме оно постоји у људском духу. Оно не треба да буде ни само јединство ни сама разноликост: у колико јединство, оно не сме бити једнолинијско, јер би значило националну и државну мономанију и моноидеизам; у колико разноликост, оно не треба да искључује сваку унутрашњу везу јединства и да буде потпуно диспаратно, јер би претстављало растројство народне душе. Јер народна душа не сме патити ни од мономаније ни од растројства већ треба да буде јединствена у сложености и сложена у јединству.

Југословенство није само јединство у разноликости већ и једнакост и равноправност. То не значи да српство, хрватство и словенаштво као такови ове искључују, али их, у најбољем случају, доводе у сумњу. Држава, која би почивала на стално подвлаченим племенским посебностима и на вечито наглашаваном племенском тројству, имала би у очима грађана карактер ортаклука, чији појам је у најновије време нераздвојан од извесних међусобних закорачавања, закидања и изигравања. Није важно да ли тих закорачавања, закидања и израбљивања доиста има. Главно је да се у њих, ма и неосновано верује, па да живот у заједници буде загорчаван сумњама, неповерењем и незадовољством. Али ако у ортаклуку не мора бити ни закидања ни једностраног искоришћавања, осећања пуне солидарности свакако тешко може бити. Ту се будно пази на све што коме припадне и увек се има утисак да су други боље прошли. Од те психозе па до тежње да се за себе извојује већи део нема велике раздаљине. Југословенство, међутим, значи солидарност а ова подједнаку и судбинску заинтересованост за просперитет делова и целине. Само помоћу југословенства може се доћи до свести и осећања оне солидарности, која постоји у једном организму: видећи смртну опасност за себе како у обољењу ма кога дела тако и у атрофији или хипертрофији ма кога од њих, организам је животно заинтересован за све своје органе и делове, а ови једни за друге и за целину. Отуда се једино југословенством даје решити не толико питање фактичке једнакости и равноправности, које је решљиво и без југословенства, већ питање једнакости и равноправности у свести и осећању, које није ништа мање значајно од оног првог. Јер проблем Југославије није само у томе да спроводи једнакост и равноправност већ и да се једнакост и равноправност осећају и да се има уверење о њиховој примени. А ово друго је скоро немогуће, ако нису довољно развијени осећање и свест о пуној и животној солидарности свих делова т.ј. ако није потпуно триумфовало југословенство.

На основу свега овога је очевидно, да државна политика Југославије може и мора бити само југословенска у изложеном смислу тога појма, ни нагодбењачка, ни хегемонистичка ни фаталистичка. А да би била разумна, реална, позитивна и плодна, да би била крунисана пуним успехом, она ваља да се држи овог чувеног Мендерлинусовог начела: *In necessariis unitas, in dubiis libertas, in omnibus autem caritas.* У овом начелу је изражена и суштина југословенства и права основа сваког организованог заједничког живота. У његовој примени је смисао и триумф Југославије и оправдање не само страховитих жртава, које су поднете за њено стварање, већ и огромних нада, везиваних и везаних за њено остварење...

ПРЕГЛЕД САДРЖАЈА

Страна

ПРЕДГОВОР — — — — — — — — — — 5

I ПОСТАНАК ЈУГОСЛАВИЈЕ

1. *Осврт у даљу прошлост* — — — — — 23
2. *Југословенска мисао као идеја* — — — — 32
3. *Југословенска мисао као акција* — — — — 70

II ИСТОРИЈАТ ДРЖАВНОГ УРЕЂЕЊА

1. *Претходна изјашњења* — — — — — — 123
2. *Доношење земаљског Устава* — — — — 128
3. *Уставне тежње опозиционих група* — — — 131
4. *Прихватање Устава од његових противника* 143
5. *Отварање државне кризе* — — — — — 154
6. *Режим од 6. јануара 1929 г.* — — — — — 165
7. *Ново унутрашње уређење и септембарски Устав* — — — — — — — — — — 172

III ХРВАТСКО ПИТАЊЕ

1. *Уједињење у слободи као решење националног и племенских питања* — — — — — 179
2. *Истовремено затварање и отварање хрватског питања* — — — — — — — — — — 182
3. *Како је и зашто Стјепан Радић успео* — — 189
4. *Нова затварања и отварања хрватског питања* 204
5. *Питање чија се суштина не зна, његово решење тражи а начин решења не предлаже* — 211

IV ДА ЛИ ЈЕ ФЕДЕРАЦИЈА ОПРАВДАНА?
1. *Захтеви хрватске опозиције* — — — — — 219
2. *Шта је федерација* — — — — — — — 221
3. *Постанак федерације* — — — — — — 226
4. *Ујединилачка или разјединилачка федерација?* 230
5. *Разлози за федерацију и њихова вредност* — 234
6. *Хрватско питање и федерација* — — — — 266

V ЈЕ ЛИ ФЕДЕРАЦИЈА МОГУЋА?
1. *Историјско - покрајинска основа* — — — — 275
2. *Племенски федерализам* — — — — — — 284

VI ФЕДЕРАЦИЈА СА ГЛЕДИШТА ДРЖАВНЕ ЦЕЛИНЕ
1. *Последице федеративног уређења* — — — 289
2. *Федерализам узрок слабости и стварног незадовољства* — — — — — — — — 293

VII ПОУКЕ ИЗ СТРАНИХ ФЕДЕРАЦИЈА
1. *Туђи примери као аргуменат* — — — — 301
2. *Како се у федерацији гледа на федерализам* 308
3. *Федерација као стална државна криза* — — 317

VIII НАЧЕЛА ДОБРОГ ДРЖАВНОГ УРЕЂЕЊА
1. *Нужне констатације* — — — — — — 333
2. *Критериуми разумног уређења Југославије* — 346

IX ПРОБЛЕМ ХРВАТСКОГ НЕЗАДОВОЉСТВА
1. *Јесу ли досадашња објашњења и оптужбе основани?* — — — — — — — — — 363
2. *Где су узроци и у чему је лек?* — — — — 383

X ЖИВОТНИ УСЛОВИ ЈУГОСЛАВИЈЕ
1. *Да ли су постојеће разлике слабост или преимућство?* — — — — — — — — — 405
2. *Смисао југословенства* — — — — — — 418